

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

“ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ”

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
– Τμήμα Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης

«ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ»

κατεύθυνση: Εκπαίδευση

Διπλωματική Εργασία

«Δημιουργική Γραφή και εφαρμογή της στην Τραγωδία των Τεμπών»

Όνοματεπώνυμο: Φωτεινή Πατσικού

Επιβλέπων καθηγητής: Κωνσταντίνος Ντίνας

Νοέμβριος, 2024

ΔΙΑΔΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
– Τμήμα Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης

«ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ»
κατεύθυνση: Εκπαίδευση

Διπλωματική Εργασία
«Δημιουργική Γραφή και εφαρμογή της στην Τραγωδία των Τεμπών»

Ονοματεπώνυμο: Φωτεινή Πατσικού
Επιβλέπων καθηγητής: Κωνσταντίνος Ντίνας

Τριμελής Επιτροπή:

Νοέμβριος, 2024

Copyright © Φωτεινή Πατσικού, 2024

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσης εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσεως, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

*στη δασκάλα μου
Αλίκη Συμεωνάκη
και σε κάθε ιχνηλάτη
της δικαιοσύνης*

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επόπτη μου, καθηγητή του Πανεπ. Δυτ. Μακεδονίας Κωνσταντίνο Ντίνα, για την υποστήριξη και την ενθάρρυνσή του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας, καθώς και τον Διευθυντή του Μεταπτυχιακού Δημιουργικής Γραφής, Τριαντάφυλλο Κωτόπουλο, για την άμεση ανταπόκρισή του σε κάθε προβληματισμό μου.

Ευχαριστώ, ακόμη, όλους τους καθηγητές που πέρασαν από το πρόγραμμα, οι οποίοι μας μετέδωσαν διδακτικές τεχνικές, αλλά και μία ευρύτερη καλλιτεχνική εμπειρία, καθώς και τις συμφοιτήτριές μου για την ψυχική υποστήριξη σε όλο αυτό το δημιουργικό ταξίδι, το οποίο πραγματοποιήσαμε σαν μία ομάδα.

Ξεχωριστά ευχαριστώ την οικογένειά μου και τους φίλους μου, οι οποίοι με ενθουσιασμό χαιρέτισαν την προσπάθειά μου και μου πρόσφεραν απλόχερα τη στήριξή τους.

Με ιδιαίτερη συγκίνηση, τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω έναν ξεχωριστό άνθρωπο, ο οποίος με ενθάρρυνε να γράψω δημιουργικά στο λύκειο, με ώθησε άθελά του στη σχολή Φιλολογίας και τον οποίο συνάντησα χρόνια μετά –και είμαι ευγνώμων γι' αυτό-, όταν επανήλθαν οι δημιουργικές αναζητήσεις, τη δασκάλα μου Αλίκη Συμεωνάκη. Μαζί της ξεκίνησα τις δημιουργικές περιπλανήσεις και μαζί συζητήσαμε το θέμα της διπλωματικής, την οποία δυστυχώς δεν πρόλαβε να διαβάσει. Την ευχαριστώ για όλη της την αγάπη και για τους απάτητους δρόμους που με παρότρυνε να βαδίσω. Με συντρόφευε και εν τη απουσία της σε όλη την προσπάθειά μου.

Φωτεινή Πατσικού

Περιεχόμενα

Περίληψη – Abstract	8
Εισαγωγή	10
Στόχος	12
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Δημιουργικότητα και Δημιουργική Γραφή	13
1.1 Ιστορική επισκόπηση των εννοιών	13
1.2 Poeta nascitur non fit	16
1.3 Η Δημιουργική Γραφή στην Εκπαίδευση	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Το ποιητικό είδος της Τραγωδίας	21
2.1 Η Τραγωδία στην Εκπαίδευση	21
2.2 Το ποιητικό είδος της Τραγωδίας	23
2.3 Η τραγωδία ως αντικείμενο μελέτης στην Ποιητική του Αριστοτέλη	26
2.4 Δημιουργική προσέγγιση της τραγωδίας στο σχολικό περιβάλλον μέσα από προτεινόμενες δραστηριότητες	30
Κεφάλαιο 3 Η Τραγωδία των Τεμπών	36
3.1 Σχετικά με τη δημιουργική δοκιμασία στο είδος της τραγωδίας	36
3.2 Το γεγονός	37
3.3 Η Δομή και τα Πρόσωπα της τραγωδίας.....	38
3.4 Ο μύθος και άλλα στοιχεία τραγωδίας	40
3.5 Πίνακας συνοπτικής απεικόνισης της δομής του έργου	41
3.6 Περίληψη το έργου	42
ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	45
Δαφνηφόρια	47
Συζήτηση	108
Βιβλιογραφία	110

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Διδρυματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Δημιουργική Γραφή» με κατεύθυνση την Εκπαίδευση και επιχειρεί να συνδέσει την αρχαία ελληνική τραγωδία με τη δημιουργική γραφή. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος, που αποτελεί τη θεωρητική πλαισίωση, πραγματοποιείται μία ιστορική επισκόπηση των όρων *δημιουργική γραφή* και *δημιουργικότητα*, ενώ εξετάζεται σύντομα η παρουσία της έννοιας της δημιουργικότητας στην ελληνική εκπαίδευση σύμφωνα με τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών από το 2011 έως σήμερα. Παραμένοντας στο πεδίο της εκπαίδευσης ακολουθεί μία διαχρονική παρουσίαση της θέσης της τραγωδίας ως διδακτικού αντικειμένου στα σχολεία με έμφαση στο σήμερα. Έπειτα, με άξονα τις παρατηρήσεις του Αριστοτέλη στην Ποιητική δίνονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ποιητικού είδους, ώστε να γίνει η σύνδεσή του με τη δημιουργική γραφή στον χώρο του σχολείου. Με αυτή τη στόχευση διατυπώνονται προτάσεις υπό τη μορφή δημιουργικών δραστηριοτήτων, οι οποίες αποβλέπουν στη διέγερση του δημιουργικού αισθήματος του μαθητή κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, ώστε να εμπλακεί βιωματικά και δημιουργικά στη γνωριμία με την αρχαία τραγωδία. Η έκβαση της εργασίας, που πραγματώνεται στο δεύτερο μέρος, είναι η δημιουργική σύνθεση μίας τραγωδίας με την πρωτοτυπία πως ο μύθος δεν αντλήθηκε από το μυθολογικό πεδίο, αλλά από τη σύγχρονη πραγματικότητα. Το ερέθισμα έδωσε η πραγματική τραγωδία των Τεμπών με ύστατο στόχο να δοκιμαστεί η δημιουργική προσέγγιση μέσω του αρχαίου ποιητικού είδους, ώστε να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο μια τέτοια προσέγγιση θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο.

Λέξεις κλειδιά: Δημιουργικότητα, Δημιουργική Γραφή, Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (ΑΠΣ), Τραγωδία, Εκπαίδευση

Abstract

This dissertation was prepared in the context of the Inter-Institutional Master's Program "Creative Writing" with a focus on Education and attempts to connect ancient Greek tragedy with creative writing. More specifically, in the first part of the study, which constitutes its theoretical framework, a historical overview of the terms *creative writing* and *creativity* is carried out, while the concept of creativity in Greek education according to the Analytical Study Programs from 2011 to today is briefly examined. Remaining in the field of education, an intertemporal presentation of the position of tragedy as a teaching subject in schools is carried out with an emphasis on today. Next, based on Aristotle's observations in Poetics, the special characteristics of tragedy are given, in order to connect it with creative writing in the school context. With this aim, suggestions are formulated in the form of creative activities, which will stimulate the student's creativity during the educational process, so that they will be experientially and creatively involved in getting to know the ancient poetic genre. The final outcome of the work, carried out in its second part, comprises the creative composition of a tragedy with the innovation that the myth was not drawn from the mythological field, but from modern reality. The stimulus was provided by the real tragedy of Tempe with the ultimate goal of engaging the genre of tragedy with a creative approach, in order to understand how this approach could be implemented in an educational context.

Key words: creativity, creative writing, Analytical Study Program, tragedy, education

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε ως απαύγασμα μίας δημιουργικής πορείας στο Μεταπτυχιακό Δημιουργικής Γραφής του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας μετά από την επαφή με διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, τη δοκιμασία σε διαφορετικές δημιουργικές τεχνικές γραφής, αλλά και την προσέγγιση της δημιουργικής γραφής μέσα από διαφορετικούς χώρους της τέχνης. Η επιλογή του θέματος ήταν μία δύσκολη απόφαση, την οποία τελικά καθόρισε η επιθυμία συνδυασμού του πεδίου των πρότερων κλασικών σπουδών με αυτό της δημιουργικής γραφής. Εξετάζοντας τα λογοτεχνικά είδη, τα οποία αποτελούν αντικείμενο διδασκαλίας στον χώρο της εκπαίδευσης, επελέγη το ποιητικό είδος της τραγωδίας, ώστε να διατυπωθεί μία πρόταση για δημιουργική προσέγγισή της κατά την εκπαιδευτική διαδικασία αποβλέποντας στην παρότρυνση του μαθητή να δοκιμαστεί δημιουργικά με την παραγωγή λόγου. Η αρχική ιδέα περιελάμβανε την ανασύνθεση μίας χαμένης τραγωδίας μέσω της μελέτης της Ποιητικής του Αριστοτέλη και του κόσμου των μυθικών ηρώων, που πρέσβευαν μία αλλοτινή ηθική και κοσμοαντίληψη, αλλά με τη ματιά ενός σύγχρονου ανθρώπου με διαφορετικές προσλαμβάνουσες. Μέσα από την ανασύνθεση αυτή θα εξεταζόταν ο τρόπος με τον οποίο ένας μαθητής θα μπορούσε να προβεί σε μία παρόμοια προσπάθεια κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας της τραγωδίας ή και μετά την ολοκλήρωσή της. Ωστόσο, ενώ επρόκειτο για ένα δημιουργικό και ενδιαφέρον εγχείρημα, μία εσωτερική ανάγκη έκφρασης για κάτι σύγχρονο, για κάτι που απασχολεί τον σημερινό κόσμο με τις ανεξάντλητες παθογένειες, μέσα από ένα λογοτεχνικό είδος που εξέφρασε τα μεγαλύτερα ανθρώπινα πάθη, την αιώνια και αβάσταχτη σύγκρουση του ανθρώπου με τη μοίρα και τη δικαιοσύνη, μετέπλασε την αρχική σκέψη σε απόφαση συγγραφής μίας τραγωδίας με επίκαιρο μύθο, αυτό του σιδηροδρομικού δυστυχήματος των Τεμπών.

Πριν το τελικό πόνημα και κατά τη θεωρητική πλαισίωσή του προσεγγίζονται εξελικτικά οι έννοιες της *δημιουργικότητας* και *δημιουργικής γραφής* και γίνονται αντικείμενο ιστορικής επισκόπησης, ώστε να διερευνηθεί τελικά η παρουσία τους στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (ΑΠΣ) του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η θέση και η διδακτική διαχείριση του ποιητικού είδους της τραγωδίας στα ΑΠΣ, καθώς και η προβληματική που προκύπτει γύρω από αυτή. Έχοντας φτάσει στο διδακτικό αντικείμενο που θα μας απασχολήσει, έπεται η περιγραφή του λογοτεχνικού αυτού είδους εκκινώντας από τη δημιουργία του, μεταβαίνοντας στα χαρακτηριστικά του, όπως αυτά διατυπώνονται στην Ποιητική του Αριστοτέλη, στη θεματική και στη στόχευσή του και καταλήγοντας στον παιδευτικό ρόλο που από την αρχαιότητα διεκδικούσε. Προκειμένου να επιτευχθεί η σύνδεση με το πεδίο της διδασκαλίας, ακολουθούν προτεινόμενες

δραστηριότητες, οι οποίες αποβλέπουν στη δημιουργική εμπλοκή του μαθητή κατά την εκπαιδευτική διαδικασία με απώτερο σκοπό τη γέννηση της επιθυμίας για προσπάθεια προσωπικής αναμέτρησης με το είδος της τραγωδίας μέσω της γραφής. Στο σημείο αυτό, έχοντας φτάσει στο δεύτερο μέρος που αποτελεί το δημιουργικό κομμάτι εξηγείται η επιλογή του θέματος της τραγωδίας, παρουσιάζονται η δομή και τα πρόσωπα, αλλά και τα στοιχεία εκείνα (κατά ποσόν και κατά ποιόν μέρη, εκφραστικά μέσα, φιλοσοφικές ιδέες) που καθιστούν το έργο ικανό να χαρακτηριστεί μία σύγχρονη τραγωδία. Η εργασία ολοκληρώνεται με συζήτηση και με μία σύντομη αποτίμηση των στόχων που τέθηκαν.

Στόχος

Ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι διττός. Ο πρώτος στόχος είναι εκπαιδευτικός και αποβλέπει στο να δοκιμαστεί αν και με ποιον τρόπο θα μπορούσε το ποιητικό είδος της τραγωδίας να προσεγγιστεί δημιουργικά στο πλαίσιο της διδασκαλίας. Πιο συγκεκριμένα, η εργασία επιθυμεί να εγείρει μία συζήτηση για μελλοντική έρευνα σχετικά με το πώς ο μαθητής θα μπορέσει να γνωρίσει με βιωματικό τρόπο τον αρχαίο κόσμο, που προσπαθεί να ανασυστήσει η τραγωδία, αξιοποιώντας τη δημιουργικότητά του, αλλά και να κατανοήσει το είδος της τραγωδίας, τον τρόπο σύνθεσής της, τη δομή της, τα μέρη της, τις τεχνικές της και το πώς αυτή η σύλληψη, μέσα από τον *έλεο* και τον *φόβο* που προκαλεί, οδηγεί στο τέλος στην *κάθαρση*, στην ίαση της ψυχής. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, ο μαθητής θα κληθεί να ασκηθεί στον λόγο, στον ρυθμό και την αρμονία, αλλά και να προσπαθήσει να πλάσει ήρωες καθολικούς με καθολικά πάθη. Στο πλαίσιο, λοιπόν, της προσπάθειας ένταξης της δημιουργικής γραφής στην εκπαίδευση, και εφόσον η τραγωδία είναι ένα μάθημα που διδάσκεται τόσο στο γυμνάσιο όσο και στο λύκειο, η παρούσα εργασία αποσκοπεί στην επεξεργασία μίας πρότασης για μία πιο δημιουργική διαχείριση του μαθήματος μέσα από την προσωπική απόπειρα συγγραφής μίας σύγχρονης τραγωδίας, που θα υπηρετεί τους κανόνες του είδους, όπως αυτοί απορρέουν από τη μελέτη της Ποιητικής και το αρχαίο πνεύμα.

Ο δεύτερος στόχος είναι έμμεσος και αφορά την προσωπική τέρψη και εξέλιξη που θα φέρει η συγγραφική διαδικασία. Η επαφή με ένα λογοτεχνικό είδος το οποίο φέρει το βάρος δύο χιλιετιών και έχει σφραγίσει την πορεία της ποιητικής τέχνης προκαλεί τον δημιουργό να αναμετρηθεί με δυνάμεις υπέρτερες, ώστε να δημιουργηθεί ένας κόσμος προσώπων, καταστάσεων και ψυχικών εκτινάξεων αρχαίων διαστάσεων. Οι κανόνες υπάρχουν και πρέπει να τηρηθούν σε έναν σύγχρονο μύθο που αγκαλιάζει δραματικά την πραγματικότητα. Η προσπάθεια είναι ελκυστική και η διαδρομή παιδευτική ανεξαρτήτως έκβασης.

Κεφάλαιο 1

Δημιουργικότητα και Δημιουργική γραφή

1.1 Ιστορική επισκόπηση των εννοιών

Οι έννοιες της δημιουργικότητας και της δημιουργικής γραφής αποτελούν δύο έννοιες ενδεδυμένες με θετικές αποχρώσεις, οι οποίες ηχούν ευφρόσυνα σε όποιον τις ακούσει. Η προσπάθεια προσδιορισμού τους, ωστόσο, ενδεχομένως θα προκαλέσει παρόμοια αμηχανία με αυτήν που αντιμετώπισε η επιστημονική κοινότητα, όταν επεδίωξε να τις ορίσει. Ο λόγος είναι τα δυσδιάκριτα όρια του περιεχομένου των δύο εννοιών και το αφηρημένο τους υπόστρωμα. Ο όρος “creative writing” κατοχυρώνει τα πνευματικά του δικαιώματα το 1837 με τη φράση “There is then creative reading as well as creative writing”, η οποία ακούστηκε στην ομιλία “The American Scholar”, που αποδίδεται στον φιλόσοφο, ποιητή και συγγραφέα R. W. Emerson. Φυσικά ο όρος δεν αναφέρεται με τη σημασία που του δίνεται σήμερα, αλλά αποτελεί μία προσπάθεια του Emerson να καταδικάσει τη μονολιθικότητα της στείρας ανάγνωσης και να παρουσιάσει μία πιο δημιουργική οπτική. Η έννοια της δημιουργικής γραφής εμπερικλείει την έννοια της δημιουργικότητας. Αμφότερες οι έννοιες έχουν απασχολήσει τη διεθνή βιβλιογραφία σε μία ανάγκη ακριβούς προσδιορισμού τους, καθώς, ενώ φαίνονται διαφανείς σημασιολογικά, η εγγενής ρευστότητά τους έχει δημιουργήσει μία δυσκαμψία στην επιστημονική κοινότητα. Πιο συγκεκριμένα, παρόλο που η δημιουργικότητα συνοδοιπορεί με το ανθρώπινο γένος, ως έννοια ενέχει αγκυλώσεις ως προς τον ακριβή προσδιορισμό της, οι οποίες θα πρέπει να φτάσει το 1950 για να συζητηθούν τελικά από τον ψυχολόγο J.P. Guilford σε ομιλία του στην Αμερικάνικη Ψυχολογική Εταιρεία, οπότε και θα επισημανθεί η ανάγκη επιστημονικής διερεύνησής της (Beghetto & Kaufman, 2007: 73).

Σε μία σύντομη ιστορική αναδρομή¹ η έννοια της δημιουργικότητας ανιχνεύεται στο αρχαίο παρελθόν, όχι, όμως, ως έκφραση του εσώτερου εαυτού, αλλά αποδιδόμενη σε θεϊκό παράγοντα και σε παγανιστικές δυνάμεις (Kaufman & Glaveanu, 2019: 12-13). Άλλοτε είναι κάποια εκ των μουσών, άλλοτε οι πλατωνικές Ιδέες ή η μίμηση του περιβάλλοντα κόσμου που διεκδικούν τα εύσημα της έμπνευσης, ενώ ο Αριστοτέλης τη συνδέει με την τρέλα. Και

¹ Στόχος της εργασίας δεν είναι μία διεξοδική παρουσίαση της επιστημονικής έρευνας γύρω από τις έννοιες της δημιουργικότητας και της δημιουργικής γραφής, διαχρονικά και συγχρονικά, καθώς αυτή έχει ήδη πραγματοποιηθεί τόσο από την ξένη, όσο και από την εγχώρια βιβλιογραφία (Dawson, 2005, Δαφέρμος, 2003, Καρακίτσιος, 2012, Συμεωνάκη, 2022 κ.α.). Επομένως, θα προχωρήσουμε σε μία σύντομη αναφορά κάποιων σταθμών.

παρά το ότι η λέξη “create”², εκ των οποίων προήλθαν οι όροι “creativity” και “creative writing”, εμφανίζεται ήδη από το 1393, χρειάζεται να φτάσουμε στην Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό, οπότε υπό την επίδραση πολυσχιδών κοινωνικών ζυμώσεων η έννοια προσγειώνεται από τον ουρανό στη γη, για να συναντήσει τον άνθρωπο και να συνδεθεί μαζί του (Runco & Albert, 2010: 6). Η ανάγκη για παρρησία και ελευθερία ύπαρξης και δράσης φέρνει στο προσκήνιο την ατομικότητα και τη συνδέει με τη δημιουργικότητα.

Κεντρικός σταθμός της συζήτησης, πάντως, είναι ο Guilford (1967), ο οποίος προσφέρει μία νέα πνοή στα μέχρι τότε δεδομένα εισάγοντας την έννοια της αποκλίνουσας σκέψης σε διάκριση με τη συγκλίνουσα, με τη διαφορά τους να εντοπίζεται στη δυνατότητα της σκέψης να αποκλίνει από τη συγκλίνουσα οδό και να εκτρέπεται σε νέους δρόμους αναπάντεχους και πιο δημιουργικούς, προκειμένου να βρει λύσεις και να εκτονωθεί. Από τότε και στο εξής η έννοια λαμβάνει πολλές διαφορετικές αποχρώσεις, με τις οποίες την εμπλουτίζουν οι διαφορετικές ψυχολογικές θεωρίες, οι θεωρίες μάθησης, αλλά και άλλοι επιστημονικοί κλάδοι, προσπαθώντας να διαμορφώσουν έναν ορισμό (Kozbelt et al., 2010, Baer, 2018). Οι ορισμοί, λοιπόν, είναι όσοι και οι θεωρίες, όσοι και οι αντιλήψεις που κρύβονται πίσω από αυτές, όσοι και οι εποχές και τα κοινωνικά δεδομένα που κάθε φορά επικρατούν.

Οι Kaufman και Sternberg (2010) κατά την επιστημονική τους προσπάθεια να προσεγγίσουν τη δημιουργική σκέψη διατυπώνουν τρία βασικά χαρακτηριστικά της, τα οποία σχετίζονται με την πρωτοτυπία (new), την ποιότητα (good) και τη συνάφειά της με τον στόχο (relevant), ενώ η Amabile (2018) συνδέει τη δημιουργικότητα με εσωτερικά κίνητρα θεωρώντας τα εξωγενή κίνητρα συχνά επιζήμια³. Επίσης, ιδιαίτερα διαδεδομένη είναι και η θεωρία των 6ρ, των έξι δηλαδή παραμέτρων που σχετίζονται με την ανάπτυξη της δημιουργικότητας και είναι (1) η προσωπικότητα (person) ως ο παράγοντας που επηρεάζει τη δημιουργία με τα εγγενή χαρακτηριστικά της, (2) η διαδικασία (process) ως τα στάδια που διαβαίνει η δημιουργικότητα, προκειμένου να ενσαρκωθεί από κάτι άυλο σε κάτι που έχει υπόσταση, (3) το προϊόν (product) ως η απόδειξη της δημιουργίας, το τελικό πόνημα, (4) το περιβάλλον (place) ως το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδύεται η δημιουργία (5) η πειθώ (persuasion) ως η δύναμη του δημιουργού να πείθει με το έργο του και (6) η εγγενής

² από το λατινικό *creo*

³ α) μάθηση με κίνητρο την περιέργεια έναντι μάθησης για ευχαρίστηση του δασκάλου β) κίνητρα για εργασία με στόχο την ατομική ικανοποίηση αντί για εργασία με σκοπό την ικανοποίηση του δασκάλου και τη λήψη βαθμού γ) προτίμηση για εργασία, που πυροδοτεί η πρόκληση αντί για εργασία με εύκολη δουλειά δ) επιθυμία ανεξάρτητης εργασίας αντί για εξάρτηση από τον δάσκαλο για παροχή βοήθειας ε) εσωτερικά κίνητρα έναντι εξωτερικών κριτηρίων για τον προσδιορισμό της επιτυχίας ή της αποτυχίας.

δυναμική (potential) ως η δημιουργική πνοή που φωλιάζει σε κάθε άτομο και περιμένει την κατάλληλη συνθήκη για να ξεχυθεί (Συμεωνάκη, 2022: 38-50). Η κάθε παράμετρος στοιχειοθετεί ένα μοντέλο δημιουργικότητας, το οποίο έχει υποβληθεί σε ξεχωριστή έρευνα, η οποία δεν είναι αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, πολλοί επιστημονικοί και επαγγελματικοί κλάδοι, εκτός από τους προφανείς της λογοτεχνίας, της ψυχολογίας και του θεάτρου, έχουν ερευνήσει τη δημιουργικότητα εστιάζοντας στην κατάλληλη γνωστική λειτουργία της, καθώς η συνθετότητα των γνωστικών λειτουργιών που χαρακτηρίζει μία έννοια τόσο πολυπρισματική καθιστά δύσκολη μία ολιστική διερεύνησή της (Κωτόπουλος, 2012).

Ο επιστημονικός κλάδος, όμως, ο οποίος σχετίζεται με τη συγκεκριμένη εργασία είναι αυτός της λογοτεχνίας και πιο συγκεκριμένα της δημιουργικής γραφής, καθώς η δημιουργική γραφή αποτελεί μία μορφή πηγαίας έκφρασης της δημιουργικότητας. Σύμφωνα με τον Myers (1993: 278-281), η δημιουργική γραφή επινοήθηκε και εξελίχθηκε ανάμεσα στο 1880 και 1940 για τις ανάγκες της εκπαίδευσης, όχι ως σχέδιο ανάδειξης συγγραφέων, αλλά με στόχο να επιφέρει μία ριζική αλλαγή στον τρόπο μελέτης της λογοτεχνίας, ώστε να πάψει να αντιμετωπίζεται στεγνά σαν ένα αναγνωστικό και γνωστικό αντικείμενο. Μέσω της δημιουργικής γραφής επιδιώχθηκε η μετουσίωση της λογοτεχνίας σε έναν ζωντανό οργανισμό, σε έναν ενοποιημένο κλάδο σκέψης και δραστηριότητας, κειμενικής μελέτης και πρακτικής. Μέχρι τότε η όποια προσπάθεια αναμόρφωσης της λογοτεχνίας κάτω από την επιρροή της φιλολογικής επιστήμης περιοριζόταν στη μελέτη της ως ενός συνόλου γλωσσικών φαινομένων. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ό,τι θεωρούνταν δημιουργικό το καρπωνόταν ο χώρος της ρητορικής, ενώ η λογοτεχνία απογυμνωνόταν από εκείνες τις γενεσιουργές δεξιότητες οι οποίες δημιουργούσαν τα κείμενα. Η πρώτη, λοιπόν, προσπάθεια γεφύρωσης της μελέτης των κειμένων με τη μελέτη της δημιουργίας τους, αλλά και την παραγωγή νέων, πραγματοποιήθηκε στο Χάρβαρντ με τον όρο English Composition. Τότε έγινε αισθητό πως ο απώτερος σκοπός της μελέτης της λογοτεχνίας είναι η δημιουργία λογοτεχνίας “*the ideal end of the study of literature is the making of literature*” (Myers, 1993: 283). Στο ίδιο πανεπιστήμιο ο George Baker ανάμεσα στο 1906 και το 1925 οργάνωσε το “47 Workshop” με σκοπό τη διδασκαλία θεατρικής γραφής (Κωτόπουλος, 2012). Πέρασε, όμως, αρκετός καιρός μέχρι να κατορθώσει η δημιουργική γραφή να αποσυνδεθεί από συνώνυμο της Λογοτεχνίας.

Κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα ο όρος μεταπλάθεται σε *creative writing* από τον εκπαιδευτικό και ποιητή Hughes Mearns⁴, ο οποίος κατά τη διαδικασία αναμόρφωσης του Προγράμματος Σπουδών σε σχολείο του κολλεγίου της Κολούμπια προχωρά σε μία καινοτόμο πρωτοβουλία, να αντικαταστήσει το μάθημα της Γλώσσας με δημιουργική γραφή επιδιώκοντας να «εκπαιδεύσει» τη φυσική τάση των μαθητών για δημιουργία λογοτεχνίας. Η προσπάθεια αυτή επιχειρήθηκε λίγο αργότερα στο πανεπιστήμιο της Αιόβα, όπου συστάθηκαν προγράμματα εκπαίδευσης συγγραφέων (Myers, 2006: 134), ενώ το 1936 το ίδιο πανεπιστήμιο δημιούργησε πτυχίο δημιουργικής γραφής (Συμεωνάκη, 2022: 57). Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα η Δημιουργική Γραφή ακολουθεί μία ακμάζουσα πορεία, αν και συχνά τίθενται επί τάπητος θέματα εμπορευματοποίησής της⁵.

1.2. Poeta nascitur non fit

Κάτι, όμως, τόσο ρευστό, ώστε να οριστεί, όπως αναμένεται, εγκυμονεί δυσκολίες και κατά τον προσδιορισμό της διδασκαλίας του. Πράγματι, αποτέλεσε θεμελιώδες ερώτημα το αν η λογοτεχνική γραφή μπορεί να αντιμετωπιστεί ως αντικείμενο διδασκαλίας και ποια μπορεί να είναι η μορφή αυτής της διδασκαλίας, δεδομένης της παρουσίας του ερωτήματος αν μπορεί να διδαχθεί γενικά η λογοτεχνία. Αν και κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει τη σημασία της ύπαρξης μίας έμφυτης κλίσης ή την αξία της έμπνευσης, ωστόσο ο παρωχημένος αφορισμός “*poeta nascitur non fit*” «ο ποιητής γεννιέται, δεν γίνεται» τείνει –πλην λίγων εξαιρέσεων- να εξοβελισθεί.

Σύμφωνα με τον Ringler (1941: 497-450), στους πρώιμους κλασικούς χρόνους το δίπολο που αφορούσε την ποίηση «χάρισμα ή προϊόν συνειδητής προσπάθειας» ήταν υπαρκτό με δύο όψεις, αυτή της θείας έμπνευσης και αυτή του φυσικού ταλέντου, οι οποίες ήταν τεχνηέντως διαχωρισμένες. Ο Αριστοτέλης, εντούτοις, στην Ποιητική, φαίνεται να ακροβατεί ανάμεσά τους, καθώς από τη μία χαρακτηρίζει την ποίηση ως έργο *εὐφυοῦς* ή *μανικοῦ* ανθρώπου (Ποιητική, XVII, 1455 32-3) αποδίδοντάς την σε έμφυτες δυνάμεις, από την άλλη στο έργο του αποζητά να συλλέξει και να επεξεργαστεί το πνευματικό υλικό της εποχής, ώστε να παρουσιάσει καθολικούς κανόνες, τους οποίους ο ποιητής οφείλει να ακολουθήσει, ώστε να παραγάγει έργο αξιόλογο. Παρ’ όλα αυτά, το ζήτημα παραμένει αμφιλεγόμενο, αν και ο Οράτιος στο έργο του *Ars Poetica* προσπαθεί να συγκεράσει τις δύο

⁴ Ο Mearns ξετυλίγει τη σκέψη του γύρω από τη δημιουργική γραφή και την ανάγκη σύνδεσης της μελέτης της λογοτεχνίας με τη δημιουργία λογοτεχνίας στα βιβλία του *Creative Youth* (1925) και *Creative Power* (1929).

⁵ Για μία πιο ενδελεχή παρουσίαση της ιστορίας της δημιουργικής γραφής βλ. το βιβλίο του Myers “The Elephants Teach, Creative Writing since 1880” και του Dawson “Creative Writing and the New Humanities”.

απόψεις ισχυριζόμενος πως ο ποιητής πρέπει να διαθέτει φυσικό ταλέντο, το οποίο, όμως, χρειάζεται να καλλιεργηθεί.

Στους αιώνες που ακολουθούν το δίπολο που επικρατεί είναι αυτό της ιδέας του γηγενούς ταλέντου και της θείας έμπνευσης, με τις απόψεις περί διδακτού της δημιουργικής γραφής να παραμένουν διστάμενες. Το εναρκτήριο λάκτισμα που πυροδοτεί την αλλαγή πορείας και εισάγει την έννοια περί «διδακτού» δίνεται το 1884, όταν ο Βρετανός μυθιστοριογράφος Walter Besant σε ομιλία του με τίτλο *“The Art of Fiction”* συζητώντας για το μυθιστόρημα διατυπώνει τη σκέψη πως αυτό, όπως και η ζωγραφική, η γλυπτική, η μουσική και η ποίηση, πρέπει να θεωρούνται μορφές τέχνης και όπως όλες οι μορφές τέχνης κυβερνιούνται και κατευθύνονται από γενικούς νόμους, οι οποίοι μπορούν να διδαχθούν με την ακρίβεια των νόμων της αρμονίας, της προοπτικής και της αναλογίας σε συνδυασμό πάντα με το φυσικό χάρισμα. Έτσι, σταδιακά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα θέτονται οι πρακτικές βάσεις του ζητήματος, εμφανίζονται ειδικά εγχειρίδια, κριτικές προσεγγίσεις και αρχίζουν συγκροτημένες προσπάθειες σε Πανεπιστήμια της Αμερικής, μέχρι να φτάσουμε στο προαναφερθέν *“Writer’s Workshop”* της Αϊόβα. (Dawson, 2005: 7-10). Πρέπει να σημειωθεί πως μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ακόμα και ο όρος λογοτεχνία δεν έχαιρε ευρείας χρήσης και αναγνώρισης, γεγονός που άρχισε να αλλάζει κατά την περίοδο του Ρομαντισμού, οπότε η λογοτεχνία εξιδανικεύεται ως ένα «μυθοποιημένο καλλιτεχνικό προϊόν» (Καρακίτσιος, 2012: 6-8).

Και ενώ το ζήτημα σχετικά με το διδακτό της δημιουργικής γραφής παίρνει τον δρόμο του και η διδασκαλία της στελεχώνεται, ένα νέο ερώτημα εγείρεται. «Πρέπει η δημιουργική γραφή να διδάσκεται;» Σταχυολογώντας τις αντιρρήσεις σχετικά με το ηθικό του ζητήματος, αυτές κυρίως στρέφονται γύρω από το θέμα της υπερπαραγωγής συγγραφέων και το θέμα των ψευδών υποσχέσεων, ενώ υπεισέρχεται και το ερώτημα της «ποιότητας». Εφόσον, όμως, η παρούσα διπλωματική αποτελεί την έκβαση ενός συντελεσμένου μεταπτυχιακού προγράμματος διδασκαλίας της Δημιουργικής Γραφής, οι αντιρρήσεις αυτές αυτόματα αίρονται, όταν, μάλιστα, τα θετικά που προσφέρει μία εκπαίδευση προσανατολισμένη στη δημιουργικότητα είναι ουσιαστικώς περισσότερα. Δεδομένης δε της διαβίωσης σε έναν τεχνοκρατικό κόσμο που τον εξουσιάζουν η παγκοσμιοποίηση, ο αδηφάγος καταναλωτισμός και ένας άτεγκτος ατομικισμός, καθίσταται απαραίτητη η στροφή προς μία «δημιουργική ανταγωνιστικότητα» (Beghetto, 2010: 447-448) των παιδιών και των νέων, την οποία μπορεί να επιφέρει η στόχευση της εκπαίδευσης προς την ενίσχυση της δημιουργικότητας, την παραγωγή ιδεών και την έκφρασή τους.

1.3 Η Δημιουργική Γραφή στην Εκπαίδευση

Η δημιουργική γραφή στις απρόσωπες και τεχνοκρατικές, λοιπόν, εποχές που διαβιούμε είναι ένας όρος ιδιαίτερα δημοφιλής και αγαπητός και έτσι η ευεργετική του επενέργεια αξιοποιείται από πολλές επιστήμες. Η επιστήμη της Φιλολογίας την καλλιεργεί με τη μορφή της λογοτεχνικής γραφής, ως τέχνη της συγγραφής και θεωρία ανάγνωσης, η Παιδαγωγική ως βιοματική εκπαιδευτική μέθοδο διδασκαλίας, η Ψυχολογία ως θεραπευτική μέθοδο, ενώ αξιοποιείται και από τη Γραφιστική και τη Διαφήμιση (Κωτόπουλος, 2014: 1).

Η δημιουργική γραφή, πάντως, σήμερα προσομοιάζει περισσότερο με λογοτεχνική γραφή επιδιώκοντας την εκμάθηση αυτής και την κατάκτηση συγγραφικών δεξιοτήτων που σχετίζονται με την ποιητική λειτουργία της γλώσσας. Τα περισσότερα εργαστήρια και προγράμματα σπουδών, άλλωστε, εστιάζουν κυρίως στα κλασικά είδη λογοτεχνίας, όπως η ποίηση, το μυθιστόρημα, το διήγημα και το σενάριο. Ακόμα και αν δεχτούμε, επομένως, ότι η δημιουργική έμπνευση δεν διδάσκεται, «διδάσκονται όμως οι τρόποι για τη δημιουργία ενός πλαισίου που ευνοεί τη γέννηση ή την έκφρασή της» (Καρακίτσιος, 2012: 8). Το πρώτο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών εγκαινιάζεται το 2008 από τον καθηγητή Φιλολογίας Μίμη Σουλιώτη στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, ενώ τα τελευταία χρόνια προσφέρονται μεταπτυχιακά προγράμματα και σεμινάρια από πολλούς φορείς. Από το 2011 και έπειτα η δημιουργική γραφή εντάσσεται ρητά στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για την Α΄ Λυκείου (ΦΕΚ 1562/27-6-11).

Στο ΦΕΚ του 2011 αναφέρεται ως στόχος του μαθήματος της λογοτεχνίας «να δοθούν οι δυνατότητες στους μαθητές να κατανοήσουν την κατασκευή λογοτεχνικών κειμένων επεμβαίνοντας σε αυτά με τροποποιήσεις και πειραματιζόμενοι με τη δημιουργική γραφή» (ΦΕΚ 1562/2011:66). Συγκροτείται, λοιπόν, ένα πλαίσιο για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής στην Α΄ Λυκείου, το οποίο προωθεί τη γλωσσική δημιουργικότητα των μαθητών και τους ενεργοποιεί προς την κατεύθυνση της δημιουργικής ερευνητικής μάθησης, ώστε να διαμορφωθούν «ανταγωνιστικοί ή συνεργατικοί, πειθήνιοι ή δημιουργικοί άνθρωποι». Μερικά χρόνια αργότερα το σχολικό έτος 2016 – 2017 (ΦΕΚ 211/Β/11-11-2016)⁶ για πρώτη φορά η δημιουργική γραφή εισάγεται στα Γυμνάσια και στα ΕΠΑΛ στο μάθημα της λογοτεχνίας για την παραγωγή λόγου (Γυμνάσια – ΕΠΑΛ) με τους μαθητές να καλούνται να επιλέξουν στο τρίτο θέμα ανάμεσα σε δύο ζητούμενα, ένα σχολιασμού κειμένου και ένα

⁶ <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/deuterobathmia-ekpaideuse/proedriko-diatagma-126-2016-fek-211-b-11-11-2016.html>

δημιουργικής γραφής⁷, ενώ το 2017 (υπ.αρ. Φ4/56637/Δ4/31-03-2017) παγιώνεται η τρίωρη συνεξέταση Γλώσσας – Λογοτεχνίας στα Γενικά Λύκεια και ΕΠΑΛ με ασκήσεις αναγνωστικής ανταπόκρισης ή δραστηριότητες δημιουργικής γραφής (αλλαγή του τέλους ενός έργου, μετατροπή ενός έμμετρου ποιήματος με ελεύθερο στίχο κτλ.), οι οποίες το 2018 (υπ.αρ. 169626/Δ2/11-10-2018) μετασχηματίζονται σε ασκήσεις αξιολόγησης ιδεών, στάσεων, συμπεριφορών ή συσχετισμού με προσωπικές εμπειρίες και συναισθήματα.

Στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του 2021, Γυμνασίου και Λυκείου, η δημιουργική γραφή παρουσιάζεται πλέον ως μία σημαντική συνιστώσα κατά την εκπαιδευτική διαδικασία της λογοτεχνίας, γεγονός που αποδεικνύει και ο ξεχωριστός χώρος που της δίνεται σε ενότητα με τίτλο «Λογοτεχνία και Δημιουργική γραφή» στο ΦΕΚ του Λυκείου. Εκεί, αναδεικνύεται η προσφορά της στη γνωσιακή θωράκιση του μαθητή, καθώς, όπως καταγράφεται, συμβάλλει στην «απελευθέρωση της δημιουργικότητάς» του, στην «ενδυνάμωση της κριτικής ικανότητάς» του, στην ανάπτυξη της «κριτικής αντίληψης της πράξης της γραφής και των αποτελεσμάτων της», στη «βιωματική προσέγγιση του λόγου», στον «πειραματισμό με ποικίλα λογοτεχνικά είδη», στην «αυτογνωσία μέσω της γλώσσας», «στην αξιοποίηση προσωπικών εμπειριών και συναισθημάτων», «στη δημιουργία και στην πραγμάτευση των νοημάτων που αποκωδικοποιούν ως πρώτοι αναγνώστες του έργου τους» με απώτερο σκοπό την «κριτική αγωγή στον σύγχρονο πολιτισμό»⁸.

Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του Γυμνασίου⁹ δεν υπάρχει ξεχωριστή ενότητα για τη δημιουργική γραφή, αλλά στο κεφάλαιο «Η λογοτεχνία ως μορφωτικό αγαθό» διατυπώνεται πως η τριβή των μαθητών με τη λογοτεχνία θα σφυρηλατήσει «αναγνώστες», οι οποίοι μέσω της διαδικασίας ανάγνωσης συνδυασμένης με εργασίες δημιουργικής γραφής θα βιώσουν μία πολύπλευρη εμπειρία, που θα τους ενεργοποιήσει πολυεπίπεδα αναδιαμορφώνοντας την προσωπική και κοσμική αντίληψη και ασκώντας τις γνωστικές και συναισθηματικές δεξιότητές τους (σελ. 4-5). Προκειμένου η λογοτεχνική ανάγνωση να ξεφύγει από το αποστειρωμένο πλαίσιο της κατά τον σχεδιασμό μάθησης, προβλέπεται το σμίξιμό της με τη δημιουργική γραφή, τις θεατρικές τεχνικές και την καλλιέργεια της φιλιαναγνωσίας, έτσι ώστε η επαφή με τα λογοτεχνικά κείμενα να καταλήξει εμπνευστική και ζωογόνα. Ανάμεσα

⁷ «Όσον αφορά τη δημιουργική γραφή, οι μαθητές/τριες καλούνται: α) είτε να αναδιηγηθούν τμήμα της ιστορίας από την οπτική γωνία συγκεκριμένου ήρωα (π.χ. με μορφή ημερολογίου, επιστολής κτλ.), β) είτε να αλλάξουν ή να συμπληρώσουν δημιουργικά το αρχικό κείμενο (π.χ. με τη δημιουργία νέας σκηνής ή διαλόγων, την εισαγωγή στοιχείων περιγραφής ή σχολίων ή οπτικών, ακουστικών και άλλων εικόνων κ.α.), γ) είτε να διατυπώσουν σκέψεις και να εκφράσουν συναισθήματα που τους ενεργοποιεί η ανάγνωση του λογοτεχνικού κειμένου σε ένα νέο κείμενο, το οποίο υιοθετεί τα χαρακτηριστικά κειμενικού είδους (ποιητικού ή πεζού) που ορίζεται από τον/την εκπαιδευτικό.»

⁸ [Λογοτεχνία_Α_ΠΣ.pdf](#)

⁹ [Λογοτεχνία_Γ_ΠΣ.pdf](#)

στους πολλούς δημιουργικούς στόχους είναι οι μαθητές «να μεταπλάθουν με τον δικό τους τρόπο τα λογοτεχνικά κείμενα μορφοποιώντας δημιουργικά προσωπικές εμπειρίες και ιδέες· να πειραματίζονται στη δημιουργία και δικών τους λογοτεχνικών κειμένων αξιοποιώντας την αναγνωστική τους εμπειρία· να εμπλέκονται σε δραστηριότητες δημιουργικής γραφής και μέσω της αξιοποίησης ψηφιακών εργαλείων να παίζουν με την ανάγνωση των κειμένων προεκτείνοντας καταστάσεις ή σχέσεις και τροφοδοτώντας με κειμενικά ερεθίσματα τη φαντασία και τη δημιουργικότητά τους· να χρησιμοποιούν με αφετηρία τα κείμενα τη φαντασία τους για την παραγωγή άλλων μορφών τέχνης».

Η πρόθεση για ένταξη της δημιουργικής γραφής στην ελληνική εκπαιδευτική διαδικασία, σε σύμπνοια με τις διεθνείς τάσεις, είναι αδιαμφισβήτητη την τελευταία δεκαετία. Το δυστύχημα είναι ότι η υλοποίηση αυτής της καλής προαίρεσης κάμπτεται από πολλά εμπόδια, όπως ότι στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση η δημιουργική γραφή διδάσκεται σαν αυτόνομο μάθημα μόνο στα Καλλιτεχνικά Γυμνάσια. Στα υπόλοιπα σχολεία απέναντι στα μεγαλόπνοα Αναλυτικά Προγράμματα ορθώνονται σχολικά εγχειρίδια πολυκαιρισμένα χωρίς δημιουργικές δραστηριότητες με εστίαση σε φιλολογικά ζητήματα, ενώ το εξετασιοκεντρικό σύστημα εγκλωβίζει τον καθηγητή στο άγχος διεκπεραίωσης της ύλης και τον μαθητή στο κυνήγι των βαθμών. Επομένως, η δυνατότητα αυτενέργειας των καθηγητών υπονομεύεται από την αγωνία προετοιμασίας των μαθητών και έτσι καθηγητές και μαθητές περιχαράκωνονται σε έναν ασφυκτικό κλοιό που δεν τους επιτρέπει να δημιουργήσουν. Σε όλα αυτά πρέπει να συνυπολογιστεί πως η πλειοψηφία των καθηγητών δεν έχει ασκηθεί ούτε η ίδια στη δημιουργική γραφή, καθώς τα περισσότερα προγράμματα σπουδών των αντίστοιχων πανεπιστημίων δεν περιλαμβάνουν μάθημα δημιουργικής γραφής, με εξαίρεση το τμήμα Νηπιαγωγών Δυτικής Μακεδονίας.

Κεφάλαιο 2

Το ποιητικό είδος της Τραγωδίας

2.1 Η Τραγωδία στην εκπαίδευση

Στο πολύπτυχο ψηφιδωτό που συνθέτει τη λογοτεχνία, το δικό της σημαντικό αποτύπωμα έχει αφήσει το κατεξοχήν είδος δραματουργικής τέχνης, η τραγωδία. Η τραγωδία με ιστορία δύομισι χιλιάδων χρόνων αποτελεί ακόμα αντικείμενο απερίφραστου θαυμασμού, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες αποτελεί σταθερά αντικείμενο διδασκαλίας στην ελληνική σχολική τάξη. Με μια γρήγορη ιστορική ματιά, μετά τους μεγάλους τραγικούς το είδος χάνει τη δυναμική του και περιορίζεται σε επαναλήψεις των τριών κλασικών, πράγμα που συνεχίζεται και στους ρωμαϊκούς χρόνους. Στη βυζαντινή περίοδο υπό την προσπάθεια εδραίωσης του χριστιανισμού η αρχαία ελληνική δραματουργία αναπαύεται και αναφύεται αιώνες μετά κατά την Αναγέννηση και την καταβύθιση των λογίων στα κλασικά κείμενα. Την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, περίοδο κατοχύρωσης της εθνικής ταυτότητας, αναγνωρίζεται η ιδεολογική αξία του αρχαίου δράματος, γεγονός που επιβεβαιώνει και η συμπερίληψή του στη *Χάρτα* του Ρήγα Φεραίου, ενώ οι λόγιοι της εποχής οργανώνουν παραστάσεις αρχαίου δράματος σε μία επαναστατική έξαρση αναζητώντας τις αρχαίες ρίζες. Όσον αφορά τη διδασκαλία της αρχαίας τραγωδίας, αυτή εισήχθη στα σχολεία από το πρωτότυπο ήδη με το Βασιλικό Διάταγμα του 1837, με έμφαση ωστόσο στο αρχαιογνωστικό κομμάτι (Καλτσούνας, 2015). Πάντως, για αρκετά χρόνια το δράμα περιορίζεται στη θεατρική αναπαράστασή του, καθώς το νεοσύστατο ελληνικό κράτος ρέποντας προς τον ευρωπαϊκό κλασικισμό αξιοποιεί στο εκπαιδευτικό του πρόγραμμα αποκλειστικά το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών από το πρωτότυπο. Γίνονται κάποια δειλά βήματα στα 1944 με τη διδασκαλία της *Αντιγόνης*, του *Οιδίποδα* και της *Ιφιγένειας εν Αυλίδι*, αλλά χρειάζεται η μεταρρύθμιση του 1964, για να καθιερωθεί στο τριετές Γυμνάσιο η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών κειμένων από μετάφραση με πιο συστηματικό τρόπο και αυτή του 1976 για το «Ανθολόγιο της Δραματικής Ποίησης» με μεταφράσεις της *Ιφιγένειας εν Ταύροις*, της *Αντιγόνης* και του *Προμηθέα Δεσμώτη*. Στα χρόνια που ακολουθούν η παρουσία της τραγωδίας είναι σταθερή με αλλαγές στα έργα προς διδασκαλία (Τερζής, 2010).

Συλλήβδην, πάντως, όλη αυτή η προσπάθεια ένταξης της δραματικής ποίησης στο σχολείο παραμένει δέσμια του μεγαλύτερου εγχειρήματος της συγκρότησης μίας στέρεης εθνικής ταυτότητας και συνεπώς υποταγμένη σε έναν άκρατο συντηρητισμό και μία άγωνα αρχαιολατρία. Για να γίνει αυτό περισσότερο κατανοητό, ανάμεσα στους άλλους στόχους που επεσήμανε το ΦΕΚ 160/13.09.63/A ήταν και «η θεμελίωση του ηθικού και πατριωτικού

φρονηματισμού και της ιστορικής συνείδησης μέσα από τη διδασκαλία της τραγικής ποίησης». Επρόκειτο, δηλαδή, για μία κειμενοκεντρική προσέγγισή της με ιδιαίτερη στοχοπροσήλωση στη διδασκαλία της γλώσσας ως συνδετικού αγωγού με το λαμπρό παρελθόν.

Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για τις τρεις τάξεις του Λυκείου του 2021, το οποίο αναθεωρήθηκε το 2023, στη σκοποθεσία της διδασκαλίας του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας (ΑΕΓΓ) στο Γενικό Λύκειο με διττή στόχευση την αρχαιογλωσσία και αρχαιογνωσία παρουσιάζεται «η διαλεκτική και δημιουργική επαφή των μαθητών/ -τριών με τα αρχαία ελληνικά κείμενα, ως έργα γλωσσικού, αισθητικού και, ευρύτερα, πολιτισμικού χαρακτήρα που θα αποτελέσουν σημαντικό μορφωτικό εφόδιο για αυτόν/ -ήν που θα γίνει ο αυριανός πολίτης στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση του 21^{ου} αιώνα». Οι γενικοί στόχοι, όμως, διαπιστώνεται πως εστιάζουν κυρίως στη γλωσσική πρόσληψη και στην απόκτηση γνωστικών δεξιοτήτων, με αξιολόγηση που προσανατολίζεται σε λεξικογραμματικές και συντακτικές ασκήσεις με πρόκριση της γλωσσοκεντρικής πληροφορίας, σε ασκήσεις αναγνώρισης του γραμματειακού είδους, ένταξης του κειμένου στο ιστορικό περίβλημα, διάκρισης των κειμενικών στοιχείων και της συνεκτικότητας του κειμένου και σε ασκήσεις μετάφρασης. Μπορεί κανείς, βέβαια, να εντοπίσει και μία βιωματική προσέγγιση μέσα από την «ανάπτυξη ψυχοκινητικών δεξιοτήτων (θεατρικές τεχνικές, παιχνίδια ρόλων, ρητορικές αντιλογίες, έννοια του ρυθμού στον λόγο μέσα από διαφορετικές αναγνώσεις, οπτική και ακουστική αντίληψη, παραγωγή γραπτού και προφορικού λόγου)».

Αναφορικά με το Αναλυτικό Πρόγραμμα του Γυμνασίου, παρά το γεγονός πως υποστηρίζεται ότι «όλες οι μέθοδοι και οι τεχνικές θα πρέπει να αξιοποιούνται κατά τη διδακτική διαδικασία με έναν *δημιουργικό* τρόπο, ώστε να επιλέγονται οι κατάλληλες για κάθε περίπτωση (τάξη, χαρακτηριστικά μαθητών/-τριών, κείμενο), να συντίθενται αλληλοδραστικά μεταξύ τους και να προκύπτει το κατάλληλο για κάθε περίπτωση θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς και άντλησης διδακτικών πρακτικών και τεχνικών», παρουσιάζονται στόχοι κυρίως γλωσσικοί, πολιτιστικοί, ανθρωπογνωστικοί και πάλι με έμφαση στη γλώσσα και στη γραμματική. Συγκεκριμένα, στο μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών από Μετάφραση της Γ΄ Γυμνασίου τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα σχετίζονται με γνώσεις του περικειμένου, πραγματολογικών και αισθητικών στοιχείων, δομής, λεξιλογίου, πολυτροπικότητας, και πολυγραμματισμού, στον οποίο εμπεριέχεται και η «δημιουργική παραγωγή κειμένου βάσει οδηγιών».

Ακόμα κι όταν, όμως, τα προγράμματα σπουδών εκσυγχρονίστηκαν και τέθηκαν νέες βάσεις για τη διδασκαλία της τραγωδίας, η κατάσταση δεν βελτιώθηκε για τον μαθητή. Τα τελευταία χρόνια διδάσκονται στη Γ΄ Γυμνασίου η *Ελένη* του Ευριπίδη από μετάφραση και στη Β΄ Λυκείου η *Αντιγόνη* του Σοφοκλή από το πρωτότυπο, με τον μαθητή να συνεχίζει να την αντιμετωπίζει σαν ένα μάθημα με αντικείμενο διδασκαλίας μία οικογενειακή ιστορία από το αρχαίο μυθολογικό παρελθόν, με ασυνήθιστο λόγο, ελαφρώς ποιητικό, ενώ ταυτόχρονα καλείται σε συνεχείς χαρακτηρισμούς των ηρώων, των συναισθημάτων και των πράξεών τους. Αυτή η δυσκαμψία πρόσληψης μπορεί να εξηγηθεί πρώτα απ' όλα από το γεγονός πως οι τραγωδίες γράφτηκαν, για να παρασταθούν σε μία σκηνή με δρώντα πρόσωπα στο πλαίσιο μίας θρησκευτικής γιορτής με τελετουργικό χαρακτήρα και όχι να διαβαστούν μέσα σε μία τάξη. Επίσης, η παρουσίαση του δράματος προοριζόταν να διαρκέσει ένα ορισμένο χρονικό διάστημα και όχι να διαβάζεται τμηματικά κατά τη διάρκεια ενός σχολικού έτους από μαθητές με περιορισμένη γνώση της αρχαίας γλώσσας και του αρχαίου κόσμου, οι οποίοι προσπαθούν να κατανοήσουν έναν λόγο πιο ποιητικό παραβλέποντας τη θεατρική του διάσταση. Ένας, ακόμη, παράγοντας που ενδεχομένως διαρρηγνύει τη σχέση των μαθητών με το ποιητικό είδος είναι πως τα έργα αυτά απευθύνονται περισσότερο σε ένα ενήλικο κοινό, το οποίο είχε σίγουρα διαφορετικές προσλαμβάνουσες και διαφορετικές αντιλήψεις (Καλτσούνας, 2015).

2.2 Τα χαρακτηριστικά της τραγωδίας

Λογοτεχνικές διερευνήσεις και αναλύσεις γύρω από το ποιητικό είδος της τραγωδίας αφθονούν στη βιβλιογραφία. Δεν μπορούσε παρά να σαγηνέψει την επιστημονική κοινότητα μία τέτοια έκφραση της ανθρώπινης δημιουργικότητας με τέτοιο βάθος αντανάκλασης των ανθρώπινων παθών και με τη μεγαλοπρέπεια που προσδίδει η παρουσία ηρωικών μορφών μεγάλου βεληνεκούς. Πρόκειται για το κατεξοχήν είδος της τέχνης που «στο χάος εισάγει τάξη και λόγο, νόημα και νόμους αντικειμενικούς, δημιουργώντας από τον σωρό των ανθρωπίνων αισθημάτων, παθημάτων και πράξεων έναν κόσμο» (Αριστοτέλης, 67). Με την αθηναϊκή τραγωδία της κλασικής περιόδου αφενός ανέτειλε μία νέα ποιητική συνθήκη, στην οποία στηρίχθηκε το δυτικό δράμα, αφετέρου γεννήθηκε μία νέα αντίληψη του ανθρώπου και του ψυχισμού του, που μελετάται ως σήμερα, καθώς προσπάθησε να «προσδώσει σαφή μορφή και λόγο στα πεδία της συνείδησης που αντιστέκονται στους κανόνες της λογικής αναλαμβάνοντας την ευθύνη να καταστήσει κατανοητό αυτό που βρίσκεται πέρα από τις δυνατότητες της ερμηνείας (Halliwell, 2010, 548-550). Εφόσον, λοιπόν, η φιλολογική έρευνα βρίθει πληροφοριών σχετικά με την καταγωγή του δράματος, τα «τεχνικά» χαρακτηριστικά

του, αναλύσεις των σωζόμενων έργων των τριών μεγάλων τραγικών και του Αριστοφάνη, στην παρούσα εργασία θα παρουσιαστούν επιλεκτικά πληροφορίες οι οποίες κρίνονται απαραίτητες για την πραγμάτευση του συγκεκριμένου θέματος.

Το ποιητικό είδος της τραγωδίας γεννημένο τον 6^ο αιώνα από μία ιδεατή συγκυρία, η οποία δεν μπορεί απόλυτα να ταυτοποιηθεί, φέρει θρησκευτικές, μυθολογικές και φυσικά ποιητικές συνδηλώσεις. Με παράδοση που κρατάει από την κλασική Αθήνα σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (1449a.9) ή από την Κόρινθο και τον Αρίωνα κατά τον Ηρόδοτο (1.23-24), και εκκολαπτόμενο από τον διθύραμβο, ένα θρησκευτικό, χορικό άσμα προς τιμήν του Διονύσου και τους «ἐξάρχοντες» του, διέβη πιθανώς το σατυρικό στάδιο («σατυρικήν και ὀρχηστικωτέραν εἶναι την ποίησιν») μέχρι να αυτονομηθεί ο κορυφαίος και να μετατραπεί σε «ὑποκριτή», ο οποίος δεν τραγουδά πια, αλλά παριστάνει. Έτσι, σταδιακά με τη μαρτυρημένη συμβολή του Θέσπη και του Αρίωνα, και υπό την επίδραση πολλών ζυμώσεων πλάστηκε ο ηθοποιός «ερμηνευτής» και η νέα ποιητική έκφραση απεκδυόμενη τον τραγόμορφο μανδύα ενδύθηκε με σοβαρότητα και μεγαλοπρέπεια. Ενώ, λοιπόν, ξεκίνησε με αιγιματικό τρόπο, με σύντομους μύθους και «γελοία» γλώσσα, κατέληξε στην ύστερη υποβλητικότητα της «εξευγενισμένη με κάθε εκλεπτυσμένη μορφή ποίησης και μουσικής» (Easterling & Knox, 2008: 346-349).

Σε επίπεδο μύθου, όπως αποκαλύπτει η θεματολογία των σωζόμενων δραμάτων και των σωζόμενων τίτλων, η τραγωδία απαρνήθηκε τις διονυσιακές συνδηλώσεις και άντλησε τις ιστορίες της από την επική και μυθολογική χοάνη. Ωστόσο, προκειμένου να συλληφθεί η εμπειρία του κοινού της εποχής, δεν μπορεί παρά να τοποθετηθεί το δράμα στο θρησκευτικό του περίβλημα. Η τραγωδία, αν και η ίδια δεν συνιστούσε τελετουργικό δρώμενο (Easterling & Knox, 2008: 354), εντούτοις ήταν ενταγμένη στον ετήσιο εορτασμό μίας θεότητας με τις περισσότερες παραστάσεις να παρουσιάζονται στο θέατρο του Διονύσου, στους πρόποδες της νότιας πλαγιάς της Ακρόπολης, γεγονός που απέπνεε ένα αίσθημα κατάνυξης.

Ο συγκερασμός του θρησκευτικού στοιχείου με το επικό και μυθικό είχε μία ξεχωριστή επενέργεια στο είδος. Ο μύθος εκπροσωπώντας τη ζωοδότρια παράδοση και μία λανθάνουσα κοινή πολιτισμική ταυτότητα κληροδότησε πολυσχιδείς χαρακτήρες, συγκρουσιακές καταστάσεις, τελματώδη πάθη, ηθικά διλήμματα, τα οποία σαν ψυχολογικός φακός εξέτασε και ανέδειξε η τραγωδία. Η υπάρχουσα κληρονομιά δεν παρέμεινε ένα ιερό και απαραβίαστο άβατο, αλλά η σύγχρονη διεισδυτική ματιά του ποιητή εισέβαλε ανανεωτικά, με αποτέλεσμα καινοτομίες, όπως η τροποποίηση παλιών ιστοριών, η ένταξη νέων ηρώων και μία γενικότερη αναμόρφωση στην πλοκή των δραμάτων. Τα θέματα των τραγωδιών καθρεφτίζουν αυτή τη διαχρονική αγωνιώδη αναζήτηση του ανθρώπου γύρω από

θεμελιακά ζητήματα της ανθρώπινης ύπαρξης και σκέψης. Οι οικογενειακοί δεσμοί διαρρηγνύονται, οι κοινωνικοί θεσμοί και ο νόμος αμφισβητούνται, οι ήρωες και τα συναισθήματά τους αναμετρώνται με την απόλυτη συντριβή. Σε πολλές περιπτώσεις ο ήρωας βαδίζει το άραχλο μονοπάτι της ενηλικίωσης με κάθε βήμα του να διαταράσσει τους πατροπαράδοτους κοινωνικούς δεσμούς (Anderson, 2010: 167-171).

Παρά τη συγγενική σχέση με το έπος και τη λυρική ποίηση μέσω των χορικών, η τραγωδία έφερε κάτι ολότελα καινούριο, αποτέλεσε κάτι ολότελα διαφορετικό. Δεν υπήρξε μόνο μία νέα μορφή καλλιτεχνικής δημιουργίας, αλλά ενσάρκωσε έναν πολιτικό θεσμό. Όπως έγραψε ο Croally (2010: 91-92), *«η τραγωδία είναι η ίδια η πόλη, η οποία τοποθετεί τον εαυτό της επί σκηνής»*. Με το μυθικό προκάλυμμα να προσφέρει μία προστατευτική απόσταση μπορούσαν να αγγίζουν και να ερευνήσουν τις δαιδαλώδεις αγωνίες της ανθρώπινης φύσης, αλλά και του σύγχρονου δημοκρατικού πολίτη. Η εθνικότητα των ηρώων, μη Αθηναίοι πολίτες σχεδόν στο σύνολό τους, εγείρει προβληματισμό σε μια εποχή που η αυτοχθονία εξοβέλιζε καθετί ξένο, όπως και η έντονη παρουσία γυναικείων προσωπικοτήτων, σε μία εποχή καθαρά πατριαρχική. Φαίνεται πως μέσα από το «Άλλο», το «ξένο» αναζητούσαν και εξερευνούσαν το δικό τους «εγώ», ψηλαφούσαν τους εαυτούς τους, τις αξίες τους, την κοσμοθεωρία που τους ανέθρεψε. Τη φωνή της συλλογικής ευθύνης άρθρωνε ο χορός, ένα σύνολο που επίσης εκπροσωπούνταν κατά κύριο λόγο από μη Αθηναίους πολίτες, συχνά γυναίκες ή δούλους, ενώ τα γεγονότα τοποθετούνταν σε ένα μακρινό μυθικό παρελθόν και σε τόπο διαφορετικό από την Αθήνα. Αδιαμφισβήτητα, η απομάκρυνση από κάθε αίσθηση οικειώσης επέτρεπε μία ασφαλή καταβύθιση στον δικό τους κόσμο, πιο ανώδυνη και απελευθερωτική.

Αυτή η εμπειρία αυτογνωσίας και αυτοκριτικής αποδίδεται στη σοφία του ποιητή, ο οποίος ήταν ο ψυχογράφος της κοινωνίας. Σκοπός του δεν ήταν μόνο να προσφέρει τέρψη, αλλά να διδάξει. Όπως φέρεται να απαντάει ο Ευριπίδης στον Αισχύλο στους *Βατράχους* του Αριστοφάνη *«βελτίους τε ποιούμεν τούς ανθρώπους εν ταῖς πόλεσιν»* [στ. 1009-1010]. Πρόκειται για μάθημα πολιτικής φύσης με ηθική αποστολή και φιλοσοφική επίστρωση. Όπλο των ποιητών οι λέξεις, ο λόγος, ο οποίος ειδικά στην περίπτωση της τραγωδίας παιδεύει, καθώς ασχολείται με έννοιες οικουμενικές και όχι ειδικές (Croally, 2010: 80-81). Όπως είπε ο Γοργίας στο έργο του *Ἐλένης ἐγκώμιον* *«Ο λόγος είναι ένας μεγάλος δυνάστης, που, ενώ έχει το πιο μικρό και αφανές σώμα, επιτελεί τα έργα τα πιο θεϊκά: γιατί μπορεί και τον φόβο να σταματήσει και τη λύπη να διώξει και χαρά να προκαλέσει και τον οίκτο να αυξήσει. Αλλά πρέπει να το δείξω στους ακροατές μου και μέσω της πεποιθήσης: θεωρώ και ονομάζω όλη την ποίηση λόγο που έχει μέτρο: όποιοι την ακούν, εισχωρεί μέσα τους φρίκη*

γεμάτη φόβο, οίκτος όλο δάκρυα, πόθος όλο λαχτάρα, και η ψυχή, με τα λόγια, παθαίνει η ίδια αυτά που ζένα πράγματα και σώματα παθαίνουν στις ευτυχίες και στις δυστυχίες τους.» (§8-9)
 Αναλγητική είναι η επενέργεια του λόγου κατά τον Γοργία, αλλά και παιδευτική η επίδραση της τραγικής ποίησης συνολικά.

Ο παιδευτικός ρόλος της τραγωδίας, λοιπόν, ήταν δεδομένος, γεγονός που μαρτυρά η μαζική προσέλευση και η παρακίνηση παρακολούθησής της από όλους τους απόρους με το αντίτιμο του θεωρικού. Ο Ευριπίδης υποστηρίζει πως έχει διδάξει μέσα από τις τραγωδίες του τους ανθρώπους να μιλούν, να σκέφτονται κριτικά, να δρουν δημοκρατικά. Υπήρχε, βέβαια, και το αντίπαλο δέος, όπως ο Πλάτωνας, ο οποίος στέκεται πιο επικριτικά απέναντι στην τραγωδία, όπως και στην ποίηση γενικότερα, κατηγορώντας την πως διδάσκει άσχημα πράγματα αποτελώντας μίμηση μίμησης (μίμηση του αισθητού κόσμου που αποτελεί ήδη μίμηση του αληθινού), αλλά αυτό σχετίζεται περισσότερο με προσωπικές απογοητεύσεις και την πικρία του φιλοσόφου. Ο Αριστοτέλης, από την άλλη, ελκύεται από την τραγική ποίηση και τη μελετάει σε βάθος καταγράφοντας τις σκέψεις του σε σημειώσεις που αποτέλεσαν το κορυφαίο έργο της Ποιητικής.

2.3 Η τραγωδία ως αντικείμενο μελέτης στην Ποιητική του Αριστοτέλη

Η Ποιητική του Αριστοτέλη είναι τέχνη, δηλαδή επιστήμη που αναζητά και εξετάζει τα «καθόλου», τις γενικές αρχές, οι οποίες καθορίζουν τα επιμέρους της ποίησης, η οποία είναι «*ἔξις μετά λόγου ἀληθοῦς ποιητική*» (Ηθ. Νικ. 1140a9). Το έργο της ποίησης εκχύεται από τα βαθύτερα ένστικτα της ψυχής, αλλά παίρνει υπόσταση οργανώνοντας το αίσθημα και τη σκέψη με κανόνες και μεθόδευση, με σκοπό να γεννηθεί κάτι ολοκληρωμένο και αυθυπόστατο, το οποίο θα αποβλέπει στη «*διαγωγή*». Αντανακλά την πραγματικότητα δημιουργώντας με μίμηση -όχι δουλική- ένα νέο σύμπαν ηρώων, σχέσεων, συγκρούσεων, το οποίο δρα στη γη, αλλά συγχρόνως είναι αποκύημα ενός δημιουργικού νου. Δεν πρόκειται για ένα στεγνό απείκασμα, αλλά για έναν κόσμο με σάρκα και ψυχή, που υπακούει στους ανθρώπινους νόμους. Το ποιητικό εγώ σιωπά και το υποκειμενικό υποτάσσεται στο καθολικό, προκειμένου να αναδυθεί κάτι πανανθρώπινο.

Από τα είδη της ποίησης, αυτό που ξεχωρίζει ο Αριστοτέλης είναι η τραγωδία¹⁰, καθώς αυτή «*αποτελεί την τελειότερη μορφή ποιητικού λόγου, η οποία περιλαμβάνει και συνοψίζει όλες τις άλλες μορφές από τις οποίες αναπτύχθηκε*». Μιμείται συγχρόνως ήθη, πάθη

¹⁰ (1448b-24 κ.ε) δίνει τον ακόλουθο ορισμό της τραγωδίας :«*Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας και τελείας, μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ, χωρὶς ἐκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων και οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου και φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν.*»

και πράξεις και πραγματεύεται την *ευδαιμονία* ή τη *δυστυχία*. Την απασχολούν θέματα σοβαρά και σπουδαία, τα οποία διαπλέκονται γύρω από έναν μύθο που έχει αυστηρή δομή, με αρχή, μέση και τέλος, και μέγεθος που επιτρέπει στον θεατή την πλήρη αντίληψη του συνόλου του έργου. Ο *μύθος* συγκαταλέγεται στα *κατά ποιόν μέρη* της τραγωδίας, δηλαδή στα ενδογενή στοιχεία που αποτελούν τον σπόνδυλό της. Αυτό που ξεχωρίζει, όμως, το είδος της τραγικής ποίησης είναι ότι τον μύθο πλαισιώνουν και άλλα δύο μέρη, τα οποία δεν εμφανίζονται σε κανένα άλλο ποιητικό είδος, η *μελοποιία*, η σύνθεση δηλαδή των μουσικών μερών, και η *όμις*, που περιλαμβάνει τη σκηνοθεσία, την υποκριτική και απαγγελία, τη σκηνογραφία και ενδυμασία. Ο ρυθμός και η αρμονία συνοδεύουν τα χορικά μέρη του δράματος με τη μορφή «ήδύσματος», ενώ με τον Λόγο και τη *λέξη* ενδύεται η εσωτερική μορφή του ποιητικού έργου και ο μύθος. Τα κατά ποιόν μέρη ολοκληρώνονται με τη *διάνοια* και το *ήθος*, τα οποία αλληλοσυμπληρώνονται σφραγίζοντας την ανθρώπινη προσωπικότητα. Αποτελούν το δίπολο, σκέψεις, λόγοι, διάλογοι, επιχειρήματα και γνωρίσματα του χαρακτήρα, που δημιουργεί μία ολοκληρωμένη περσόνα.

Αυτή η διάκριση στην οποία προχώρησε ο Αριστοτέλης στα κατά ποιόν μέρη αντανακλά το βάθος και την πολυπλοκότητα του τραγικού είδους. Τίποτα δεν αφήνεται να κινείται από τα ηνία της τύχης. Όλα τα στοιχεία είναι άρτια χορδισμένα, ώστε να λειτουργήσει εύρυθμα αυτή η σύνθεση. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το *ήθος* των ηρώων, με τον όρο αυτό εννοείται τόσο η προαίρεση και ο χαρακτήρας τους, όσο και το μέρος εκείνο της τραγωδίας, όπου παρουσιάζεται με τα λόγια κάποιου ήρωα ο χαρακτήρας ενός άλλου ήρωα. Η σκιαγράφηση του ήθους δεν διαμορφώνεται επιφανειακά, αλλά διακρίνεται από τέσσερα στοιχεία, τη *χρηστότητα*, το *άρμοττον*, το *ὄμοιον* και το *ὀμαλόν*. Αυτό σημαίνει πως οι ήρωες παρουσιάζονται με ανώτερο ήθος, για να αποτελέσουν παράδειγμα προς μίμηση, αλλά δημιουργούνται και ήρωες με ταπεινότερα ήθη, αν το απαιτεί η οικονομία του έργου. Τους διακρίνει η αρμονία προς το γένος και την κοινωνική θέση, αλλά και προς την κοινωνική κατάσταση και συνθήκη, κατά την οποία εκφράζονται. Πρέπει να τους χαρακτηρίζει η φυσικότητα και η συνέπεια προς την ιστορική παράδοση και πραγματικότητα, ενώ ταυτόχρονα ο χαρακτήρας πρέπει να διατηρεί σταθερά μία λογική συνέπεια χωρίς έντονες μεταπτώσεις. Δεν πρέπει να δρουν μηχανικά κατά τις ανάγκες της πλοκής, αλλά οδηγούμενοι από την προδιάθεσή τους. Συγχρόνως, όμως, η ηθογραφησή τους δεν γίνεται σε βάρος της εκτέλεσης. Τα ήθη είναι κομμάτι των πράξεων και χρησιμοποιούνται, για να εξηγηθούν καλύτερα οι ενέργειες. Ο ποιητής, επομένως, αξιοποιεί αυτά τα στοιχεία του χαρακτήρα που καθιστούν κατανοητές τις πράξεις.

Και ενώ και τα ήθη μπορούν να λογιστούν σαν μίμηση της ψυχολογικής πραγματικότητας, το πιο σημαντικό γρανάζι της τραγωδίας είναι ο μύθος, όχι η μυθολογική παράδοση, αλλά η μίμηση πράξεων, γιατί η τραγωδία είναι μίμηση πράξεων και ζωής. Είναι αδύνατο να υπάρξει έργο χωρίς υπόθεση, ακόμα κι αν οι χαρακτήρες υπολείπονται των παραπάνω χαρακτηριστικών. Αλλά και η υπόθεση μόνη της δεν αρκεί, γιατί οι ιστορίες ήταν ήδη γνωστές στο κοινό. Οι θεατές ήξεραν τι θα δουν, αλλά δεν ήξεραν πώς θα το δουν. Αυτό που είχε, λοιπόν, σημασία δεν ήταν το υλικό και το περιεχόμενο, αλλά ο τρόπος που ο ποιητικός νους θα το έπλαθε και θα το σχηματοποιούσε σύμφωνα με τους κανόνες της τέχνης. Η σπονδυλική στήλη της τραγωδίας που συνέδεε τα πάντα ήταν ο μύθος και έπρεπε να έχει κατά τον Αριστοτέλη τέσσερις ιδιότητες *ολοκληρία, ορισμένο μέγεθος, ενότητα, λογική συνέχεια*. Το ποιητικό έργο έπρεπε να αποτελεί μία ολότητα με αρχή, μέση και τέλος, έτσι που κάθε μέρος να είναι απαραίτητο για την υπόσταση του έργου με έκταση *εὐσύννοπη*, ούτε υπερβολικά μεγάλη ούτε λειψή, ενιαίο περιεχόμενο, ώστε ο θεατής να έχει πλήρη εποπτεία όλων των μερών και με ενότητα πράξεων, σειράς γεγονότων εξωτερικών και εσωτερικών. Αναφορικά με τον κανόνα ενότητας του χρόνου, έχει διατυπωθεί ότι ο νοητός χρόνος του δράματος δεν έπρεπε να ξεπερνά τις 24 ώρες με ιδανική συνθήκη να υπάρχει ταύτιση του πραγματικού χρόνου των γεγονότων και του χρόνου παράστασής τους, ενώ η ενότητα τόπου προέβλεπε τη διαδραμάτιση όλων των σκηνών σε έναν ορισμένο τόπο, προκειμένου να τηρηθεί η αληθοφάνεια. Η λογική συνοχή αφορούσε τη συνοχή και τις αιτιακές σχέσεις, οι οποίες έπρεπε να αρμόττουν το έργο πολυεπίπεδα· συνοχή πράξεων, συλλογισμών, συναισθημάτων σε ηθικό, ψυχολογικό και αισθητικό επίπεδο. Σημαντικό, όμως, ήταν να λαμβάνεται υπόψη και το *εἶκός*, αυτό που προσδοκούσε ο θεατής ως εύλογο να συμβεί. Όχι ότι δεν μπορούσε να δεχθεί και το απροσδόκητο, που υπερέβαινε τη λογική, αρκεί να υπέκειτο σε ηθική αναγκαιότητα ή πιθανότητα και να είχε την τάση να γίνει τηρουμένων των εσωτερικών κανόνων της πραγματικότητας.

Ολοκληρώνοντας μία προσπάθεια συνοπτικής παρουσίασης των κεντρικών σημείων της Ποιητικής του Αριστοτέλη, ώστε να γίνουν κατανοητά τα βήματα που ακολουθήθηκαν κατά τη σύνθεση της συγκεκριμένης τραγωδίας, πρέπει να προσδιοριστεί και η εξωτερική δόμηση του έργου ή διαφορετικά τα *κατά ποσόν* μέρη της. Πρόκειται για τον *πρόλογο*, τα *επεισόδια* και την *έξοδο*, που αποτελούσαν τα διαλογικά μέρη, και το *χορικό*, που περιλάμβανε την *πάροδο* και τα *στάσιμα* και επρόκειτο για το λυρικό μέρος της τραγωδίας που αποδιδόταν στον χορό. Ο *πρόλογος*, μέρος διαλογικό ή μονολογικό, αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη του Ευριπίδη με τη μορφή της έκθεσης της προϊστορίας του δράματος, ενώ παλαιότερα αποτελούσε αυτόνομο επεισόδιο. Τον διαδεχόταν η *πάροδος*, το

τραγούδι με το οποίο εισερχόταν ο χορός στην ορχήστρα, αρχικά με βάδισμα σε αναπαιστικό μέτρο και έπειτα με μέτρα λυρικά. Αφού όλα τα πρόσωπα τοποθετούνταν στη σκηνή, ξεκινούσαν τα επεισόδια, ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλονταν τα στάσιμα. Στα επεισόδια δρούσαν οι ηθοποιοί με μονολόγους, διαλόγους ή στιχομυθίες σε μέτρο ιαμβικό τρίμετρο, το οποίο προσέδωσε στην τραγωδία τη σοβαρότητά της, καθώς επρόκειτο για μέτρο που προσιδίαζε στην ομιλία και ταίριαζε περισσότερο στον διάλογο. Στα στάσιμα ο χορός με ορχηστικές κινήσεις πραγματοποιούσε μία *στροφή* συνοδευόμενη από τραγούδι και έπειτα μία *αντιστροφή*. Συχνά έκλεινε το ζεύγος στροφών με μία μόνη στροφή, την *επωδό*. Η *έξοδος* έκλεινε το έργο με την αποχώρηση του χορού από την ορχήστρα και των υποκριτών από τη σκηνή.

Ο ορισμός του Αριστοτέλη ολοκληρώνεται με τη λέξη «κάθαρση», η οποία αναδύεται μέσα από τη συμπάθεια (*ἔλεο*) του θεατή (προς τον πάσχοντα ήρωα) και τον *φόβο* (μήπως βρεθεί σε παρόμοια θέση), συναισθήματα διαφορετικά, αλλά και συνδεόμενα. Το ακριβές περιεχόμενο της έννοιας είναι αινιγματικό, καθώς ο Αριστοτέλης αθετεί την υπόσχεση να εμβαθύνει στην ερμηνεία του στο όγδοο βιβλίο των *Πολιτικών* (1341b 32-1342a 30). Πάντως, το αλάνθαστο αίσθημα που εσωκλείει είναι αυτό της ευχάριστης ψυχικής ανακούφισης, που εκπορεύεται υπό την καθηλωτική επίδραση οδυνηρών γεγονότων. Ο θεατής βιώνει μία δυνατή εμπειρία και νιώθει να εισβάλλει και ο ίδιος σε αυτήν την πλασματική πραγματικότητα που χιτίζεται μπροστά στα μάτια του. Συναισθάνεται, συμπάσχει, νιώθει οίκτο, αλλά και φόβο αναλογιζόμενος πόσο εύθραυστα είναι τα όρια αυτού του πλασματικού κόσμου και του δικού του κόσμου. Τα συναισθήματά του ακροβατούν, όπως και οι ήρωες πάνω στο τεντωμένο σκοινί της ζωής και το παραμικρό λάθος μπορεί να τους κατακρημνίσει. Η κατανόηση και η γνώση που φέρνει το τέλος ζυμώνουν μέσα του την ψυχική γαλήνη και την ηρεμία. Πλέον γνωρίζει, έχει αισθανθεί τα αίτια των γεγονότων και τις συνέπειες των πράξεων. Μπορεί αυτές οι πράξεις να ενδύονται με τη μεγαλοπρέπεια και μεγαλοσύνη του ήρωα, η οποία δημιουργεί μία απόσταση από τη ζωή του ταπεινού θεατή, ωστόσο αυτό που ο ίδιος κάνει είναι να τις φέρνει στα δικά του μέτρα, να ταυτίζεται με τον δικό του τρόπο και να απαντάει στα δικά του προσωπικά ερωτήματα. Έτσι, ο *ἔλεος* τρέπεται από ένα συναίσθημα ανιδιοτελές σε κάτι εντελώς προσωπικό, σε έναν εγωιστικό *φόβο*, για να καταλήξει στην απελευθέρωση.

2.4 Δημιουργική προσέγγιση της τραγωδίας στο σχολικό περιβάλλον μέσα από προτεινόμενες δραστηριότητες

Ως απαύγασμα όλης της προηγούμενης συζήτησης γύρω από θέματα που πραγματεύονται το ποιητικό είδος της τραγωδίας, η διδασκαλία της στο πλαίσιο της μαθητικής τάξης φαντάζει να είναι ένα δύσκολο, αλλά ελκυστικό εγχείρημα, το οποίο μπορεί να εμποτιστεί με πολλή δημιουργικότητα. Όπως αναφέρθηκε, η υφή του ποιητικού αυτού είδους, η άμεση εξάρτησή του από το θεατρικό πάλκο, ο υψηλός λόγος, τα φιλοσοφικά νοήματα καθιστούν την πρόσληψή του από τους μαθητές να μην ενδιαφέρουσα, γιατί εκ πρώτης νιώθουν ότι διαβάζουν μια ιστορία, αλλά αδύναμη και στεία στις πλήρεις διαστάσεις της. Φυσικά, δεν πρέπει να αποσιωπήσουμε το γεγονός ότι η πίεση του χρόνου, η απώλεια μαθητικών ωρών, το κυνήγι της ύλης και των βαθμών παρακωλύουν το εγχείρημα του καθηγητή και περιστέλλουν τη δημιουργική διάθεση των μαθητών. Εντούτοις, η δημιουργικότητα μπορεί πάντα να εισχωρήσει και να φωτίσει τις όποιες δυσχερείς συνθήκες. Επομένως, θα προταθούν κάποιες δραστηριότητες, οι οποίες έχουν ως στόχο να ενεργοποιήσουν τους μαθητές και να τους εμπλέξουν βιωματικά στην εμπειρία της τραγωδίας.

Προκειμένου οι μαθητές να περιηγηθούν πιο ομαλά στον κόσμο της αρχαίας τραγωδίας, κρίνεται σκόπιμη λόγω της εξοικείωσής τους με τις τεχνολογίες και την εικόνα η αξιοποίηση των ΤΠΕ, ώστε να αισθανθούν πως δραπετεύουν από τον εναγκαλισμό του βιβλίου. Αφενός, μπορούν να περιηγηθούν εικονικά σε χώρους με δυσχερή πρόσβαση, να ανακαλύψουν ψηφιοποιημένες φωτογραφίες αγγείων με παραστάσεις αρχαίου θεάτρου, να παρακολουθήσουν συνεντεύξεις σύγχρονων ηθοποιών και σκηνοθετών σχετικά με την πρόσληψη της τραγωδίας και φυσικά να παρακολουθήσουν ολόκληρες θεατρικές παραστάσεις. Επίσης, μπορούν να δραστηριοποιηθούν οι ίδιοι σε ψηφιακά περιβάλλοντα και να πειραματιστούν σε μεθόδους που συνδυάζουν τη γνώση του αρχαίου κειμένου με νέες δεξιότητες. Πρέπει να τονιστεί πως κρίνεται απαραίτητη η επίσκεψή τους σε χώρο αρχαίου θεάτρου, ώστε να περιηγηθούν ζωντανά και να βιώσουν την ενέργειά του. Θα περπατήσουν πάνω στη σκηνή, θα εισέλθουν από τις παρόδους όπως ο χορός και οι ηθοποιοί, ενώ συγχρόνως θα νιώσουν ως θεατές το μεγαλείο της ακουστικής του.

Αξίζει να τονιστεί ότι σε όλες τις παρακάτω δράσεις οι εκπαιδευτικοί παίζουν τον ρόλο των διευκολυντών καθοδηγώντας τους μαθητές μέσα από τον διάλογο, την επικοινωνία, τα παραδείγματα και τη συζήτηση, καθώς και αναδεικνύοντας τα ενδιαφέροντα και τις ικανότητες που θα αναδυθούν μέσα από τους ίδιους τους μαθητές. Έτσι, συστήνεται να ακολουθηθεί μία μαθητοκεντρική προσέγγιση, η οποία θα βάζει τους μαθητές στη θέση των υποκειμένων που κατασκευάζουν νόημα άμεσα συσχετιζόμενο με την πραγματικότητα.

Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι οι δραστηριότητες έχουν ως βασικό προαπαιτούμενο την πρότερη προσέγγιση του κειμένου της τραγωδίας μέσα στο πλαίσιο της τάξης με τους μαθητές, καθώς και τη δυνατότητα πρόσβασης σε Η/Υ (μέσα στην τάξη ή εναλλακτικά στο σπίτι). Έτσι, έχοντας ως κυρίαρχο στόχο την ανάπτυξη δεξιοτήτων δημιουργικής γραφής, την επαφή και εξοικείωση με το είδος της τραγωδίας, αλλά και την πολύπλευρη προσέγγιση του κειμένου μέσα από ποικιλία εργαλείων για την καλλιέργεια γλωσσικής, ψηφιακής, κοινωνικής και πολιτισμικής ενημερότητας, παραθέτονται οι εξής δραστηριότητες:

Δραστηριότητα 1^η (Αρχαία τραγωδία Vs σύγχρονο θέατρο)

Αφού θα έχει προηγηθεί από τον καθηγητή η εισαγωγή στο είδος της αρχαίας τραγωδίας με εκχώρηση του λόγου σε όποιον μαθητή έχει πρότερη εμπειρία και μπορεί να τη μοιραστεί (η εμπειρία και η περιγραφή της από έναν μαθητή θα έχει διαφορετική απήχηση από αυτή του εκπαιδευτικού), ως πρώτη δραστηριότητα προτείνεται η παρακολούθηση βιντεοσκοπημένης θεατρικής αναπαράστασης τραγωδίας, ώστε οι μαθητές να πάρουν μία πολυτροπική γεύση γι' αυτό που θα αναγνώσουν. Προτείνεται –όσο αυτό καθίσταται δυνατό- να επιλεγεί παράσταση πιο κοντά στο αρχαίο πρότυπο, τουλάχιστον ως πρώτη επαφή. Όσο τα παιδιά παρακολουθούν ένα απόσπασμα της παράστασης, τους ζητείται να κρατήσουν σημειώσεις με παρατηρήσεις που έχουν να κάνουν με τις διαφορές που παρατηρούν σε σχέση με παραστάσεις σύγχρονου θεάτρου, που έχουν παρακολουθήσει. Έτσι, μετά την παρακολούθηση ακολουθεί μία δεύτερη συζήτηση, η οποία κατευθύνεται από τον εκπαιδευτικό, ώστε να αναδυθούν κάποια από τα χαρακτηριστικά του δράματος. Η παρουσία του χορού θα φέρει τον λόγο στον διθύραμβο και στις διονυσιακές γιορτές, ενώ η θεματική του στην αρχαία μυθολογία.

Δραστηριότητα 2^η (Απαρχές τραγωδίας)

Οι μαθητές παρακινούνται να αξιοποιήσουν κριτικά το διαδίκτυο, ώστε να αναζητήσουν πληροφορίες, οπτικοακουστικό υλικό σχετικό με τον διθύραμβο και γενικά τις απαρχές του δράματος. Καλούνται να ανακαλύψουν αγγεία με ανάλογες παραστάσεις σε ανοιχτά περιβάλλοντα, όπως το Perseus και το Beazley Archive, και να φτιάξουν ένα οδοιπορικό με εικόνες στον άξονα του χρόνου, το οποίο θα αποκαλύπτει την εξέλιξη του δράματος από τον διθύραμβο μέχρι τις παραστάσεις τραγωδίας και την παρουσία του χορού.

Δραστηριότητα 3^η (Μύθος & ιστορικό πλαίσιο)

Σε επόμενη δραστηριότητα οι μαθητές χωρίζονται σε 4 ή 5 ομάδες (ανάλογα με το πλήθος των μαθητών της εκάστοτε τάξης) και καλούνται να περιηγηθούν στη βιβλιοθήκη του σχολείου. Τους ζητείται να κάνουν έρευνα και η κάθε ομάδα να εντοπίσει τα βιβλία που υπάρχουν για κάθε έναν από τους τρεις μεγάλους τραγικούς, Αισχύλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη. Αφού αυτά εντοπιστούν, σε ένα δεύτερο στάδιο η 1^η ομάδα αναλαμβάνει τις 7 σωζόμενες τραγωδίες του Αισχύλου, η 2^η τις 7 σωζόμενες του Σοφοκλή και οι υπόλοιπες μοιράζονται τις 20 σωζόμενες τραγωδίες του Ευριπίδη. Ο σκοπός είναι να εξετάσουν την πλοκή τους και να καταλήξουν σε συμπεράσματα σχετικά με το πεδίο άντλησης των ιστοριών. Με αυτή τη δραστηριότητα επιδιώκεται μία αμφίδρομη προσέγγιση στο ιστορικό και μυθολογικό πλαίσιο του έργου και κατά συνέπεια η εμπάθυνση των μαθητών σε αυτά τα δύο στοιχεία. Έτσι, καλούνται επίσης να διεξαγάγουν ιστορική έρευνα σχετικά με το υπόβαθρο της εποχής κατά την οποία γράφτηκε το κάθε έργο και να γνωρίσει τον μύθο και τις προεκτάσεις της συνεισφοράς του στη δραματουργική τέχνη. Ως αποτέλεσμα, οι ομάδες θα κατασκευάσουν ιστορικά χρονοδιαγράμματα μέσω ψηφιακών εργαλείων παρουσιάζοντάς τα στην τάξη, ενώ, παράλληλα, θα προσπαθήσουν να αναδημιουργήσουν την εμπειρία που απευθυνόταν στους ανθρώπους της τότε εποχής.

Δραστηριότητα 4^η (Κατά ποσόν & κατά ποιόν μέρη)

Κατά την προσπάθεια εξοικείωσης με τα κατά ποσόν και κατά ποιόν μέρη της τραγωδίας, οι μαθητές καλούνται πρωτίστως να ανιχνεύσουν αυτά τα στοιχεία μέσα στην τραγωδία και κατά συνέπεια να εντοπίσουν δομικές λειτουργίες του δράματος (πρόλογος, επεισόδια κλπ.), καθώς και ποιοτικές, όπως η σκηνοθεσία, η σκηνογραφία, η μουσική, η ηθοποιία, οι χειρονομίες – κινήσεις. Σε αυτή τη δραστηριότητα μπορεί να εφαρμοστεί και πάλι η ομαδοσυνεργατική μέθοδος. Πιο συγκεκριμένα, σε κάθε ομάδα δίνεται ένα μέρος του έργου, το οποίο δεν είναι χωρισμένο στα δομικά του μέρη, και οι μαθητές καλούνται να διακρίνουν την τομή πρώτα σε πρόλογο, πάροδο, επεισόδια και λυρικά μέρη, λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία που έχουν δοθεί κατά το θεωρητικό μέρος, και έπειτα, σε μία προσπάθεια εμπάθυνσης, θα μπορούσαν να κληθούν να εντοπίσουν και τις σκηνές ενός επεισοδίου δίνοντάς τους έναν τίτλο.

Ορμώμενοι από τον εντοπισμό της δομής, οι μαθητές θα κληθούν να αναζητήσουν συνεργατικά ποιοτικά στοιχεία σε ένα ορισμένο απόσπασμα και σκηνικές οδηγίες και στη συνέχεια θα τους ανατεθούν ρόλοι σε ομάδες με στόχο την αναπαράστασή του και την εμπλοκή τους στη δημιουργία ενός θεατρικού έργου - επεισοδίου. Με άλλα λόγια, θα

κληθούν να επεξεργαστούν δυνατότητες για σκηνική ερμηνεία (κινήσεις ηθοποιών και χορού, συγκίνηση, χειρονομίες), ώστε να βιώσουν την παιδευτική εμπειρία μέσω της σκηνικής παρουσίας του κειμένου, αλλά και της γραφής δικού τους σεναρίου. Η κάθε ομάδα θα αναλάβει έναν τομέα από τους παραπάνω και έπειτα θα χρειαστεί η μεταξύ τους συνεργασία για τη δημιουργία του σκετς, το οποίο θα μπορούσε να συμπεριλαμβάνει το ήδη υπάρχον σενάριο, αλλά θα μπορούσε και να μεταφερθεί σε μία πιο σύγχρονη εποχή. Έτσι, η κεντρική εστίαση βρίσκεται ταυτόχρονα όχι μόνο στην ενδυνάμωση των μαθητών συμπεριλαμβάνοντάς τους ενεργά στην εκπαιδευτική (και συνάμα δημιουργική/καλλιτεχνική) διαδικασία, αλλά και στην ανάπτυξη γλωσσικών και δημιουργικών δεξιοτήτων, που θα τους είναι χρήσιμες τόσο στη σχολική όσο και στη μετέπειτα κοινωνική ζωή τους.

Δραστηριότητα 5^η (Κόμιξ)

Σε ψηφιακό επίπεδο, οι μαθητές θα μπορούσαν να δημιουργήσουν μικρότερες αναπαραστάσεις των σημαντικότερων σκηνών ενός επεισοδίου με τη μορφή κόμικ αξιοποιώντας τη φαντασία τους κατά την παρουσίαση των χαρακτήρων και των σκηνικών του δράματος χρησιμοποιώντας πλατφόρμες, όπως το Storyboardthat. Ως επακόλουθο των έργων τους -προτείνεται να δουλέψουν σε ομάδες ή ζευγάρια- έρχεται η παρουσίαση των δημιουργημάτων τους στην τάξη και η ανατροφοδότηση από την ολομέλεια.

Δραστηριότητα 6^η (Ψηφιακοί χάρτες)

Στο πλαίσιο ενσωμάτωσης των ΤΠΕ κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, οι μαθητές καλούνται να απεικονίσουν πολυτροπικά τις τοποθεσίες, στις οποίες εξελίσσεται η τραγωδία εμπειρικλείοντας μικρές περιγραφές, φωτογραφίες, βίντεο και γενικότερα διαδραστικά σημεία. Με άλλα λόγια, έχουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν ψηφιακούς ή εννοιολογικούς χάρτες (mind maps) μέσω διαδικτυακών εργαλείων, όπως το Google Earth ή το Jamboard, και να απεικονίσουν με τον δικό τους διαδραστικό τρόπο έναν «ταξιδιωτικό» χάρτη που σχετίζεται με τα κύρια γεγονότα και τις τοποθεσίες της τραγωδίας.

Δραστηριότητα 7^η (Εκφραστικά μέσα και τεχνικές αφήγησης)

Αν στρέψουμε την εστίασή μας σε περισσότερο φιλολογικά στοιχεία του δράματος, χρειάζεται, αρχικά, να προσεγγίσουμε το έργο από τη σκοπιά των εκφραστικών μέσων και των τεχνικών αφήγησης που χρησιμοποιεί ο ποιητής, προκειμένου να ξεδιπλώσει την ιστορία του (προοικονομία, τραγική ειρωνεία, δίσημοι λόγοι, επιβράδυνση κλπ.). Έτσι, αφού

επισημανθούν τα κυριότερα εκφραστικά μέσα και οι τεχνικές που χρησιμοποιεί ο τραγικός ποιητής, οι μαθητές θα κληθούν να ανιχνεύσουν τέτοια στοιχεία μέσα σε συγκεκριμένο απόσπασμα ερευνώντας κατ' επέκταση τις επιλογές του ποιητή και τα αίτια αυτών. Με άλλα λόγια, συνεργαζόμενοι σε ομάδες οι μαθητές θα αναλάβουν κάποια χωρία και θα συνδιαλεχθούν σε σχέση με τα ζητούμενα. Σε ένα δεύτερο στάδιο, μπορεί να τους ζητηθεί να γράψουν ένα συμπληρωματικό κομμάτι σχετικό με τη σκηνή που μελετούν, στο οποίο θα εντάξουν ανά ομάδα από ένα ή δύο εκφραστικά μέσα.

Δραστηριότητα 8^η (Εκφραση συναισθημάτων)

Οι συναισθηματικές μεταπτώσεις των ηρώων και ο τρόπος που αυτές εκφράζονται και κορυφώνονται είναι, επίσης, ένα επίπεδο το οποίο μπορεί να διαχειριστεί ο εκπαιδευτικός μέσα από μία δραστηριότητα. Δεδομένου ότι η χρήση του προσωπείου καλούσε τον ποιητή να εκφράσει με λέξεις αυτά που το πρόσωπο δεν μπορούσε να αναδείξει, ο λόγος και η κινησιολογία γίνονταν το όχημα αποκάλυψης των εσωτερικών συγκρούσεων. Οι μαθητές καλούνται, λοιπόν, να εντοπίσουν τον τρόπο έκφρασης συναισθημάτων σε επίπεδο έκφρασης και σχημάτων λόγου, αλλά και τη διαδρομή που αυτά ακολουθούν ως την κορύφωσή τους και σε ένα δεύτερο επίπεδο να δραματοποιήσουν μία σκηνή. Έπειτα, τους ζητείται να προβληματιστούν πάνω στον τρόπο που εκδήλωναν οι ήρωες της εποχής όσα ένιωθαν και να διασκευάσουν τη σκηνή σαν να λάμβανε χώρα στο σήμερα.

Δραστηριότητα 9^η (Αντίθεση φαίνεσθαι - είναι)

Βασικό στοιχείο των τραγωδιών είναι η αντίθεση ανάμεσα σε ένα πολύ καίριο δίπολο, στην αντίθεση ανάμεσα στο «φαίνεσθαι» και στο «είναι». Πρόκειται για ένα εννοιακό σύμπλεγμα, με το οποίο οι μαθητές έρχονται σε επαφή για πρώτη φορά στο πλαίσιο της διδασκαλίας της τραγωδίας. Περισσότερο το αντιλαμβάνονται σαν «τεχνική» αφήγησης, αλλά στην πραγματικότητα πρόκειται για μία ιδεολογική σύλληψη, η οποία διαπερνά όχι μόνο το έργο, αλλά ολόκληρο τον ανθρώπινο βίο. Η αναγνώριση του «φαίνεσθαι» ισοδυναμεί με συνειδητοποίηση της πλάνης και της εξαπάτησης, η οποία θα αναδείξει τελικά το «είναι», την Αλήθεια. Θυμίζει με άλλα λόγια την πλατωνική μετάβαση από την άγνοια στη γνώση. Η φιλοσοφική διάσταση αυτής της αντίθεσης είναι που την καθιστά δυσπρόσιτη στους μαθητές, αλλά συγχρόνως πολύ ενδιαφέρουσα για ευρύτερο στοχασμό. Σε ένα πρώτο στάδιο οι μαθητές ακολουθώντας την ομαδοσυνεργατική μέθοδο θα αναλάβουν την αναγνώριση της αντίθεσης σε μία σκηνή και σε ένα δεύτερο παροτρύνονται να γράψουν δικές τους μικρές

ιστορίες που θα αναδεικνύουν αυτήν την αντίθεση, ώστε να κατανοήσουν πόσο βαθιά χαρακτηρίζει την ανθρώπινη φύση.

Δραστηριότητα 10^η (Δημιουργική γραφή)

Φυσικά θα υπάρχει η κατεξοχήν δραστηριότητα κατά την οποία μαθητές και μαθήτριες θα γραπώσουν τα μολύβια τους και θα συνθέσουν. Μία πιο εφικτή και ομαλή εκδοχή είναι να τους δοθούν στοιχεία μίας σκηνής ενός επεισοδίου, και αφού θα έχουν έρθει σε επαφή με τον τρόπο γραφής του ποιητή, να τους ζητηθεί να δημιουργήσουν οι ίδιοι μία στιχομυθία, όπως τη φαντάζονται, ακολουθώντας βήματα που θα τους δώσει ο εκπαιδευτικός. Αυτό θα μπορούσε να εξελιχθεί σε μία πιο μεγαλόπνοη ιδέα, η οποία είναι η δημιουργία μίας ολόκληρης τραγωδίας, όπως είναι και η δική μας περίπτωση. Οι μαθητές θα μπορούσαν να συνεργαστούν μοιραζόμενοι ρόλους σεναριογράφου, σκηνοθέτη, ενδυματολόγου, μουσικού παραγωγού, ηθοποιών με σκοπό είτε να αποκαταστήσουν μία αρχαία μη σωζόμενη ή αποσπασματικά σωζόμενη τραγωδία είτε να δημιουργήσουν μία δική τους σύγχρονη τραγωδία, η οποία θα είναι η φωνή τους για ένα θέμα που τους αγγίζει.

Κεφάλαιο 3

Η Τραγωδία των Τεμπών

3.1 Σχετικά με τη δημιουργική δοκιμασία στο είδος της τραγωδίας

Την αλλαγή πλευσης σχετικά με την αρχική ιδέα αποκατάστασης μίας χαμένης τραγωδίας, όπως αναφέρθηκε στο εισαγωγικό σημείωμα, προκάλεσε ένα εσωτερικό σαράκι που προκαλούσε τον δημιουργικό νου να προσπεράσει τον αρχαίο μύθο, ο οποίος έχει εμπνεύσει την παρελθούσα δημιουργία και να καταπιαστεί με ένα ιστορικό τεκταινόμενο το οποίο θα απευθύνεται στον σύγχρονο άνθρωπο. Η σκέψη αυτή βέβαια δεν διεκδικεί τα πρωτεία του ρηξικέλευθου, καθώς ήδη ο Φρύνιχος το 492 π.Χ. συνέγραψε και ανέβασε την τραγωδία *Μιλήτου Άλωσις* μετά από παρότρυνση του Θεμιστοκλή, προκειμένου να αφυπνίσει τους Αθηναίους σχετικά με την περσική απειλή και τα δεινά που μπορεί αυτή να προκαλέσει και στους ίδιους, αν δεν λάβουν άμεσα τα απαραίτητα μέτρα. Ωστόσο, η προβολή της τραγικής συμφοράς της συγγενικής Μιλήτου και η ανάγκη διαχείρισης του πόνου, που προκάλεσε η υπενθύμιση μιας πρόσφατης συμφοράς κατά την οποία απωλέσθηκαν πολλές ζωές, επέφερε ένα υψηλό πρόστιμο στον ποιητή, καθώς και την εφεξής απαγόρευση παράστασης της τραγωδίας. Πρόκειται, όπως έχει διατυπωθεί, για την πρώτη επιβολή λογοκρισίας, η οποία καθιέρωσε το μυθολογικό περίβλημα της τραγωδίας. Παρόλο που παρόμοιο εγχείρημα πραγματοποίησε και ο Αισχύλος είκοσι χρόνια αργότερα με την τραγωδία *Πέρσαι*, η οποία επίσης πραγματευόταν ένα ιστορικό γεγονός, δεν ηγέρθη η ίδια αρνητική αντίδραση, καθώς πραγματευόταν μεν τον πόνο, αλλά τον πόνο του αλλότριου, του εχθρού Πέρση, τον οποίο προκάλεσε η νίκη της πατρίδας. Πάντως, αυτές ήταν οι δύο γνωστές προσπάθειες εμπλοκής της τραγωδίας με τη σύγχρονη ιστορική και πολιτική πραγματικότητα.

Με την ελπίδα ότι οι δύομισι χιλιετίες που μας χωρίζουν από την αρχαιοελληνική τραγωδία έχουν άρει παρόμοιες αναστολές, επιχειρήθηκε μέσω της παρούσας εργασίας να δοθεί ποιητική υπόσταση σε ένα συμβάν, ατύχημα, δυστύχημα, έγκλημα –η συναισθηματική εμπλοκή καθορίζει την επιλογή της λέξης- το οποίο δημιούργησε μία βαθιά πληγή στον ελληνικό τόπο το 2023. Πρόκειται για το σιδηροδρομικό δυστύχημα των Τεμπών. Αφήνοντας στην άκρη, λοιπόν, τον αρχαίο μύθο επιδιώχθηκε να συντεθεί μία ιστορία που μας αφορά πιο άμεσα, καθώς ναι μεν η αρχαία τραγωδία καταπιανόταν με ζητήματα μεγάλα και πανανθρώπινα, με τη διαφορά, όμως, πως το πλαίσιο για να διατυπωθούν ήταν ένας άλλος κόσμος - αποκύημα της προγονικής φαντασίας, προκειμένου, όπως προαναφέρθηκε, ο θεατής να στοχαστεί πιο απελευθερωτικά για τα οικεία μέσα από το ανοίκειο. Επειδή, όμως, η σχέση μας με τον αρχαίο μύθο είναι περισσότερο νοσταλγική και λογοτεχνική, με διαφορετική

επενέργεια στον σύγχρονο δέκτη, η ιδέα μιας «σύγχρονης τραγωδίας» με υπόστρωμα πραγματικό κέντρισε τη δημιουργική σκέψη. Ο λόγος δεν ήταν πως το γεγονός των Τεμπών ήταν πιο οικείο σε δημιουργό και αναγνώστη ή κάτι, ας μου επιτραπεί η έκφραση, «πιασάρικο», αλλά κάτι που χάραξε τον ιστορικό ρου και την ψυχή μας. Είναι μια μαύρη σελίδα της ιστορίας των καιρών μας, που όποιος συγχρονίστηκε μαζί της δεν μπορεί απλώς να την προσπεράσει, αν και το βιβλίο της ιστορίας εύκολα ξεφυλλίζεται αφήνοντας μελανό αποτύπωμα στα χέρια του αναγνώστη.

Ο λόγος, λοιπόν, της αλλαγής πλευσης είναι η επιθυμία, με αφορμή ένα τόσο τραγικό γεγονός, να τεθούν ζητήματα που διαχρονικά ταλανίζουν την ανθρώπινη φύση με ύστατο στόχο να μην αποσιωπηθεί και να μην ξεχαστεί ό,τι συνέβη. Η δημιουργικότητα δεν μπορεί να είναι ξεκομμένη από την πραγματικότητα και από τα ερεθίσματα με τα οποία αυτή κεντρίζει την ψυχή. Γιατί, όμως, επιλέχθηκε αυτό συγκεκριμένα το ιστορικό γεγονός; Εκτός από τον προφανή αντίκτυπο που είχε στη συνείδηση και στην καρδιά του τόπου μας – η εγγύτητα σαφώς ήταν καθοριστικής σημασίας- κάποιο ρόλο έπαιξε και η προσωπική συγκυρία, αλλά αυτό που καθόρισε την επιλογή ήταν το ζήτημα της δικαιοσύνης, που για ακόμα μία φορά ανέδειξε ο μαζικός θάνατος τόσων ανθρώπων με έναν τόσο απρόσμενο τρόπο και σε ένα τόσο ασφαλές μέσο. Σε όλα αυτά ήρθε να προστεθεί η αρχετυπική παρουσία της τραγικής μητέρας – σύμβολο που χαράζει τον δικό της αγώνα μέσα από πολλά εμπόδια για χάρη του παιδιού της. Έτσι, με «εργαλείο» το ποιητικό είδος της τραγωδίας επιχειρήθηκε η μετουσίωση αυτού του γεγονότος σε έναν μύθο, ο οποίος με ποιητικό τρόπο αποτολμά να αναμετρηθεί με το σήμερα και να θέσει προβληματισμούς περί δικαίου, ηθικής, νομοτέλειας, ζητήματα με τα οποία κατεξοχήν καταπιάνεται η αρχαία τραγωδία, καλώντας τον αναγνώστη να αναρωτηθεί αν τελικά έχει αλλάξει η ανθρώπινη φύση ανά τους αιώνες και αν όχι, αν θα μπορούσε να αλλάξει και πώς.

3.2 Το γεγονός

Πριν παρουσιαστεί η δομή του έργου και των προσώπων, θα προηγηθεί μία σύντομη περιγραφή του συμβάντος που το πυροδότησε για αυτούς που μπορεί να μη γνωρίζουν, για αυτούς που μελλοντικά ίσως δεν θα γνωρίζουν ή για αυτούς που θέλησαν να ξεχάσουν. Στις 28 Φεβρουαρίου του 2023 μετά το τριήμερο της Καθαράς Δευτέρας μία επιβατική αμαξοστοιχία της Hellenic Train ξεκινάει στις 19.20 από την Αθήνα με προορισμό τη Θεσσαλονίκη. Μετά από τεχνικό πρόβλημα και καθυστέρηση στο Παλαιοφάρσαλο αναχωρεί ξανά για τον τελικό προορισμό με περίπου 340 επιβάτες και 12 άτομα προσωπικό. Λίγο μετά την αναχώρηση από τη Λάρισα και, αφού για 12 λεπτά το τρένο κινείται από λάθος σε τροχιά

καθόδου, στις 23.21 πραγματοποιείται η σύγκρουσή του με εμπορική αμαξοστοιχία της ίδιας εταιρίας, η οποία κινούνταν επίσης στην ίδια τροχιά με κατεύθυνση την Αθήνα, κοντά στον οικισμό του Ευαγγελισμού Λάρισας. Τη σφοδρή σύγκρουση συνοδεύει μεγάλη έκρηξη που έχει ως συνέπεια τον θάνατο 57 ανθρώπων, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονται και οι μηχανοδηγοί, και τον σωματικό τραυματισμό 85 ανθρώπων. Τα γεγονότα που έπονται είναι δραματικά. Ξεσκεπάζονται μια σειρά από χρόνιες ελλείψεις στο σύστημα τηλεδιοίκησης των σιδηροδρόμων και στη φωτισήμανση, παραλείψεις, λάθη, διαφθορά, αγνόηση των συνεχών προειδοποιήσεων των εργαζομένων στον σιδηρόδρομο για επικείμενα ατυχήματα με αποκορύφωμα τις κατηγορίες για προσπάθεια αλλοίωσης του τύπου του ατυχήματος, καθώς και για μεταφορά παράνομων εύφλεκτων ουσιών από την εμπορική αμαξοστοιχία, οι οποίες και προκάλεσαν την τεράστια έκρηξη και που ήταν αυτή που αποτέλεσε και τη βασική αιτία θανάτου των ανθρώπων και όχι η σύγκρουση και ο εκτροχιασμός.

Καθώς δεν έχει εκδικαστεί μέχρι τη συγγραφή του έργου η υπόθεση, η καταγραφή των γεγονότων σταματάει στο σημείο αυτό. Η έρευνα σχετικά με το συμβάν δεν ήταν ενδελεχής, υπό την έννοια πως δεν διεκδικώ τον ρόλο της δικαιοσύνης, αλλά ήταν αρκετά εκτεταμένη, ώστε να σχηματιστεί μία σαφής εικόνα των γεγονότων και του αντίκτυπου που είχε σε ανθρώπους εμπλεκόμενους. Μετά τη συλλογή των απαραίτητων πληροφοριών, λοιπόν, άρχισε να διαμορφώνεται η ιδέα του μύθου. Καθώς δεν πρόκειται για ιστορικό εγχειρίδιο, αλλά για μία ποιητική δημιουργία που έλαβε έμπνευση από το γεγονός, υπάρχουν στοιχεία μυθοπλασίας και σαφώς στοιχεία που προσιδιάζουν στην τραγωδία. Το ατύχημα παρουσιάζεται μεν όπως έχει μαρτυρηθεί, αλλά τα πρόσωπα και τα γεγονότα που το πλαισιώνουν αποτελούν αποκύημα της φαντασίας χωρίς να επιδιώκεται ταύτιση με τα εμπλεκόμενα πρόσωπα, ενώ το τέλος του έργου είναι συμβολικό και δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

3.3 Δομή και πρόσωπα τραγωδίας

Όσον αφορά τα πρόσωπα, καθώς πρόκειται για ένα ιστορικό γεγονός, αποφάσισα να μην προχωρήσω σε επιλογή συγκεκριμένων χαρακτήρων, αλλά σε ιδιότητες προσώπων – συμβολικοί συσχετισμοί- που ενεπλάκησαν με κάποιο τρόπο στο ατύχημα. Έτσι, ως κεντρικός χαρακτήρας αναδεικνύεται αυτός της Μάνας που θρηνεί το παιδί που έχει χάσει στο ατύχημα. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επισημάνω πως πηγή έμπνευσης αυτού του προσώπου αποτέλεσαν όλοι οι γονείς, οι οποίοι κινητοποιήθηκαν προκαλώντας έναν δημόσιο διάλογο για την απόδοση δικαιοσύνης και στην ουσία αντιπροσωπεύει κάθε μητέρα και πατέρα που έχασαν το παιδί τους. Η επιλογή της μάνας και όχι του πατέρα έγινε για

ποιητικούς λόγους, καθώς το αρχέτυπο της μητέρας είναι πιο ισχυρό. Άλλα πρόσωπα που εμφανίζονται είναι αυτό του Αγγελιοφόρου που μεταφέρει τα νέα του ατυχήματος, του Πυροσβέστη που περιγράφει όσα έζησε, δύο Εκπροσώπων της πολιτείας που έρχονται είτε για να συλληθηθούν τη μητέρα, είτε για να υπερασπιστούν την αρχή του τόπου, του Φαντάσματος του Μηχανοδηγού, το οποίο εμφανίζεται, προκειμένου να ξεδιαλύνει την πλάνη της μητέρας, του Εμπειρογνώμονα, ο οποίος φωτίζει την αλήθεια σχετικά με το ατύχημα, και τέλος του Παιδιού, το οποίο παρουσιάζεται στην έξοδο και ανατρέπει την ιστορία. Η συγκεκριμένη επιλογή προσώπων ανταποκρίνεται στην ιδέα να ακουστούν όλοι οι εμπλεκόμενοι στο ατύχημα, σαν εκπρόσωποι της ιδιότητάς τους ο καθένας, ενώ οι «κανόνες» της τραγωδίας επιτρέπουν να «δοθεί φωνή» και στον μηχανοδηγό, που ήταν θύμα του ατυχήματος. Σχετικά με τα πρόσωπα που αποτελούν τον Χορό πρόκειται για γυναίκες, οι οποίες, επίσης, στερήθηκαν αγαπημένα τους πρόσωπα σε προηγούμενα ατυχήματα, που οφείλονται κυρίως σε κρατική αβελτηρία. Η επιλογή αυτή απέβλεπε στο να πλαισιωθεί το πρόσωπο της μητέρας με πρόσωπα, τα οποία έχουν ομοίως υποφέρει και επομένως είναι σε θέση να της προσφέρουν την απαραίτητη συναισθηματική υποστήριξη.

Τα ίδια τα γεγονότα, επομένως, οδήγησαν αρχικά στη σύλληψη των προσώπων, η οποία πυροδότησε το γνέσιμο του μύθου. Ακολουθώντας την αρχαία διάκριση στα κατά ποσόν μέρη της τραγωδίας το έργο χωρίστηκε σε επεισόδια, τη μορφή των οποίων καθόρισε η παρουσία ενός νέου προσώπου που εμφανίζεται κάθε φορά, για να ανατρέψει τα μέχρι τότε δεδομένα της ιστορίας. Έτσι, το έργο κατατιμήθηκε στον πρόλογο, σε 5 επεισόδια και στην έξοδο, με ενδιάμεσα στάσιμα και κομμούς. Ο τόπος στον οποίο τα γεγονότα λαμβάνουν δράση επιλέχθηκε σε μια προσπάθεια συγκερασμού της περιοχής του ατυχήματος με τον αρχαίο μύθο. Η ευρύτερη περιοχή, λοιπόν, ήταν αυτή των Τεμπών, η οποία έδωσε το όνομά της και στο ατύχημα. Στην περιοχή αυτή υπάρχει το ιερό της Αγίας Παρασκευής μέσα στη φύση και σε σημείο, το οποίο λίγους μήνες μετά το ατύχημα επλήγη από τις καταστροφικές πλημμύρες του Σεπτεμβρίου του 2023. Απέναντι από τον ναό, στην ανατολική έξοδο της κοιλάδας και στη δεξιά όχθη του Πηνειού, έχουν βρεθεί ίχνη του ιερού του Απόλλωνα του Πυθίου ή Τεμπείτη, ο μύθος του οποίου αξιοποιήθηκε κατά τη συγγραφή της τραγωδίας. Επομένως, συμβολικά σε μια προσπάθεια σύζευξης του αρχαίου μύθου και της σύγχρονης εποχής επιλέχθηκε ως νοητή τοποθεσία της πλοκής ένα σημείο σταυροδρόμι των δύο κόσμων. Συγχρόνως, η ευρύτερη τοποθεσία μέσα στην κοιλάδα των Τεμπών αξιοποιήθηκε, ώστε να δοθεί μία αίσθηση απομόνωσης των προσώπων κοντά στη φύση, αλλά και σε έναν χώρο θρησκευτικά φορτισμένο, ώστε το κεντρικό πρόσωπο να καταφεύγει σε στιγμές μεγάλης οδύνης είτε στη φύση είτε στο θείο, προκειμένου να απομονωθεί, να θρηνησει και

να πάρει αποφάσεις. Η έννοια του θείου δεν θα μπορούσε να αποσιωπηθεί, καθώς είναι το στοιχείο που γέννησε και διαπερνά την τραγωδία. Ωστόσο, λόγω της αλλαγής των θρησκευτικών πεποιθήσεων το τόπου μέσα στους αιώνες η υπόστασή του δεν καθορίζεται με σαφήνεια. Νοείται περισσότερο μπορούμε να πούμε σαν το απάγκιο της αγάπης, της καλοσύνης και της ελπίδας, στο οποίο καταφεύγει ο άνθρωπος σε στιγμές ανάγκης.

3.4 Ο μύθος και άλλα στοιχεία τραγωδίας

Με την αναφορά στον Απόλλωνα τον Πυθίο ή Τεμπείτη δράττομαι της ευκαιρίας να αναφερθώ στα κατά ποιόν μέρη της τραγωδίας και συγκεκριμένα στον μύθο και τις μυθικές εμβόλιμες αναφορές. Ο μύθος της συγκεκριμένης τραγωδίας, όπως συζητήθηκε, αποτελεί μία ποιητική αντανάκλαση ενός ιστορικού γεγονότος. Εντούτοις, το έντονο μυθολογικό υπόστρωμα της τραγωδίας δεν νοούνται να εξοβελιστεί πλήρως. Συνεπώς, στον βαθμό που καθίσταται αυτό δυνατό, αναβιώνει με αναφορές στις Μοίρες (στ.1748-1809), στη θεϊκή Άτη (3^ο στάσιμο), στη Θέμιδα (1925-1927), στους Εκατόγχειρες (στ.699-702), αλλά και στον μύθο της Περσεφόνης (στ.1011-1040). Την πιο σημαντική, όμως, συμβολή του μυθικού κόσμου αποτέλεσε ο μύθος που αφορούσε τον φόνο του φιδιού Πύθωνα από τον Απόλλωνα, από τον οποίο, προκειμένου να καθαρθεί, αναζήτησε εξαγνισμό στα νερά των Τεμπών, πράξη την οποία αναβίωνε κάθε οχτώ χρόνια η γιορτή των Δαφνηφορίων. Η ονομασία της γιορτής παραπέμπει και σε έναν άλλον μύθο που σχετίζεται και πάλι με τον Απόλλωνα και τη νύμφη Δάφνη. Η σύνδεση των δύο μύθων με τα Τέμπη αποτέλεσε εφελκυστήριο, ώστε να διαμορφωθεί η ραχοκοκαλιά της ιστορίας, ενώ ταυτόχρονα συνετέλεσαν στην ονοματοδοσία της τραγωδίας ως «Δαφνηφόρια».

Σχετικά με τα στοιχεία της *ὄψεως* έγινε χρήση *σκηνογραφικών δεικτών*, ώστε να αποδοθεί αφενός η αίσθηση του εξωτερικού χώρου, που δεν θα μπορούσε με τα δεδομένα της εποχής να παρασταθεί, αλλά και των εκφράσεων των προσώπων, τις οποίες απέκρυπτε η χρήση μάσκας, όπως για παράδειγμα όταν η μάνα επιστρέφει από το ιερό (στ.564-566) και λίγο αργότερα από το δάσος με τσακισμένο πρόσωπο ως απόδειξη του θρήνου της (στ.1041-1050) ή όταν εμφανίζεται το παιδί σχεδόν παραμορφωμένο από το ατύχημα (στ.1058-1061), ώστε να διολισθήσει μερικώς η αναγνώριση. Στοιχεία *προσήμανσης*, επίσης, χρησιμοποιήθηκαν σε διάφορα σημεία του έργου, όπως είναι το όνειρο που προμηνύει το δυστυχές γεγονός ή τα τελευταία λόγια του φαντάσματος που προμαντεύουν πως τα πράγματα δεν είναι όπως φαίνονται (στ.1361-1363), αλλά και η εμπειρία της μητέρας με το οστό (στ.1378-1385). Η *περιπέτεια* ως στοιχείο του μύθου, το οποίο μεταστρέφει την κατάσταση της μάνας από τη δυστυχία στην ευτυχία εμφανίζεται κατά την έξοδο και την

εμφάνιση του παιδιού. Ακόμη, στο 5^ο επεισόδιο έγινε μία προσέγγιση *αγώνα λόγου* μεταξύ του εμπειρογνώμονα και του εκπροσώπου της πολιτείας. Αναφορικά με στοιχεία *τραγικής ειρωνείας*, λόγω της απουσίας ενός γνωστού σε όλους μυθικού υποστρώματος δεν εντοπίζονται στην αφθονία μίας αρχαίας τραγωδίας, αλλά ενυπάρχουν στα λόγια του χορού και της μητέρας που εξαρχής αγνοούν το ατύχημα, ενώ ο αναγνώστης το γνωρίζει. Το δίπολο *φαίνεσθαι – εἶναι*, επίσης, μπορεί να αναγνωριστεί, όταν η μητέρα έρχεται αντιμέτωπη με την πραγματικότητα, ότι η δικαιοσύνη της πολιτείας, στην οποία πίστευε, γίνεται μία ψευδαίσθηση που καταρρέει βίαια. Τέλος, βασικό χαρακτηριστικό της τραγωδίας είναι η παρουσία γνωμικών και αποφθεγμάτων ή η διατύπωση ενός φιλοσοφικού συλλογισμού. Τέτοια στοιχεία, επίσης, μπορεί κανείς να ανιχνεύσει στο έργο, ενδεικτικά στους στίχους 73-74, 104-105, 223-226, 1257-1259.

3.5 Πίνακας συνοπτικής απεικόνισης της δομής του έργου

Τόπος: ιερό στην κοιλάδα των Τεμπών πλάι στον Πηνειό		
ΔΟΜΗ ΕΡΓΟΥ	ΠΡΟΣΩΠΑ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
Πρόλογος στ. 1-197	Πηνειός ποταμός Μάνα	μύθος Δαφνηφορίων όνειρο μητέρας
Πάροδος στ. 198-346	Χορός Μάνα	ύμνος του τόπου ιστορία Χορού ανησυχία για το όνειρο
1 ^ο Επεισόδιο στ. 347-487	Αγγελιοφόρος Μάνα Χορός	αναγγελία ατυχήματος κομμός μητέρας
1 ^ο στάσιμο στ. 488-557	Χορός	ο τόπος δέχεται τη συμφορά
2 ^ο Επεισόδιο στ. 558-984	Πυροσβέστης Μάνα Χορός	περιγραφή ατυχήματος και αποκάλυψη θανάτου κόρης κομμός μάνας
2 ^ο στάσιμο στ. 985-1040	Χορός	θρήνος για την Άνοιξη
3 ^ο Επεισόδιο στ. 1041-1224	Εκπρόσωπος πολιτείας 1	έκφραση συμπόνιας και

	Μάνα Χορός	υπόσχεση απονομής δικαιοσύνης επιθυμία για εκδίκηση προσπάθεια αποτροπής
3 ^ο στάσιμο στ. 1225-1264	Χορός	Άτη και Λιταί
4 ^ο Επεισόδιο στ. 1265-1400	Φάντασμα Μηχανοδηγού Μάνα Χορός	αποτροπή μάνας από πράξη εκδίκησης προαίσθημα ανατροπής
4 ^ο στάσιμο στ. 1401-1440	Χορός	ωδή στην Ανθρωπιά
5 ^ο Επεισόδιο στ. 1441-1603	Εμπειρογνώμονας Εκπρόσωπος Πολιτείας 2 Χορός Μάνα	αγών λόγου για αλήθεια συνειδητοποίηση αλήθειας
5 ^ο στάσιμο στ. 1604-1655	Χορός	ωδή στην Ελπίδα
Έξοδος στ. 1656- 1937	Παιδί Μάνα	αναγνώριση
	Χορός	ωδή στις Μοίρες
	Παιδί	ανακοίνωση αποστολής του

3.6 Περίληψη έργου

Στο σημείο αυτό θα πραγματοποιηθεί μία σύντομη περίληψη του έργου. Στον Πρόλογο του κειμένου τον λόγο παίρνει ο μυθικός θεός Πηνειός, προκειμένου να μας τοποθετήσει στην κοιλάδα των Τεμπών, και πιο συγκεκριμένα μπροστά στο ιερό, και να εξιστορήσει τους δύο μύθους με πρωταγωνιστή τον θεό Απόλλωνα, οι οποίοι θα δέσουν την ιστορία, αυτόν των Δαφνηφορίων και του φόνου του Πύθωνα και αυτόν της νύμφης Δάφνης. Τα λόγια του κλείνει με μία προσήμανση συμφοράς. Έπειτα, εμφανίζεται η Μάνα, συστήνεται και αφηγείται το όνειρό της που της έχει προκαλέσει ιδιαίτερη ανησυχία και την έχει οδηγήσει σε αυτό το μέρος. Κατά την Πάροδο εμφανίζεται ο Χορός, ο οποίος τραγουδά τον τόπο που πατεί και τον γέννησε παρουσιάζοντας τις αρετές του και όσα τον έχουν αναδείξει ιστορικά.

Στο 1^ο Επεισόδιο εμφανίζεται ένας Αγγελιοφόρος, ο οποίος έρχεται για να επιβεβαιώσει το κακό προαίσθημα που προκάλεσε το όνειρο. Δημιουργώντας έναν παραλληλισμό του αγγελιαφόρου με τα σημερινά ΜΜΕ, ο χορός αφήνει υπαινιγμούς και τον καλεί να μιλήσει, μόνο εφόσον έχει διασταυρώσει τις πηγές του και έχει ως στόχο την αλήθεια. Αυτός μεταφέρει τις πρώτες πληροφορίες που έχει λάβει, οι οποίες ακόμα βρίσκονται σε πρωτογενές στάδιο, ενώ πριν φύγει διαλέγεται με τον χορό σχετικά με την αλήθεια και τις επιπτώσεις που έχει η σκόπιμη απόκρυψη ή παραποίηση της. Η μητέρα μετά το άκουσμα της συμφοράς αρχίζει να θρηνεί το χαμένο παιδί της, ενώ ο χορός προσπαθεί να την ηρεμήσει, μέχρι να έχουν περισσότερες και πιο ακριβείς πληροφορίες. Ακολουθεί το χορικό τραγούδι, με το οποίο παρουσιάζεται όλη η φύση να συμπαρασύρεται από τη δυστυχία που έχει ξεσπάσει και να μαίνεται.

Στο 2^ο Επεισόδιο η μητέρα επιστρέφει από την προσευχή της στο ιερό και μαζί με τον χορό υποδέχονται έναν Πυροσβέστη, ο οποίος καταφτάνει καταρρακωμένος σωματικά και ψυχικά από τον τόπο του ατυχήματος. Μετά από έκκλησή της αναπαράγει όσα είδε και βίωσε και δίνει νέα δεδομένα για το ατύχημα. Ωστόσο, στο τέλος αποκαλύπτει πως ο λόγος που τις προσέγγισε ήταν η αποστολή του να βρει συγγενείς θυμάτων, ώστε να γίνει η αναγνώρισή τους. Στο σημείο αυτό και μέσα από ένα βραχιόλι, που το κοσμεί φύλλο δάφνης, γίνεται η πρώτη αναγνώριση της μητέρας με το νεκρό παιδί και της δίνεται ένα οστό ως ό,τι έχει απομείνει από αυτό. Ο πυροσβέστης αποκαρδιωμένος που έφερε τέτοια νέα αποχωρεί, ενώ η μάνα ξεσπά σε κομμό και χάνεται στο δάσος αφήνοντας υπαινιγμούς πως θα βάλει τέλος στη ζωή της. Έπεται το 2^ο στάσιμο, στο οποίο ο χορός θρηνεί την άνοιξη που αντί να φέρει μήνυμα χαράς και αναγέννησης έφερε θάνατο παγώνοντας τις καρδιές.

Στο 3^ο Επεισόδιο η μητέρα εμφανίζεται από το δάσος με εμφανή τα σημάδια του θρήνου και ανακοινώνει στον χορό πως αναβάλλει την παρορμητική της πρώτη σκέψη, καθώς αποφάσισε να αναζητήσει την αλήθεια και τη δικαίωση στο όνομα του παιδιού της αποστρεφόμενη στην πολιτεία, πριν προβεί στην οποιαδήποτε κίνηση. Εκείνη τη στιγμή εμφανίζεται ένας εκπρόσωπος του κράτους, ο οποίος έχει καταφτάσει, προκειμένου να συλληπτηθεί και να δεσμευτεί για απόδοση δικαιοσύνης. Ο χορός, που αποτελείται από γυναίκες παθούσες, οι οποίες ακόμα προσμένουν τη δικαιοσύνη, αντιδρά και διαπληκτίζεται μαζί του σχετικά με την υποσχεσιολογία, ενώ υπό την πίεση της μητέρας αυτός τελικά αναγκάζεται να επιρρίψει την ευθύνη του ατυχήματος στον σταθμάρχη, γεγονός που της προξενεί νέα συντριβή. Ο νους της θολώνει και ζητάει εμμονικά εκδίκηση. Ο χορός ανταποκρίνεται με ένα λυρικό άσμα που απευθύνεται στην Άτη και στις Λιτές.

Το 4^ο Επεισόδιο ξεκινάει με τη μάνα τυφλωμένη από οργή να εμμένει στην απόφαση για εκδίκηση της οικογένειας του σταθμάρχη. Τότε, εμφανίζεται το Φάντασμα του Μηχανοδηγού, προκειμένου να τη συνετίσει και να της δείξει μια άλλη αλήθεια, την αλήθεια του ισχυρού, που εξοβελίζει τις δικές του ευθύνες και συσπειρώνεται, με σκοπό να σωθεί. Αποχωρεί με έναν υπαινιγμό που διασαλεύει όσα εκείνη θεωρεί δεδομένα αφήνοντάς την αναστατωμένη και με την παραίσθηση πως ένιωσε το οστό να δίνει σημάδι ζωής. Η νέα ταραχή την ωθεί να καταφύγει στην απομόνωση. Ο χορός αμέσως πλέκει ένα άσμα για τον άνθρωπο, που, μέσα στα τρομερά προσωπεία που παρουσιάζει, κρύβει και ένα ακόμα, αυτό της ανθρωπιάς.

Τα συμβολικά λόγια του φαντάσματος του μηχανοδηγού έρχεται στο 5^ο Επεισόδιο να αποσαφηνίσει ένας Εμπειρογνώμονας, ο οποίος περνάει από το μέρος στην προσπάθειά του να κρυφτεί από τους εκπροσώπους της πολιτείας, οι οποίοι τον κυνηγούν, προκειμένου να μην αποκαλύψει τα αποτελέσματα της έρευνάς του από το σημείο του δυστυχήματος. Ο χορός προθυμοποιείται να τον προστατέψει, αλλά δεν προλαβαίνει, καθώς ένας νέος εκπρόσωπος καταφτάνει αναζητώντας τον. Τελικά, οι δυο τους έρχονται αντιμέτωποι και αρχίζει ένας αγώνας λόγου, κατά τον οποίο γίνονται αναπάντεχες αποκαλύψεις για τα επικρατέστερα αίτια του ατυχήματος. Η μάνα, που τα έχει ακούσει όλα, αντιλαμβάνεται την πλάνη της και την προδοσία της πολιτείας, στην οποία κάποτε πίστευε, και τους διώχνει όλους. Παραμένει ο χορός, ο οποίος υμνεί την ελπίδα, το μεγαλύτερο δώρο που έχει δοθεί στον άνθρωπο.

Ενώ η αλήθεια έχει αποκαλυφθεί και η μητέρα προσπαθεί να τη συνειδητοποιήσει, ένα παιδί εμφανίζεται στην Έξοδο, τραυματισμένο και με μη αναγνωρίσιμη όψη, το οποίο αναζητάει τη μητέρα του. Αποκαλύπτει πως υπήρξε θύμα του ατυχήματος και, πριν φύγει, ο χορός του ζητάει να συνομιλήσει με τη μάνα μήπως και της προσφέρει παρηγοριά στην περίπτωση που γνωρίζει κάτι για το παιδί της. Τα γεγονότα το οδηγούν να δει το βραχιόλι και έτσι πραγματοποιείται η αληθινή αναγνώριση. Το παιδί της ζει και είναι μπροστά της. Το βραχιόλι είναι δικό της και δεν ανήκει στο οστό που κρατάει στα χέρια της. Ο χορός στο τελευταίο άσμα του ευλογεί τις μοίρες που επιφύλασσαν αίσιο τέλος, αλλά το παιδί ομολογεί πως μπορεί να ζει, αλλά η ψυχή του είναι νεκρή. Ο μόνος λόγος που θα το κρατήσει πλέον στη ζωή θα είναι να μην ξεχάσει ποτέ κανείς αυτό που έγινε, με μία συμβολική αναβίωση των αρχαίων Δαφνηφορίων. Η μάνα αποδέχεται με πικρία την απόφασή του και αποχωρεί αναζητώντας την προσωπική της κάθαρση, ενώ ο χορός σφραγίζει το έργο καλώντας τη δικαιοσύνη να επιστρέψει στην ανθρωπότητα.

* Δημιουργικό Μέρος *

Πρόσωπα

Πηνεϊός

Μάνα

Χορός

Αγγελιοφόρος

Πυροσβέστης

Εκπρόσωποι Πολιτείας

Φάντασμα Μηχανοδηγού

Εμπειρογνώμονας

Παιδί

Συντομογραφίες

ΑΓΓ

ΠΥΡΟΣΒ

ΕΚΠ ΠΟΛ

ΜΗΧ

ΕΜΠΕΙΡ

Τόπος

Ιερό στην κοιλάδα των Τεμπών κοντά στον Πηνεϊό

Χρόνος

Η νύχτα του δυστυχήματος των Τεμπών

ΔΑΦΝΗΦΟΡΙΑ

πρόλογος		
ΠΗΝΕΙΟΣ	<p>Γόνος πικρών δακρύων που αστέρευτα σταλάζουν από τη μαυρόπευκη Πίνδο την πολύκορφη και τον Λύγκα με τις βραχοσπηλιές του, που οι θεοί με βία τους χώρισαν τις καρπερές κοιλάδες τους φθονώντας, και αυτοί χωρίς τον χωρισμό να αντέχουν δεν χόρτασαν να κλαίνε. Έτσι γεννήθηκα εγώ και δάκρυα θρέφουν την ορμή μου.¹¹ Πηνειός το όνομά μου, του Ωκεανού και της Τηθύος γιος κατά άλλους, μα επιλέγω του χωρισμού τη γέννα, γιατί καλύτερη ορμήνεια δίνει στα βάσανά μου. Ορμητικό το πέρασμά μου σμιλεύει βράχους μοναχούς, μα άλλοτε ζωογόνο κάμπους κεντά, βαθύσκιωτες κοιλάδες στους κόλπους τους η πλάση όλη να φωλιάζει. Στον κάμπο τον Θεσσαλικό, στων Τέμπεων την κοιλάδα εγώ ο αργυροδίνης νερό αθάνατο και αθώο προσφέρω, στα βάθη των αιώνων να είναι ξακουσμένα· μα πίκρα το νερό μου φέρει που μέσα τους σταλάζει. Η Μοίρα στενά με τον Απόλλωνα, που τοξοφόρο τον έφερε η δύστυχη Λητώ στο φως, με δένει. Αυτή που θεούς και ανθρώπους, ακόμη και τον Μοιραγέτη Δία, τιθασεύει. Διπλός δεσμός. Τον φανερώνουν τα ονόματά του, δύο από τα πολλά που οι άνθρωποι του δίνουν, Δαφναίος και Τεμπείτης.¹²</p>	<p>5</p> <p>10</p> <p>15</p> <p>20</p> <p>25</p>

¹¹ Σύμφωνα με την επικρατέστερη εκδοχή του μύθου ο Πηνειός ήταν γιος του Ωκεανού και της Τηθύος με αδερφές τις Ωκεανίδες. Ωστόσο, υπάρχει και μία εκδοχή σύμφωνα με την οποία οι Ολύμπιοι θεοί φθονώντας τη συμπάθεια του θεού Απόλλωνα για την Πίνδο τη χώρισαν από τον αγαπημένο της Λύγκα (σημερινά όρη Χάσια), από την ένωση των οποίων γεννήθηκαν όμορφες κοιλάδες. Και από τα δάκρυα του χωρισμού που στάλαξαν βγήκε ορμητικά ο Πηνειός.

¹² Πρόκειται για δύο μύθους με πρωταγωνιστή τον θεό Απόλλωνα που διηγούνται από τη μία τη δολοφονία του φιδιού Πύθωνα και από την άλλη την προσπάθεια αρπαγής της νύμφης Δάφνης, οι οποίοι συνυφαίνονται στον

	<p>Στα Τέμπη και στους κόλπους μου φόνος βαρύς τον έφερε, του εξαγνισμού η ανάγκη, τον Πύθωνα που σκότωσε τον χθόνιο θεό, τέκνο της Γαίας της παμμήτορος, εκδίκηση ζητώντας για της μητρός του το κυνήγι στου τοκετού την ώρα. Εγώ τότε τις όχθες μου προσφέρω, γιατί τα δάκρυά της σαν κάτι μου θυμίζουν, μα εκείνη σε τόπο αφανή από το φως έμελλε να γεννήσει. Στα καθαρτήρια νερά μου ο Απόλλων λούεται λοιπόν το μίasma να διώξει και χρόνια εννέα στον Άδμητο υπηρεσίες δίνει. Δεν δέθηκε όμως έτσι μοναχά μαζί μου ο θεός, καθώς την κόρη μου, τη Δάφνη, νύμφη της Άρτεμης πιστή, παρθένα των δασών, στα Τέμπη συναντά. Θύμα της ομορφιάς της κυνηγητό αρχίζει, μα εκείνη τον αρνείται. Στη μάνα της προσφεύγει, τέκνο της Γης κι αυτή. Στο κάλεσμά της η μάνα, που κανείς δεν το αρνείται ότι στον πόνο του παιδιού της διπλάσιος είν' ο δικός της, σπεύδει τον λυτρωμό να φέρει και ευθύς η σάρκα κορμό θυμίζει και οι βοστρύχοι φύλλα που άρωμα γλυκό σκορπάνε σε όποιον την πλησιάσει. Λυπήθηκε ο θεός μα υπάκουσε στη Μοίρα και έκανε το δέντρο το αγαπημένο του και φόρεσε δάφνινο στεφάνι κοντά του να τη νιώθει. Έτσι κι ο πόνος μου μαλάκωσε που έχασα το παιδί μου.</p>	<p>30</p> <p>35</p> <p>40</p> <p>45</p> <p>50</p>
--	--	---

μύθο της Δαφνηφορίας. Σύμφωνα με τον πρώτο μύθο ο Απόλλωνας σκότωσε σχεδόν αμέσως μετά τη γέννησή του το φίδι Πύθωνα, γιο της Γαίας, που εμπόδιζε τη μητέρα του να γεννήσει. Προκειμένου να καθαρθεί από τον φόνο αναζήτησε εξαγνισμό στα νερά του Πηνειού στα Τέμπη, ενώ έπειτα καθιερώθηκε εννεατηρική γιορτή σε ανάμνηση του καθαρισμού, κατά την οποία πομπή παιδιών με επικεφαλής τον αρχηδαφνηφόρο θυσίαζαν στον βωμό του θεού στα Τέμπη και αυτός παριστάνοντας τον θεό Απόλλωνα παρέμενε για οκτώ χρόνια εκεί ως υπηρέτης του θεού. Όσοι συμμετείχαν στην πομπή φορούσαν στεφάνι με κλαδί δάφνης.

Αναφορικά με τον δεύτερο μύθο ο Απόλλωνας κάποτε συνάντησε την όμορφη νύμφη Δάφνη, κόρη της Γαίας και του Πηνειού και την ερωτεύτηκε παράφορα. Αυτή, όμως, ως νύμφη των δασών ήταν αφοσιωμένη στη θεά Άρτεμη και είχε επιλέξει τη ζωή της παρθένας κόρης. Μάταια ο θεός προσπαθούσε να την κατακτήσει. Αυτή τότε ζητώντας καταφύγιο στο κυνήγι του απευθύνθηκε στη μητέρα της, η οποία τη λυπήθηκε και τη μεταμόρφωσε σε ένα δέντρο, τη μυρωδάτη δάφνη. Ο Απόλλωνας ως ένδειξη της αγάπης του την καθιέρωσε ως ιερό του δέντρο και σύμβολο της λατρείας του, ενώ στόλισε το κεφάλι του με τα φύλλα της.

	<p>Κι οι θνητοί, τον καθαρό του Απόλλωνα για να θυμούνται του Πυθίου, στήνουν εννεατηρική γιορτή, Δαφνηφόρια το όνομά της, μέρος των Σεπτηρίων. Στους Δελφούς τους ιερούς πομπή παιδιών με δάφνινα στεφάνια υφαίνουν με δάδες αναμμένες την πάλη τέρατος και θεού και ένας νέος ο πιο λαμπρός κι αμφιθαλής ως αρχιδαφνηφόρος, έξω από ομοίωμα σπηλιάς τον Πύθωνα τοξεύει και όλοι μαζί με φωτιά τυλίγουν τη φωλιά του. Τον δρόμο παίρνουν τότε τον δύσβατο που οδηγεί στα Τέμπη και εγώ τους καλοδέχομαι, στα νερά μου να εξαγνίσουν την ψυχή τους και για χρόνια οκτώ, όπως ορίζει του εθίμου η θητεία, φρουρός του νέου στέκω που τον θεό υπηρετεί, ενώ η πομπή δαφνοστόλιστη πίσω στους Δελφούς γυρίζει. Μα ο χρόνος, που τη λήθη φέρνει με τα πολλά γυρίσματά του, έκανε τα οχτώ χρόνια δέκα και είκοσι και εκατό μέχρι που λησμονήθηκαν οι γιορτές· γιατί και οι θεοί αλλάξαν, μα οι άνθρωποι πιο πολύ. Αν αυτό είναι που φταίει ή όχι, δεν μπορώ να το γνωρίζω, καθώς των θεών οι βουλές κρυφές θέλουν να μένουν από όποιους αυτοί επιθυμούν. Όμως τα Τέμπεα εδάφη, θέλγητρο αειθαλές του τόπου, εκτός απ' τα νερά μου αίμα θνητό τους χρόνους αυτούς ποτίζει. Και οι ωδίνες της πικρής μου γέννας, σαν δίχτυα ψαράδων που με βία μαστιγώνουν τα νερά μου τα ψάρια μου ποθώντας να αγκιστρώσουν, ανυπόφορες γίνονται τόσο που εύχομαι να στερέψω, για να χαθεί ετούτη η γη που από όνομα χαράς τώρα γόο βουβό αντηχεί. Τέμπη δασοκέντητα με τις γάργαρες ανάβρες και τις καλλίρροες πηγές τίνος το θέλημα το όνομά σας με δυστυχία και θάνατο έδεσε; Είναι ο Απόλλωνας που στερείται τη γιορτή του;</p>	<p>55</p> <p>60</p> <p>65</p> <p>70</p> <p>75</p> <p>80</p> <p>85</p>
--	---	---

MANA	<p>Άλλος θεός που κάτι τον θυμώνει; Η αίτιο είναι ο άνθρωπος που τον θείο νόμο παρακούει και μόνος του τη δυστυχία του καλεί; Γιατί οι ήχοι των ανέμων και οι νύμφες των δασών παραγμένες ψιθυρίζουν κάποια νέα συμφορά που την πίκρα μου δεν θ' αφήσει να καταλαγιάσει. Όμως, καθώς βλέπω αυτήν εδώ, τη Μάνα στα εδάφη τα ιερά, που κάποτε το ιερό του Απόλλωνα ορθωνόταν, ανήσυχη να πλησιάζει, ποτάμι ήρεμο θα γίνω, μην ταραχτεί, καθώς ταραχή μεγάλη την περιμένει, που ακόμη αγνοεί.</p> <p>Νύχτα άραχλη, συ που ακούραστα τα μέλανα φτερά σου με αρχέγονο ρυθμό απλώνεις, μακάρια τον μόχθο της ημέρας να απαλύνεις, τη μνήμη να υπνωτίσεις, για λίγο να μη νιώθεται της πίκρας το κεντρί. Κι όμως ο φόβος ακόλουθός σου έπεται, γιατί καχύποπτη η φύση του ανθρώπου με προκατάληψη δένει ό,τι να ξεκρίνει δεν μπορεί.</p> <p>Νύχτα εσύ, ακόμα κι αν μ' άστρα χρυσά μοχθείς τον φόβο να ξορκίσεις, ό,τι σκεπάζει η ώρα σου πιο τρομερό φαντάζει. Ετούτη την ώρα τον δρόμο μου εσύ να τον φυλάς. Στου Πηνειού τις όχθες με οδηγεί, που κάποτε πλατάγιζε στου Απόλλωνα το δώμα και τώρα με εκκλησάκι που ο βράχος αγκαλιάζει κουβέντα πιάνει την αιωνιότητα ποθώντας ν' απαλύνει, γιατί τα ονόματα κι αν άλλαξαν, οι πέτρες και τα σύμβολα, η πίστη ίδια μένει κι ο Απόλλωνας κι ο Άγιος στον ίδιο τόπο απαντούν.</p> <p>Ποια είμαι εγώ και τ' όνομά μου δεν θα πω, γυναίκα, άντρας ή άλλο τι μικρή σημασία θα είχε</p>	<p>90</p> <p>95</p> <p>100</p> <p>105</p> <p>110</p> <p>115</p>
------	--	---

	<p>μπροστά σε αυτό την ύπαρξη που ζωοδοτεί, δύναμη δίνοντας τα βάσανα όλα να αντέχω αυτά που του ανθρώπου τον βίο δοκιμάζουν.</p>	120
	<p>Γιατί όποιος λέει ότι μπορεί να τους ξεφύγει, πικρά είναι γελασμένος και πρέπει της εκπνοής την ώρα να προσμένει, για να το ξεστομίσει. Μία Μάνα είμαι κι εγώ σαν μύριες άλλες.</p>	
	<p>Μετά τη μάνα Γη που πρώτη ό,τι υπάρχει όμορφο έσπειρε, για όλα τα πλάσματα αγωνιώντας, καρπό έφερα κι εγώ, μόχθος και αγάπη το λίπασμά μου, ρίζες γερές να βγάλει, τα κλώνια του στον κόσμο να χαθούν, τόπους πολλούς να μάθει κι ανθρώπων τις βουλές,</p>	125
	<p>κι έτσι γνωστικός με τόλμη και αρετή να ανθίζει πίσω ακτινοβολώντας το φως που τον εθρέφει.</p>	130
	<p>Όμως, δεν ήρθα εδώ λόγια να πω που ο αέρας μακριά τα παίρνει. Ωρα περασμένη τη συζυγική μου κλίνη άφησα, που χρόνια δίχως ταίρι την κρατώ</p>	
	<p>μιας κι ο θάνατος πρόωρα θέλησε να μου στερήσει, καθώς έγνοια μεγάλη την καρδιά μου κάνει να σπαρταρά.</p>	135
	<p>Όνειρο παράξενο τον ύπνο μου συντάραξε, καλό ή κακό ακόμα να ξεκρίνω δεν μπορώ. Βέβαιο, όμως, είναι πως η ζωντάνια του με σάστισε.</p>	
	<p>Σίμωσε, Όλυμπε, εσύ θεοσυνάχτη και εσύ μικρότερη Κίσσαβε, που ανόητος όποιος το παράστημά σου υποτιμά, και σεις πλάτανοι που στη σκιά σας η γνώση μαρτυράται, εδώ στο πλάι μου ελάτε.</p>	140
	<p>Δρύες, του νεφελιγερέτη αγαπημένες, συντρόφισσές μου γίνετε και στα μελλούμενα τα ιερά κλαδιά απλώστε το όνειρο εξήγηση να βρει.</p>	145
	<p>Πρώτα τον άντρα μου είδα, που χρόνια έχω χάσει, συχνό ονείρων επισκέπτη στις δύσκολες στιγμές.</p>	
	<p>Το χέρι μου κρατούσε κι έτσι μαζί σαν πρώτα το τέκνο μας προσμέναμε που κάπου είχε πάει.</p>	150

	<p>Εκείνο καθώς αργούσε η ανησυχία μου πλήθαινε, μα ο άντρας ήρεμος έμενε, γαλήνιος μες στην αταραξία του. Ωρα μετά, που να ζυγίσω δεν μπορώ, γιατί ο χρόνος απειθάρχητος κυλάει του ονείρου, αρχίζει φως νοτιά να μας τυφλώνει, φως που ενός δεν ήταν, μα πλήθος απρόσμενο μαρτυρούσε. Σαν πλησίασε, πομπή ατόμων νέων φανέρωσε με δάδες και στεφάνια και πρόσωπα ανέκφραστα. Πομπή χαράς δεν ήταν, μα ούτε δάκρυ φαινόταν να κυλά. Αυτά καθώς κοιτούσα, για λίγο ξέχασα πως το παιδί μου ακόμα να φανεί. Μα όταν ο νους μου γύρισε, άρχισα να ρωτάω αν στην ανάβαση μαζί βρισκόταν. Εκείνα βουβά δεν σάλευαν. Κι ύστερα το μονάκριβο με δάφνες στολισμένο φτάνει και η πομπή ξωπίσω του κινά. Έκανα να φωνάξω εγώ, μα απόκριση δεν πήρα· ίσως χανόταν η φωνή στου ονείρου τους κανόνες. Πίσω τότε ακολουθώ και εδώ που τώρα σας μιλάω να φτάνουνε αντικρίζω. Λυγίζουνε τα γόνατα. Προσπέφτουνε στου ποταμού τις όχθες σε στάση ικεσίας κοιτώντας τα ιερά, σαν κάτι να ζητάνε. Και ενώ η φύση όλη σε απόλυτη σιγή σιωπά, φίδι μακρόσυρτο έρχεται και εξαίφνης τους κυκλώνει. Με θλίψη ο άντρας μου το χέρι ευθύς αφήνει και χάνεται στα δάση. Το φίδι εγώ να πιάσω προσπαθώ και τα παιδιά να σώσω μα εκείνο όλο ξεγλιστρά και πέφτοντας ξυπνάω. Αμέσως τότε τρέχω εδώ στον τόπο του ονείρου από ένστικτό κακού οδηγημένη. Ω! Μα τι βλέπω;</p>	<p>155</p> <p>160</p> <p>165</p> <p>170</p> <p>175</p> <p>180</p>
--	--	---

	<p>το φως του Ήλιου που το τέθριππό του άρμα εδώ πρώτα καβάλησε και μ' ανδραγαθήματα που οι ήρωες καυχούνται τον τόπο ακτινοβόλησε. Αυτά οι καιροί τα 'σωσαν να μη λησμονηθούν και έτσι ακόμα θάλλουν. Γιατί το πρώτο το σκαλί, μικρό και αν με τα χρόνια μοιάζει, αυτός που πείρα έχει μέσα του καλά γνωρίζει ότι το μεγαλόπνοο βήμα σηκώνει.</p>	<p>215</p> <p>220</p> <p>225</p>
στροφή	<p>Η θέση του τόπου μας μοιραία. Του κόσμου σταυροδρόμι που Δύση και Ανατολή μερώνει, τις θάλασσες γητεύει, από το φίλιωμα σπέρμα αβρό να βγει. Τι πράγματι καλύτερο απ' όταν η ομορφιά με τη σοφία σμίγουν; Καρπός γεννιέται ζηλευτός. Γιατί το κάλλος αυτού δεν του 'λειψε. Σπαρμένο όρη θα τον δει όποιος φτερά φορά, φαράγγια δυσθεώρητα να τα κοσμούν και εύφορες κοιλάδες, τόπος πλασμάτων μυθικών και επίγειων μορφών.</p>	<p>230</p> <p>235</p>
αντιστροφή	<p>Ύδατα κελαριστά που τα όρη ξεδιψάνε ήχους σκαρφίζονται λογής· με του ανέμου το φυλλοσκίρτημα σαν κονταροχτυπιούνται να δουν ποιος ήχος τέρπει πιο γλυκά τη μάνα γη συμφωνία ωδική γλυκά ενορχηστρώνουν.</p>	<p>240</p>

	<p>με παρρησία κρατούν. Περήφανος ο τόπος μας δημοκρατία μοιράζει σε ολόκληρη τη γη.</p>	
στροφή	<p>Όμως, κυρά, τα χρόνια πέρασαν και αλλάζανε πολλά. Η αίγλη η αλλοτινή φθαρμένη στέκει πια και όσα καμάρι έχουμε της μνήμης κόλπο φτηνό τη νέα να αντέχουμε έρπουσα συμφορά. Έτσι κι εμείς οι τάλαινες, άλλη το στερνοπούλι, άλλη το τέκνο το πρωτότοκο κι άλλη κάποιον απ' τ' άλλα, χάσαμε απ' όπλο πάτριον που νόμος δεν ζυγώνει. Άλλη σε δρόμο δύσβατο που πέτρα δεν στεριώνει, άλλη στις δίνες της φωτιάς στο μάτι του κυκλώνα στάχτη το πήρε το ορφανό, και άλλης το ξέβρασε ορμητικό νερό που φράγμα δεν εκράτει. Αυτή είναι η ιστορία μας χαρές λησμονημένη. Κι αν η ανάσα μας ακόμα δεν εκπνέει είναι που το 'χουμε με όρκο δεσμευτεί σε τόπους ιερούς χοές για τα παιδιά μας νηφάλιες να προσφέρουμε μέχρι το δίκαιο αμείλικτο ν' απονεμηθεί.</p>	<p>280</p> <p>285</p> <p>290</p> <p>295</p> <p>300</p> <p>305</p>

MANA		
αντιστροφή	<p>Γυναίκες, αδελφές μου!</p> <p>Αλίμονο, αλίμονο!</p> <p>Απ' όλες τις κακοτυχίες</p> <p>η πιο οδυνηρή τους ώμους σας λυγίζει.</p>	
	<p>Γιατί ακόμα κι αν τη φύση,</p>	310
	<p>πολυμήχανο ον, ο άνθρωπος τιθασεύει,</p>	
	<p>σε ένα δεν βρήκε τέχνασμα,</p>	
	<p>για να το αποφύγει.</p>	
	<p>Τον θάνατο σε άνιση μάχη πολεμά</p>	
	<p>κι αν τύχει και ξεγελαστεί</p>	315
	<p>η κονταριά που ρίχνει</p>	
	<p>πως τη ζωή του θα μακρύνει,</p>	
	<p>στην ύβρη του η νέμεσις θα αστράψει στη στιγμή.</p>	
	<p>Μα όταν στην ώρα του έρχεται</p>	
	<p>ο θάνατος,</p>	320
	<p>ο θρήνος είναι πιο γλυκός</p>	
	<p>κι ο αποχωρισμός πιο συμπαθής μας μοιάζει.</p>	
	<p>Όμως αλίμονο!</p>	
	<p>Ποιος λόγος παρηγοριάς;</p>	
	<p>Ποιο χέρι στον κόρφο απαλό;</p>	325
	<p>Ποιος ήχος θεϊκής χορδής</p>	
	<p>τη μάνα που το παιδί της θάβει</p>	
	<p>μπορεί να τη δαμάσει;</p>	
	<p>Μαινάδα γίνεται ευθύς</p>	
	<p>το ψέμα να ξεριζώσει</p>	330
	<p>πως τάχα, πριν από εκείνη, εχάθη το παιδί.</p>	
	<p>Μα τώρα, αγαπημένες, επιτρέψτε μου.</p>	
	<p>κι ας γνωριμία σύντομη έχουμε,</p>	
	<p>τον θρήνο σας η αγωνία μου για λίγο να διακόψει</p>	
	<p>και υπόσχομαι στις προσευχές μου θέση να έχετε πιστή.</p>	335
	<p>Νιώθω πως τ' όνειρο αντανάκλαση τυχαία δεν ήταν της φαντασίας,</p>	

	καθώς ποιος διαφωνεί πως οι θεϊκές βουλές τεχνάσματα εφευρίσκουν σαν κι αυτά, για να φανερωθούν; Και αυτό που στην ανησυχία μου τον φόβο επιδεινώνει είναι πως είδηση δεν έχω καμιά ακόμα από εκείνο, μήτε καλή μήτε κακή, και η άγνοια τα γόνατά μου λύνει.	340
ΧΟΡΟΣ ΜΑΝΑ	Κυρά, σόπαινε και δεξ. Στο βάθος κάποιος να τρέχει φαίνεται. Λέτε να έρχεται μαντάτα φορτωμένος; Ας τον φωνάξουμε μην τάχα και δεν μας είδε, μες στο πυκνό σκοτάδι που τα γερμένα κορμιά μας ο πόνος με δέντρων σκιές κάνει να μοιάζουν.	345
1 ^ο Επεισόδιο		
ΧΟΡΟΣ	Άντρα εσύ, κήρυκα αγγελιοφόρε, στις φωνές μας κοντοστάσου! Πριν στον προορισμό σου φτάσεις, εμάς τις δόλιες μάνες σίμωσε και πιο πολύ αυτήν που από την ταραχή λαλιά από το στόμα της δεν βγαίνει και ομολόγησε αν είδηση καλή ή κακή σέρνουν τα βήματά σου.	350
ΑΓΓΕΛΟΣ	Γυναίκες, η παρουσία σας εδώ απρόσμενη, στην ανάσα μου θα δώσει τον ρυθμό που η βιασύνη στέρησε.	
ΜΑΝΑ	Το βλέμμα σου νιώθω σκοτεινό. Κακά μαντάτα προμηνύει. Πες μας ποια είδηση το πέρασμά σου από εδώ μας φέρνει;	355
ΑΓΓ	Ο δυστυχής ποιον λόγο να πρωτοπάω; Δυσάρεστες φέρνω ειδήσεις.	
ΜΑΝΑ	Γυναίκες ακούτε; Τι κακό στ' αυτιά μας θα θροΐσει; Τρέμω.	
ΧΟΡΟΣ	Η ψυχραιμία είναι αρετή μεγάλη, να θυμάσαι. Σώζει από ατοπήματα τον άνθρωπο πολλά. Αλλά παρακαλώ μίλησέ μας. Τα λόγια άλλο μην κρατάς.	360
ΑΓΓ	Αχ, ο δύστυχος, κλήρος πικρός που μου 'λαχε εμένα την ξεγνοιασιά της άγνοιας να πληγώσω. Αλίμονο στον τόπο μας, γόους θα αντιλαλήσει. Ατύχημα έγινε φρικτό. Λόγια δεν το χωράνε.	
ΜΑΝΑ	Για ποιο ατύχημα μιλάς; Πού και τι είναι που συνέβη;	365
ΑΓΓ	Ευθύς ό,τι γνωρίζω θα σας πω.	

ΧΟΡΟΣ	Τα νέα αμέσως πρέπει να μοιράζονται όσο κακά κι αν είναι. Αρκεί η πληροφορία πηγή να ‘χει σωστή και στόχο την αλήθεια, αλλιώς χάλκευμα βαρύ που ψόγο επισύρει.	
ΑΓΓ	Τούτος ο λόγος τι; ΜΑΝΑ Γυναίκες, σας παρακαλώ αφήστε να μιλήσει.	370
ΜΑΝΑ	Δεν ακούτε την καρδιά μου να ηχεί σαν κύμβαλο αλαλάζον;	
ΑΓΓ	Αλίμονό μου! Δυο τρένα μας συγκρούστηκαν μόλις πριν από λίγο. Δεν θα ‘ναι μακριά από εδώ. Την πολυστέναχτη κοιλάδα των Τεμπών ο θάνατος ζύγωσε πάλι.	375
ΧΟΡΟΣ	Λένε πως νέφος πύρινο τον τόπο θάμπωσε και κρότος αντήχησε παράφορος, έτσι που ευθύς ανθρώπου μάτια και αυτιά έκανε να λιγοψυχήσουν.	
ΜΑΝΑ	Αχ, δόλιε τόπε! Τι συμφορά σε βρήκε πάλι; Φίλες μου σφίζτε με γερά. Δύστυχε μαντατοφόρε, για τα τρένα κι άλλα πες. Από πού κινούσαν και πού πηγαίνουν; Είχαν επάνω τους ανθρώπους ή υλικά από αυτά που τα τρένα μεταφέρουν;	380
ΑΓΓ	Το ένα απ’ τον Βορρά ζεμένο με εμπορεύματα προς τον Νότο κατηφόριζε. Το άλλο αντίθετη φορά ακολουθούσε, μία ώρα αφού ο ήλιος είχε σύρει τις ακτίνες του άλλα μέρη να φωτίσουν, απ’ το κοσμοπολίτικο άστυ ξεκινώντας. Κακορίζικη, όμως, η μοίρα δεν το ‘θελε και τούτο της ύλης παρασκευάσματα	385
	να μεταφέρει, για να είναι ο θρήνος πιο μικρός. Παιδιά μας έσερνε το πανάθλιο, αδελφούς και αδελφές μας που τη γλυκιά τους μάνα δεν μέλλει να ξαναφιλήσουν και του καλού πατέρα άγγιγμα στιβαρό στην πλάτη να νιώσουν πάλι.	390
	Και ο αγαπημένος, που στον σταθμό με άνθος αγάπης στο χέρι ώρα το ταίρι του προσμένει να φανεί, να μάθει πρέπει πως αυτό ίσως για πάντα έχει χαθεί.	395
ΜΑΝΑ	Αλίμονό μου! Πες μας αν ξέρεις, όλοι χαθήκαν;	

ΑΓΓ	Μιλάνε για θύματα πολλά. Στα πρώτα βαγόνια όλοι χαθήκαν λένε.	400
ΜΑΝΑ	Τα ονόματά τους ξέρουμε;	
ΑΓΓ	Είναι νωρίς ακόμα. Για ποιον φοβάσαι άμοιρη εσύ;	
ΜΑΝΑ	Αχ! Το σπλάγνο μου να έρθει περιμένω που πρώτη φορά μου φεύγει.	
ΑΓΓ	Ήταν πράγματι στο τρένο αυτό;	
ΜΑΝΑ	Μόλις ο ήλιος έδυε θα επιβιβαζόταν. Μα νέο του δεν έχω.	405
ΑΓΓ	Σε τέτοιανε καταστροφή τα νέα αργούν να φτάσουν.	
ΜΑΝΑ	Ω, συμφορά μου! Πώς έγινε τέτοιο κακό; Τρέλα με πλημμυρίζει.	
ΑΓΓ	Ήταν που και τα δυο στην ίδια τροχιά κινούνταν.	
ΜΑΝΑ	Τι λες; Πώς είναι δυνατόν; Σε δυο τρένα δύο τροχιές δεν πρέπει;	
ΑΓΓ	Αν λειτουργούσαν βέβαια όλα σωστά, έτσι το πράγμα θα 'ταν.	410
ΜΑΝΑ	Και ποιο το σφάλμα ήταν που ώθησε, τέτοιο κακό να γίνει;	
ΑΓΓ	Σφάλμα μηχανικό στην ίδια τροχιά τα φέρνει.	
ΜΑΝΑ	Μηχανή ή άνθρωπος είναι ο φταίχτης; Ποιον να κατηγορήσω;	
ΑΓΓ	Βλάβες και παραλείψεις εγκληματικές για υπεύθυνες λογιάζονται.	
ΜΑΝΑ	Λόγους ασύλληπτους θωρώ. Δεν είν' τα τρένα που ασφάλεια εγγυώνται;	415
ΑΓΓ	Η ασφάλειά τους καιρό αμφισβητείται.	
ΜΑΝΑ	Φυσικά μετά από τέτοια καταστροφή. Αλίμονό μου, χάνομαι!	
ΑΓΓ	Την ελπίδα σου κράτα που δεκανίκι του δυνατού θαρρούν πως είναι.	
ΜΑΝΑ	Άχρηστη στέκει τώρα πια.	
	Μα πες μου, κανείς δεν ήταν τη βλάβη να προλάβει;	420
ΑΓΓ	Πράγματα σωστά ρωτάς, μα άγνωστα και σε μένα. Πρέπει να τρέξω τη γνώση, αν θέλω να προφτάσω. Γι' αυτό το βήμα μου αμέσως γοργά φτερά φορώντας σβελτάδα θα μπολιάσω.	
	Η αλήθεια κρυφή να μένει δεν της πρέπει και ούτε το μπορεί. Σαν πεταλούδες που γοργοφτέρουγες σπεύδουν τα σκοτάδια ξεγλιστρώντας σε αχτίνες αναβλύζουσες φως το πτέρωμά τους να δροσίσουν και να ξεφύγουν δεν μπορούν κι ας φέρνει ζάλη η περιδίνηση και την αταραξία ξεβολεύει,	425
	έτσι και η αλήθεια, όσα εμπόδια κι αν ορθώνουμε, τον δρόμο της κι αν συσκοτίζουμε, διαφυγή θα βρει	430

ΧΟΡΟΣ	<p>ν' αντιλαλήσει, στην κάθε πέτρα να ακουστεί και ψιθυρίζοντας στη γη αυτή θ' αντιβουίσει. Πράγματι. Όπως τα λες τα πράγματα είναι.</p>	435
	<p>Μα αν η αλήθεια αργά το φως της βρει, σε δίχτυα αδιόρατα μπλεγμένη, σαράκι γίνεται ο καημός, βορά τα σωθικά μας σιγολιώνουν, ένα γιατί ψελλίζοντας. Έτσι κι εμείς πουκάμισα περιφερόμαστε άδεια με αντίβαρο στην ανάληψή μας μονάχα την ελπίδα πως χέρι άδολο θα βρεθεί να την ελευθερώσει ρότα δικαίωσης να πάρει ν' αρχινίσει.</p>	440
ΑΓΓ	<p>Τα λόγια αυτά στην εφεξής πορεία ας με συνοδέψουν. Και μη θεωρήσετε την πλάτη μου κι ας στρέφω, πως σας περιφρονώ. Τα νιώθω αυτά που λέτε. Όμως τα νήματα που στην αλήθεια οδηγούν χέρια πιο ισχυρά λικνίζουν, μαζί και μας που άβουλες μαριονέτες, άλλοτε από φόβου αιτία άλλοτε από απληστίας, χορεύουμε όπως αυτά ορίζουν.</p>	445
	<p>Είθε να είναι καλά τα νέα για σένα, μάνα, αν και πολλές θα είναι αυτές που από εδώ και πέρα τη λέξη αυτή πιο λίγο θα ακούνε ή και καθόλου.</p>	450
ΜΑΝΑ κοιμμός	<p>Αχ, αλίμονό μου, η γη είναι που σείεται χάσμα να ανοίξει να με καταπιεί ή το σώμα μου με προδίδει και σύγκορμη καταρρέω; Γυναίκες δίπλα μου σταθείτε. Μόνο εσάς έχω πια.</p>	455
	<p>Κρατήστε με σφιχτά με όση δύναμη απ' τον δικό σας πόνο σώνεται. Μαζί με αυτόν, τα λογικά μου αποχαιρετώ.</p>	
	<p>Αχ, μοίρα πολυτραγουδισμένη, τη δύστυχη, γιατί με δεύτερη συμφορά με λιθοβολείς; Μόλις τον χαμό του αγαπημένου μου ανδρός ζυγώνω να ξορκίσω απ' του παιδιού μου την ανάσα ζωή αντλώντας, έρχεσαι ξανά και λίθο μείζονα ρίχνεις κάθε νευρώνα να τσακίσεις</p>	460
	<p>μη νιώθω πια χαρά μα μήτε λύπη·</p>	465

	<p>του εαυτού μου φάντασμα να σέρνομαι το ρουχαλάκι που το πρωτοστόλισε στα χέρια μου κρατώντας σ' αγκάλιασμα σφιχτό σαν τάχα να 'ταν το κορμάκι του.</p>	470
ΧΟΡΟΣ	<p>Βαριόμοιρη, μην το κλαις πριν σίγουρη να είσαι. Κακός οιωνός του γεγονότος να προτρέχεις. Αυτός που ξέρει να καρτερεί για φρόνιμος λογιάζεται.</p>	475
ΜΑΝΑ	<p>Τα λογικά του συγκρατεί χωρίς άδικα να υποφέρει. Σύρε τώρα με γάργαρα του Πηνειού νερό τις ζοφερές σκέψεις να ξεπλύνεις και στο ιερό που μες στον βράχο έχει φωλιά προσευχή πρόφερε απ' την ψυχή βγαλμένη. Αυτό που να γίνει είναι, θα γίνει.</p>	480
ΜΑΝΑ	<p>Θολωμένος ο νους το σωστό να ξεκρίνει δεν μπορεί, αν και αυτό από τα ζώα μας χωρίζει. Τις δύσκολες ώρες οι φύσεις μας ένα γίνονται και οι ορμές στον λόγο επιβάλλονται. Ας κάνω πράξη, λοιπόν, ό,τι μου λέτε.</p>	485
1 ^ο στάσιμο ΧΟΡΟΣ	<p>Ήδη δοκιμασμένες, καλύτερα γνωρίζετε. Με βήμα σερνάμενο προχωρώ στο θείο παρηγοριά η κακορίζικη να βρω.</p>	485
1 ^ο στάσιμο ΧΟΡΟΣ στροφή	<p>Άγγελος μαύρων μαντάτων ατύχημα δυσπρόφερτο φανέρωσε, με πένθιμους αλαλαγμούς τον τόπο θα συνθλίψει. Την κοιλάδα των Τεμπών, ήδη το βλέπω, σύννεφα μελανά ζυγώνουν από όλες τις μεριές αθροίζονται</p>	490
		495

	<p>αστραπόβροντα οπλισμένα, όμοια με σμήνη στρατιωτών που βλέμμα σημαίνον θάνατο αστράφτει και τα δόρατα κρούοντας στα σκουτάρια τους βόμβο πεισιθάνατο σκορπούν. Τα βουνά ευθύς μολυβιά βαφτήκαν, ο Πηνειός κοχλάζει και το χορτάρι αναριγά.</p>	500
αντιστροφή	<p>Οι άνεμοι συνένοχοι εξορμούν· σαν από στέρνο που αγκομαχητό βαρύ δραπετεύει, έτσι και τα βαθύλακκα φαράγγια από αέρηδες δρομείς κλυδωνισμένα αναστεναγμό βαθύ αντιλαλούνε. Συνεπαίρνονται τα δέντρα και μοιρολόι στήνουν. Στον βαρύθυμο ρυθμό του τη θλίψη τους λικνίζουν, με τα κλαδιά του το ένα τ' άλλο να πληγώσει θέλει, θαρρείς σαν μάνα που τις κάποτε όμορφες παρειές αβυσσαλέα γδέρνει ως από ένστικτο αρχέγονο.</p>	505
	<p>Συνεπαίρνονται τα δέντρα και μοιρολόι στήνουν. Στον βαρύθυμο ρυθμό του τη θλίψη τους λικνίζουν, με τα κλαδιά του το ένα τ' άλλο να πληγώσει θέλει, θαρρείς σαν μάνα που τις κάποτε όμορφες παρειές αβυσσαλέα γδέρνει ως από ένστικτο αρχέγονο.</p>	510
	<p>το ένα τ' άλλο να πληγώσει θέλει, θαρρείς σαν μάνα που τις κάποτε όμορφες παρειές αβυσσαλέα γδέρνει ως από ένστικτο αρχέγονο.</p>	515
στροφή	<p>Συθέμελα η μάνα γη βρυχάται κατάρες εξακοντίζοντας τη μοίρα να λαβώσουν, εκεί στα άδυτα τ' ουρανού που κρύβεται τις μηχανορραφίες της ανενόχλητη κεντώντας,</p>	520
	<p>τις μηχανορραφίες της ανενόχλητη κεντώντας,</p>	525

	<p>για τον τραγικό σκοπό που για εκείνη ενορχήστρωσε και μέσα του ισόβια την εγκλώβισε. Σπέρμα όρισε, στους κόλπους της λίπασμα καρπερό, βλαστάρια τρυφερά για να εγκυμονάει, τα ίδια της τα παιδιά να είναι. Στο χώμα να ζυμώνεται η σάρκα τους με δάκρυα αγάπης ποτισμένη και ρίζα να γίνεται βαθιά, και η ψυχή που μέσα φώλιαζε σε άνθος αγνό να αναγεννάται.</p>	530
αντιστροφή	<p>Ένοχη η μάνα όλων, που από τον θάνατο γονιμοποιημένη δίχως να το επιθυμεί σπόρους ζωής αναδύει, σε ολοφυρμό μακρόπνοο ξεσπάει, καθώς το πάθος μάθος εδώ δεν γίνεται.</p>	540
	<p>Μέσα στην αιωνιότητά της παγιδευμένη μύριες φορές εθρήνησε κορμιά με σφρίγος νιάτα αναβλύζοντα που άθελά της κατάπιε νωρίς αχ πόσο νωρίς! Και τώρα ξανά, λίγο αφότου τα δικά μας τα παιδιά την καρποφόρησαν, το σισύφειο μαρτύριο αρχίζει και νέα κορμιά θυσία γίνονται, φρέσκια σπορά ζωής.</p>	550
		555

ΧΟΡΟΣ	Τον δρόμο μου η φλόγα της μητρικής αγάπης θα φωτίσει...	
ΧΟΡΟΣ	Κυρά, σόπαινε και κάποιος έρχεται που μπορεί τον δρόμο σου να ματαιώσει.	590
ΜΑΝΑ	Θεέ μου, ποιος είναι; Βλέπετε;	
ΧΟΡΟΣ	Στα μάτια μου δειλά η όραση επιστρέφει.	
ΧΟΡΟΣ	Άντρα, στάσου. Το βήμα σου επιβράδυνε.	
ΠΥΡΟΣΒ	Μας βλέπεις ή ολότελα μας κρύβει το σκοτάδι;	595
ΧΟΡΟΣ	Γυναικείες σκιές ακούω να με καλούνε.	
ΧΟΡΟΣ	Τι ψάχνεις; Πες μας.	
ΠΥΡΟΣΒ	Τυχαία από τον τόπο αυτόν περνάς ή άνθρωπο γυρεύεις;	
ΧΟΡΟΣ	Αλλά στάσου. Ρούχο αντρών από φωτιά τη γη που απαλύνουν είναι που βλέπουμε; Από πυριφλεγή πάλη επιστρέφεις;	600
ΠΥΡΟΣΒ	Γιατί ο καπνός και η στάχτη που το δέρμα σου κηλιδώνουν μόνο τις κόγχες των ματιών αφήνοντας να λάμπουν ετούτο μαρτυρούν.	
ΠΥΡΟΣΒ	Μην πύρωσε η κοιλάδα και η αγωνία τις αισθήσεις τόσο μούδιασε, έτσι που να μην το αντιληφθούμε;	605
ΠΥΡΟΣΒ	Ορθά διακρίνετε. Αλλά και οι σκιές σας σάρκα τώρα πήραν και καθαρά σας βλέπω.	
ΧΟΡΟΣ	Εσάς γυναίκες, με σεβασμό χαιρετώ.	
ΧΟΡΟΣ	Μα τι σας κάνει μες στο πηχτό σκοτάδι να πλανιέστε;	
ΧΟΡΟΣ	Τραγικών πεπρωμένων σύμπνοια.	610
ΠΥΡΟΣΒ	Μην τα ρωτάς εκτός κι αν θες πίκρα αντί νερό να κεραστείς που σε ξένο αρμόζει.	
ΠΥΡΟΣΒ	Αχ! Μαύρη σήμερα η μέρα. Το θέλει φαίνεται πίκρες να με κερνάει.	
ΠΥΡΟΣΒ	Όμως, όσα τα μάτια μου ως τώρα έχουν δει, η λέξη πίκρα δεν αρκεί, για να τα περιγράψει.	615
ΜΑΝΑ	Καλέ μου άνθρωπε, κοντά μας κάθισε.	
ΠΥΡΟΣΒ	Ίσως του δάσους η γαλήνη τον σπαραγμό, που τη φωνή σου κάνει να λυγίζει, μαλακώσει.	
ΠΥΡΟΣΒ	Και όταν τις λέξεις βάλεις σε σειρά, πες μας γι' αυτό που αυλακίες ρέουσες πόνο σκάλισε στο πρόσωπό σου.	620
ΠΥΡΟΣΒ	Γυναίκα τίποτα δεν θα σου κρύψω.	

	Και τα δικά σου, όμως, μάτια δυο ανοιχτές πληγές θυμίζουν, μύχιου καημού αντανάκλαση. Φοβάμαι μην αυτά που ακούσεις το τραύμα επιδεινώσουν.	
ΜΑΝΑ	Από τους λόγους που θα αρθρώσεις εξαρτάται.	625
	Αυτό, όμως, εσένα να μην απασχολεί, γιατί ανόητος όποιος, αυτόν που το κακό μαντάτο φέρνει, ψέγει και καταριέται.	
ΠΥΡΟΣΒ	Ο δύστυχος τότε άλλο τα λόγια δεν κρατώ. Σήμερα δεν έμελλε φλόγες που δάση αφανίζουν και τη γη στέρφα για χρόνια αφήνουν να τιθασεύσω, φλόγες που θυμάρι, πεύκο και έλατο μυρίζουν, μα φλόγες που σάρκα ανθρώπινη λιπαίνει.	630
ΜΑΝΑ	Αλίμονο γυναίκες, το πράγμα επιβεβαιώνεται.	
ΠΥΡΟΣΒ	Έφτασε κιόλας η είδηση; Αλήθεια είναι αυτό που λένε, πως οι συμφορές σαν επιδημία που τον πληθυσμό αστραπηδόν θερίζει διαδίδονται.	635
ΜΑΝΑ	Έφτασε με αγγελιοφόρο που την είδηση στο φως να φέρει αναζητά και αυτοψία γυρεύοντας από τα μέρη μας περνούσε.	
ΠΥΡΟΣΒ	Μήπως η παρουσία του από καθήκον αλγεινό με απαλλάξει ή δεν πρόφτασε γνώση ακριβή να αποσπάσει;	640
ΧΟΡΟΣ	Για τη σύγκρουση, που στον χάρο δουλειά αναπάντεχη έφερε, προϊδεασμένες στέκουμε. Μα πες μας εσύ τι είδες. Ζωντανοί βρεθήκαν ή αλίμονο φλόγες αδηφάγες όλους τους κατάπιαν;	
ΠΥΡΟΣΒ	Ευτυχώς ο Άδης δεν θέλησε πολλές ψυχές για να ευφρανθεί και έτσι πολλά τα σπιτικά που άνθρωπο δεν θα θρηνήσουν. Αν βέβαια το πενήντα επτά μικρός αριθμός λογιάζεται. Αλίμονο, ο δύστυχος τι κουβέντες ξεστομίζω;! Συγχωρέστε με, της φρίκης παραμιλητό τα λογικά μαστιγώνει.	645
ΜΑΝΑ	Γυναίκες, σύρτε να φέρετε νερό να πιει. Τα δάκρυα, που με τη στάχτη σμίξαν και το πρόσωπο σε προσωπείο φαιό και τραγικό έχουν αλλάζει, να ξεπλύνει.	650
ΧΟΡΟΣ	Αχ, κακορίζικος κι αυτός που με τον θάνατο συναπαντάται ανάμεσα στη λεία του και αυτόν μεσολαβώντας.	

	<p>διαλυμένες μάζες μετεωριζόταν, που κάποτε βαγόνια θα πρέπει να θυμίζαν. Νεφέλωμα που δεν έμελλε αστέρια να γεννήσει, μα πολλά είχε ήδη καταπιεί και τώρα σκόνη αστρική έχουνε γίνει, του σύμπαντος την τάξη διατηρούν. Αχ, ανάσα βαθιά, τον λυγμό σβήσε και διέξοδο δώσε στη φωνή. Όσο πλησιάζαμε, ουρλιαχτά τσακίζαν τα σωθικά μας· φωνές βοήθεια εκλιπαρούσες βόμβιζαν το μυαλό σαν σμάρι μελισσών που νέα κυνέλη αναζητώντας βουητό σέρνει που ανθρώπου αυτί τρελαίνει, όταν το ανταμώνει. Σε τόση συντριβή εκατόγχειρας¹³ εύχεσαι να ‘σουν. Εκατό χέρια και πενήντα κεφάλια ολούθε να σκορπίσεις και το κακό σου όνομα με αυτοθυσία σώζοντας ψυχές να αποκαταστήσεις. Όμως, η πραγματικότητα αμείλικτη παραδοκεί τέτοιες ευχές αγνοώντας, και από το πρώτο μόλις συνήλθαμε ξάφνιασμα, καθένας γι’ αλλού ευθύς έσπευσε, καθώς η ζήτηση της προσφοράς υπερτερούσε. Η έξαψη τότε την ταραχή παραγκωνίζει και μέθη, που ήρωα αριστεύοντα κεντρίζει, μας κυριεύει. Εγώ και οι άλλοι μας γενναίοι με το πύρινο νέφος να αναμετρηθούμε φρενιάζουμε, τι μέσα του κρύβει να αποκαλυφθεί. Αχ! Πόσο σκληρά η μοίρα να με δοκιμάσει θέλησε σ’ αποστολή που τ’ ανθρώπινα όρια προκαλεί!</p>	690
	<p>Λέγε τι είδες, δύσμοιρε; Αυτό που η αιθάλη καταλαγιάζοντας να φανερώσει έμελλε το σώμα παραλύει, τα λογικά ανταριάζει· η καρδιά σαν κρόταλο οστρακόττικο να κρούει αρχίζει,</p>	695
	<p>Εκατό χέρια και πενήντα κεφάλια ολούθε να σκορπίσεις και το κακό σου όνομα με αυτοθυσία σώζοντας ψυχές να αποκαταστήσεις. Όμως, η πραγματικότητα αμείλικτη παραδοκεί τέτοιες ευχές αγνοώντας, και από το πρώτο μόλις συνήλθαμε ξάφνιασμα, καθένας γι’ αλλού ευθύς έσπευσε, καθώς η ζήτηση της προσφοράς υπερτερούσε. Η έξαψη τότε την ταραχή παραγκωνίζει και μέθη, που ήρωα αριστεύοντα κεντρίζει, μας κυριεύει. Εγώ και οι άλλοι μας γενναίοι με το πύρινο νέφος να αναμετρηθούμε φρενιάζουμε, τι μέσα του κρύβει να αποκαλυφθεί. Αχ! Πόσο σκληρά η μοίρα να με δοκιμάσει θέλησε σ’ αποστολή που τ’ ανθρώπινα όρια προκαλεί!</p>	700
	<p>Λέγε τι είδες, δύσμοιρε; Αυτό που η αιθάλη καταλαγιάζοντας να φανερώσει έμελλε το σώμα παραλύει, τα λογικά ανταριάζει· η καρδιά σαν κρόταλο οστρακόττικο να κρούει αρχίζει,</p>	705
	<p>Εγώ και οι άλλοι μας γενναίοι με το πύρινο νέφος να αναμετρηθούμε φρενιάζουμε, τι μέσα του κρύβει να αποκαλυφθεί. Αχ! Πόσο σκληρά η μοίρα να με δοκιμάσει θέλησε σ’ αποστολή που τ’ ανθρώπινα όρια προκαλεί!</p>	710
ΧΟΡΟΣ ΠΥΡΟΣΒ	<p>Λέγε τι είδες, δύσμοιρε; Αυτό που η αιθάλη καταλαγιάζοντας να φανερώσει έμελλε το σώμα παραλύει, τα λογικά ανταριάζει· η καρδιά σαν κρόταλο οστρακόττικο να κρούει αρχίζει,</p>	715

¹³ Κατά τη μυθολογία οι Εκατόγχειρες ήταν τέρατα, παιδιά του Ουρανού και της Γης με υπερφυσική δύναμη. Είχαν 50 κεφάλια, 100 χέρια και ήταν γιγάντιοι. Αποτελούσαν προσωποποίηση των βίαιων καιρικών φαινομένων.

	<p>τα πόδια, το βάρος της απόγνωσης με δυσκολία σαν να κρατάνε, πασχίζουνε του νου να αυτονομηθούν και μακριά απ' τα στοιχειά της μελλοντικής μας ζήσης να μας πάρουν. Τα σπλάχνα το ένα το άλλο ζυγώνει σαν να ψάχνουν τόπο από τον φόβο να κουρνιαξουν και ένας κόμπος γίνονται που στον λαιμό σκαλώνει. Θραύσματα ύπαρξης ανθρώπινης τα μάτια ραίνουν, που στιγμές πριν με σκέψεις και επιθυμίες τα βαγόνια συνωστίζαν, άλλες καλές, κακές άλλες και πονηρές, κουτές ή στοχαστικές, μα όλες ζωντανές και ανυποψίαστες. Τώρα εξαϋλώματα φαντάζουν, της σάρκας σκορπίσματα. Κορμί ακέραιο δεν βρίσκεται.</p>	720
	<p>Θεέ μου, στην έρμη τι να παραδώσουμε τη μάνα; Αχ, αλίμονο! Συντρίμια τα βαγόνια, συντρίμια τα κορμιά. Συλλέγουμε ό,τι κάποτε σώμα θύμιζε και όταν τα στερεά ευρήματα στερέψουν, ό,τι από σάρκα έχει απομείνει και ανθρώπινο οστό· τον άνθρωπό της η οικογένεια ν' αναγνωρίσει. Και μετά τι; Τι να πενήθουν; Ένα χέρι; Ένα κομμάτι δέρμα ή ένα τσουβάλι οστά, αν κάποιος τυχερός φανεί και βρεθεί πάνω από ένα; Χυδαία αναγνώριση, χυδαία, χυδαία.</p>	725
ΧΟΡΟΣ	<p>Ματώνει η καρδιά μας. Ποιος συμπάρασταση σε ποιον να δώσει; Δύστυχε εσύ, στα χέρια σου ζωντανό δεν έπιασες;</p>	730
ΠΥΡΟΣΒ	<p>Όχι, αλίμονό μου! Μα ζωντανοί πολλοί υπάρχουν και άλλοι πολλοί τραυματισμένοι.</p>	735
ΧΟΡΟΣ	<p>Ποιος άραγε ζωντανός να λέγεται θα μπορεί, όταν τον θάνατο τόσο στενά έχει ζυγώσει; Αλλά σ' αυτό απάντησέ μας. Τη φρίκη αυτή που περιγράφεις η σύγκρουση δικαιολογεί;</p>	740
ΠΥΡΟΣΒ	<p>Τη γνώση αυτή ακόμα δεν κατέχω και ούτε ειδικός ομολογώ πως είμαι. Μα αυτό που ένιωσα, θα σας αποκαλύψω.</p>	745
		750

	<p>Καπνός γνώριμης φωτιάς δεν ήταν αυτός που είδα. Σημάδια στο δέρμα και στα πνεμόνια το μαρτυρούν. Και οι αναθυμιάσεις, θεέ μου, τι ζόφος! Σαν να ξεχύθηκαν μεμιάς μείγματα χημικού θανάτου που στο πέρασμά τους έρημη γη αφήσαν. Όμοιο με σύννεφο που ακρίδες κουβαλάει και σπαρτά σε δεύτερα αφανίζει ήταν το νέφος που η σύγκρουση εκτόνωσε.</p> <p>Σοφότερο, όμως, θα ήταν πράγματα που δεν γνωρίζω με σύνεση να προσεγγίζω, γιατί οι φήμες προσάναμμα μικρό να πυροδοτηθούν χρειάζονται και αν ψεύτικες αποδειχθούν, παρανάλωμα πλάνης στο διάβα τους αφήνουν.</p> <p>Αχ, δύστυχέ μου, δύστυχες κι εμείς και αυτή μαζί πιο δύστυχη, για κάθε λέξη, κάθε ανάσα και δάκρυ σου ευγνώμονες εδώ στεκόμαστε και το κεφάλι σκύβουμε ευλαβικά. Διπλό το κατόρθωμα της ψυχής σου. Όσα είδες και έζησες βάσταξες εδώ για μας ξανά να ζήσεις. Γι' αυτό, στις προσευχές μας ένθετος πια θα 'σαι σαν το παιδί που με τη βία στερηθήκαμε.</p> <p>Παιδί δικό σου εσύ δεν θρήνησες, μα όλα τα 'κλαψες σαν να 'τανε δικά σου. Και αν συχνά την καταφρόνια δέχεσαι, να θυμάσαι στο σπίτι των ταπεινών χοές θεού θα έχεις.</p>	<p>755</p> <p>760</p> <p>765</p> <p>770</p> <p>775</p> <p>780</p>
ΧΟΡΟΣ		
MANA	<p>Γυναίκες μου, γλυκές μου συντρόφισσες στη συμφορά, τα χέρια σας φέρτε μου να φιλήσω που είπατε στον άνθρωπο όσα η σύγχυση του νου μου μ' εμποδίζει. Δύστυχε, δόλιε μου εσύ, άθελά σου εικόνες, που την ψυχή μου ξέσκισαν, τα λόγια σου έπλασαν. Μα απάντησε σε κάτι που σε απορία μ' έφερε. Είπες πως υποχρέωση και όχι επιθυμία σε 'δενε σε εξομολόγηση οδυνηρή να καταφύγεις. Ποιος για ετούτο ο λόγος;</p>	

MANA	Λόγια περιττά άλλο μη λέμε και σημείο αναγνώρισης ας βρούμε.	845
ΧΟΡΟΣ	Τελευταία αναλαμπή σκληρότητας πριν ο καημός τη λιώσει. Αλίμονο...	
ΠΥΡΟΣΒ	Αχ! Πες μου για το παιδί. Το φύλο του ποιο είναι;	
MANA	Κορίτσι γέννησα, ένα και μονάκριβο.	
ΠΥΡΟΣΒ	Ό, τι σε άρρενα ανήκει άλλη μάνα θα το κλάψει. Τρυφερούδι ή στην πρώτη νιότη;	850
MANA	Αν αγόρι είχα, φέτος τα μαλλάκια του θα κόβανε, θυσία θα τελούσαν. ¹⁷	
ΠΥΡΟΣΒ	Μετά την πρώτη ήβη. Σημάδι δέσμευσης πρόβαλε στο λευκό της χέρι;	
MANA	Εγγύη δεν πρόφτασα με χέρι επισφραγίζοντας να δώσω σε κανέναν.	
ΠΥΡΟΣΒ	Οι πιθανότητες με το μέρος μας φαίνεται να είναι.	
ΧΟΡΟΣ	Σώφρων να παραμείνεις. Μη σπεύδεις ελπίδες φρούδες να σκορπίσεις.	855
ΠΥΡΟΣΒ	Οι περιγραφές άλλη αντιστοιχία δεν βρίσκουν. Ένα πράγμα έχει μένει.	
MANA	Αυτό τι είναι πες μου. Κάθε ενδεχόμενο να αποκλειστεί.	
ΠΥΡΟΣΒ	Βραχιολάκι νεανίσκης στον πυθμένα έχει απομείνει.	
MANA	Από τι υλικό φτιαγμένο; Έχει κάτι χαραγμένο; Τυχόν στολίδι το κοσμεί;	860
ΠΥΡΟΣΒ	Χρυσή αλυσιδίτσα έχει και πάνω της φυλλαράκι μικρό.	
MANA	Το φύλλο αναγνωρίζεις;	
ΠΥΡΟΣΒ	Συγχώρα με, μα η ταραχή δεν μ' άφησε να το προσέξω.	
MANA	Δείξ' το σε μένα τότε.	
ΠΥΡΟΣΒ	Αν η εικόνα του σε οστό επάνω σφηνωμένο, το αίμα σου δεν παγώσει.	865
MANA	Το αίμα στις φλέβες μου ο πόνος έχει στραγγίξει.	
ΠΥΡΟΣΒ	Ορίστε τότε. Με προσοχή, όμως, για άλλον να μην αλλοιωθεί.	
MANA	Γύρνα το από την άλλη. Να δω το φύλλο θέλω.	
ΠΥΡΟΣΒ	Έχει ποσώς αλλοιωθεί, μα φύλλο ελιάς θυμίζει.	
MANA	Ελιάς φύλλο δεν είναι.	870
ΠΥΡΟΣΒ	Τι είναι τότε; Μεγάλη η σιγουριά σου.	
MANA	Δάφνη. Από δάφνης φύλλωμα...	
ΠΥΡΟΣΒ	Γυναίκα τι ψιθυρίζεις; Μίλα καθαρά.	
MANA	Δώρο δικό μου και του αντρός,	

μην ανοίξει το πιθάρι με τα δώρα του γάμου εξαπέλυσε στην ανθρωπότητα όλα τα κακά που αυτό έκρυβε μέσα καταδικάζοντάς τη σε δυστυχία. Η μόνη που έμεινε μέσα ήταν η ελπίδα.

¹⁷ Κατά την τριήμερη γιορτή των *Απατουρίων* τα αγόρια εγγράφονταν στη πατρία και άρχιζαν να συμμετέχουν στα κοινά γεύματα και τις θυσίες. Η τρίτη μέρα ονομαζόταν *Κουρεώτις* και τότε πραγματοποιούνταν το τελετουργικό κόψιμο το μαλλιών των αγοριών, που σήμαινε την ενηλικίωσή τους.

	<p>γράμματα σαν έμελλε να μάθει. Πώς καρτερούσε εκείνη τη στιγμή! Σκιές, όμως, τα ματάκια της σιμώναν, το πλάι της μανούλας πώς θ' αφήσει. Φυλαχτό έτσι της δώσαμε, να νιώθει πως μαζί μάς έχει, του γλυκού πατέρα της με φροντίδα σκαλισμένο φύλλο δάφνης, την κόρη του θλιμμένου Πηνειού να θυμίζει. Αγαπούσε πολύ του τόπου μας τον μύθο. Τα χρόνια σαν περάσαν και δεσποινίς έφτασε να γίνει, το 'βγαλε από το χέρι στον εμπαιγμό αντίδραση. Αλήθεια το λέω πως δεν μας κακοφάνηκε. Καλά για καιρό το φυλάξαμε. «Όταν θα έρθει η ώρα, γυναίκα, το χεράκι της και πάλι θα στολίζει». Κι ήρθε η στερνή η ώρα τα λόγια να βεβαιωθούν, σαν τον αδικοχάσαμε. Κοντά της θέλοντας συνέχεια να τον νιώθει ορκίστηκε τότε πάνω της για πάντα να το φορεί. Μ' εκείνο να τη θάψουνε. Τι λόγος μακάβριος για παιδί! Πού να 'ξερε το καπερό πως αυτό μόνο θα θάψουμε, αφού το κορμάκι έλιωσε. Η πεινασμένη γη το ρούφηξε. Ένα φυλλαράκι δάφνης σε ένα οστό...</p>	875
	<p>Αλίμονό μας. Το πράγμα είναι βέβαιο πια. Η αδυναμία του νου την απώλεια να δεχτεί με παραλήρημα τις φρένες σχίζει. Το παρελθόν ξυπνάει, μνήμες αναμοχλεύει, ζωντανούς και νεκρούς στο ίδιο σκηνικό στριμώχνει.</p>	880
ΧΟΡΟΣ	<p>Ωιμέ! Τα γαλόνια μου ξηλώνω! Τόσο πόνο τα λιγοστά τους τάλαρα δεν τον αξίζουν. Πόνος που τη δική μου ψυχή διαβρώνει, και που τα μάτια μάνας άψυχα αφήνει. Γυναίκα, λυπάμαι που ήμουν εγώ αυτός που αν και ζωντανή, σε άλλους κόσμους τον νου σου αλλόφρονα να περιπλανιέται έχω κάνει.</p>	885
	<p>Κοντά της θέλοντας συνέχεια να τον νιώθει ορκίστηκε τότε πάνω της για πάντα να το φορεί. Μ' εκείνο να τη θάψουνε. Τι λόγος μακάβριος για παιδί! Πού να 'ξερε το καπερό πως αυτό μόνο θα θάψουμε, αφού το κορμάκι έλιωσε. Η πεινασμένη γη το ρούφηξε. Ένα φυλλαράκι δάφνης σε ένα οστό...</p>	890
ΠΥΡΟΣΒ	<p>Ωιμέ! Τα γαλόνια μου ξηλώνω! Τόσο πόνο τα λιγοστά τους τάλαρα δεν τον αξίζουν. Πόνος που τη δική μου ψυχή διαβρώνει, και που τα μάτια μάνας άψυχα αφήνει. Γυναίκα, λυπάμαι που ήμουν εγώ αυτός που αν και ζωντανή, σε άλλους κόσμους τον νου σου αλλόφρονα να περιπλανιέται έχω κάνει.</p>	895
	<p>Αλίμονό μας. Το πράγμα είναι βέβαιο πια. Η αδυναμία του νου την απώλεια να δεχτεί με παραλήρημα τις φρένες σχίζει. Το παρελθόν ξυπνάει, μνήμες αναμοχλεύει, ζωντανούς και νεκρούς στο ίδιο σκηνικό στριμώχνει.</p>	900
	<p>Ωιμέ! Τα γαλόνια μου ξηλώνω! Τόσο πόνο τα λιγοστά τους τάλαρα δεν τον αξίζουν. Πόνος που τη δική μου ψυχή διαβρώνει, και που τα μάτια μάνας άψυχα αφήνει. Γυναίκα, λυπάμαι που ήμουν εγώ αυτός που αν και ζωντανή, σε άλλους κόσμους τον νου σου αλλόφρονα να περιπλανιέται έχω κάνει.</p>	905

ΧΟΡΟΣ	<p>Φεύγω. Τρέχω στο δάσος. Τα δέντρα και η νυχτιά ας πνίξουν τον λυγμό μου. Την κραυγή μου ας καταπιούν στα έγκατα της γης να εκτονωθεί και όταν στο φως ξέπνοος θα βγω, καινή ύπαρξη να είμαι. Δύσμοιρε, αντίο. Το όνομά σου κανείς δεν θα σπιλώσει. Ήρωας των καιρών λογιάζεσαι. Είθε η μάνα γη που τόσα χρόνια υπηρετείς να γαληνέψει την ψυχή σου. Γυναίκα εσύ, κουβαριασμένο κουφάρακι, με τα δάκρυστά σου ό,τι από το παιδί σου έχει απομείνει ραίνεις. Γονυπετής το λειψανάκι του φιλάς, λόγια γλυκά του ψιθυρίζεις και η γη τον βουβό παλμό σου αφουγκράζεται.</p>	<p>910</p> <p>915</p> <p>920</p>
MANA κομμός	<p>Παιδάκι μου, που έτσι όχι γιατί σε γέννησα σε λέω, αλλά επειδή στους πόνους σου ψυχορράγησα κι εγώ, στις χαρές σου κελαήδησε η καρδιά μου, στους φόβους σου ανάχωμα έκανα το κορμί μου, πού είναι τα αυτάκια σου τον θρήνο που για σένα γνέθω ν' αγροικήσουν;</p>	<p>925</p> <p>930</p>
	<p>Τα μάτια σου που ευωδιές σκορπούσαν πού είναι; Με το φιλί μου να τα κλείσω κι αντίτιμο του χάρου να το δώσω. Αχ, χεράκια μου, που τον κόσμο ακόμα ψηλαφούσατε,</p>	<p>935</p>

	<p>Πρώτη και στερνή φορά σ' αέναο ταξίδι εγκλωβισμένη θα μείνει η ψυχή σου. Αν τη λαχτάρα σου μόνη να κοσμογυρίσεις δεν εισάκουα, συνοδοιπόροι στην άγνωστη πλευρά θα ήμασταν. Όμως, αργά ποτέ δεν είναι. Αν έγκαιρα σπεύσω, θα σε προλάβω. Μη τρέχεις, κόρη μου. Έρχομαι.</p>	975
2 ^ο στάσιμο ΧΟΡΟΣ	<p>Αλίμονο, για πού κινάει έτσι αλαφιασμένη; Ποιες σκέψεις που θανάτου χέρι διευθύνει επικήδεια σύνθεση πλέκουν;</p>	980
στροφή	<p>Αχ, άνοιξη, συ που τη μουδιασμένη από τον παγερό χειμώνα γη, που άκαρπη την αφήνει να ξεκουραστεί έτοιμη για τη νέα σπορά να' ναι, γλυκοφιλάς σημαίνοντας την ώρα να ξυπνήσει και με χασμουρητό κελαριστό τα χέρια να τεντώσει και ευθύς βλαστάρια ξέχειλα να πλημμυρίσουν και να γυρίσουν οι ταξιδευτές του θέρους.</p>	985
αντιστροφή	<p>Συ που τον εύθυμο ζωγράφο με ερωτευμένο γλύπτη συνταιριάζεις, να σμίξουν τα χλωρά πινέλα</p>	990
		995
		1000

	<p>με σμίλες τρυφερές και ο έρωτας με τη χαρά, που τα χέρια τους ξεχύνουν, μαζί να σεργιανήσουν ήχους μεθυστικούς σφυρίζοντας που τις μορφές γλυκαίνουν και πνοές χρωμάτων απλώνοντας, αναστεναγμός πλέριας ηδονής.</p>	<p>1005</p> <p>1010</p>
στροφή	<p>Συ Άνοιξη, πώς τώρα θα ζυγώσεις; Ο Άδης μετέωρο το βήμα σου αφήνει. Πριν αφιχθείς προλάβεις, ο χειμώνας των ψυχών έμελλε να σε κατακρημνίσει. Όταν πειρασμό χθόνιο έβαλε αντί για νάρκισσους ταξίδια πλανερά που μέσα από λιβάδια και βουνά στον προορισμό σε φέρνουν.</p>	<p>1015</p> <p>1020</p>
	<p>Την ακόρεστη λαιμαργία του έτσι θέλησε ψυχές αρπάζοντας να χορτάσει, που μάταια τη μάνα τους καλούσαν, και αιφνίδια σε πυκνό τις ρούφηξε σκοτάδι στο άρμα του θανάτου παγιδευμένες.¹⁸</p>	<p>1025</p>
αντιστροφή	<p>Και ο απόηχος κραυγής τα σωθικά της μάνας τάραξε, βάκχα μαινόμενη όργωσε τη γη το σπλάχνο της να βρει</p>	

¹⁸ Γίνεται συμβολική αναφορά στον μύθο της Περσεφόνης, σύμφωνα με τον οποίο ο Άδης την άρπαξε, καθώς εκείνη μάζευε λουλούδια σε ένα λιβάδι βάζοντας ως πειρασμό έναν όμορφο νάρκισσο, που θαύμαζαν θεοί και άνθρωποι. Όταν η κόρη έκανε να πιάσει το λουλούδι, αμέσως η γη άνοιξε και την απήγαγε. Καιρό την αναζητούσε η μητέρα της η Δήμητρα και μόλις έμαθε τι συνέβη έπεσε σε βαριά μελαγχολία και ζήτησε καταφύγιο στο παλάτι του Κελεού. Για ένα χρόνο κάλυψε τη γη με τρομερό χειμώνα. Η γη δεν κάρπιζε και τίποτα δεν φύτευε.

	ενώ η ψυχή, αφού να βγει δεν μπόρεσε, μα όχι από δειλία, με γόους και άγρια βογγητά, που ακόμα και το πιο τρομακτικό θηριό έκαναν να λουφάξει, στα δέντρα ούρλιαξε τον καημό της. Κι αυτά θαρρείς έλεος ένιωσαν για την άμοιρη ψυχή, τα κλαδιά τους άρχισαν να γέρνουν, για να την αγκαλιάσουν.	1060
ΧΟΡΟΣ	Η ανακούφιση που γύρισες κοντά μας μεγάλη είναι, γιατί καλά γνωρίζουμε τον νου τι σκέψεις στροβιλίζουν, όταν κακό αβάσταχτο απρόσμενα τον κλονίζει.	1065
ΜΑΝΑ	Φίλες μου, μη γελιέστε πως αγνός οι σκέψεις αυτές γινήκαν. Καθώς κυλιόμουν προνύμφη εγώ στα νοτισμένα φύλλα, τη διαδικασία αποφασισμένη να αντιστρέψω και από χρυσαλλίδα σκουλήκι που η γη θα καταπιεί να γίνω, ο πόθος της αλήθειας εισέβαλε στον νου, συθέμελα τον κλόνισε, έτσι που ξύπνησε από τον λήθαργο σκέψεων θανάτου.	1070
ΧΟΡΟΣ	Ποια αλήθεια ποθείς να μάθεις; Πες μας. Ευγνώμονές της να ‘μαστε που πίσω σ’ έφερε σε μας.	1075
ΜΑΝΑ	Κάτι σαν άνωση την ψυχή μου βαστά, στον βυθό της λήθης να μη βουλιάζει.	
ΧΟΡΟΣ	Τι είναι αυτό που στην επιφάνεια σε βγάζει;	
ΜΑΝΑ	Να μάθω τι συνέβη, ποιος το παιδί μου στέρησε. Να ησυχάσει η ψυχή του. Με πόθο ανεκπλήρωτης δικαίωσης να μην πλανιέται.	1080
ΧΟΡΟΣ	Γνώριζε τότε πως για καιρό τα μάτια σου ανοιχτά θα μένουν.	
ΜΑΝΑ	Τι εννοείτε; Καθαρά μιλήστε μου.	
ΧΟΡΟΣ	Σκέψεις σαν τις δικές σου θαρρείς τα λογικά μας δεν ταλάνισαν; Φριχτά βασανισμένες, μεταξύ ζήσης και θανάτου πως δεν ακροβατήσαμε; Μα η ζωή τους θαμώνες της εύκολα να αποχωρήσουν δεν αφήνει. Τρόπους πολλούς σκαρώνει τον χάρο να νικήσει.	1085
	Κάποτε δόλωμα την πίστη βάζει, άλλοτε φωνές ζώσες κι αγαπημένες και άλλοτε ερωτήματα που μέχρι απάντηση να βρουν τον νου απασχολημένο έχουν.	1090

<p>MANA</p>	<p>Για σένα, δόλια, οι φωνές αγαπημένων έχουνε πια σωπάσει και την πίστη ο πόνος έχει παραμερίσει. Μα αυτό που με τη ζωή σε δένει παράταση χρόνου πολύ θα της χαρίσει, καθώς η δικαίωση δρόμος μακρύς και αγκάθινος είναι. Υπομονή πρέπει να σπλιστείς και θάρρος, θεριά να αποσοβήσεις. Θεέ μου, τι δοκιμασία με περιμένει; Στην πολιτεία θα στραφώ με νόμο που το δίκαιο στεριώνει.</p>	<p>1095</p>
<p>ΧΟΡΟΣ MANA</p>	<p>Μακάρι, τύχη καλύτερη απ' τη δική μας να' χεις. Τον λόγο αυτό γιατί τον λέτε;</p>	<p>1100</p>
<p>ΧΟΡΟΣ</p>	<p>Αμέτοχος και αδρανής στη συμφορά μας ο τόπος μας εστάθη. Λόγια και υποσχέσεις σκόρπιζε, καταστολής γιατροσόφια, τα χρόνια παρατείνοντας της ατιμωρησίας, μέχρι η παλιά τραγωδία με νέα να ξεχαστεί.</p>	<p>1105</p>
<p>ΕΚΠ ΠΟΛ</p>	<p>Αγαπητές γυναίκες, καλησπέρα. Ωρα στέκω και σας ακούω ψεύδη ανήκουστα να περιφέρετε. Γιατί ετούτη τη γυναίκα που σφοδρά η ατυχία τη ράπισε με τις κακοβουλίες σας κι άλλο τη γονατίζετε;</p>	
<p>ΧΟΡΟΣ ΕΚΠ ΠΟΛ</p>	<p>Εμείς δεν ΕΚΠ. ΠΟΛ. Ευτυχώς, η πολιτεία που τους πολίτες της πονά και πάντα στο πλευρό τους στέκει βρίσκεται και σήμερα κοντά σε τούτη τη γυναίκα. Τον τόπο μας, λοιπόν, εκπροσωπώντας που πένθος βαρύ σκεπάζει, εκ μέρους της πολιτείας πάσης έσπευσα να σας συλλυπηθώ στην τρομερή απώλειά σας.</p>	<p>1110</p>
<p>ΧΟΡΟΣ</p>	<p>Και η δική μας συντριβή ανείπωτη φαντάζει. Ποιος να το διανοηθεί μπορούσε πως σφάλματα και παραλείψεις εγκληματικές τον σιδηρόδρομο διατρέχαν;</p>	<p>1115</p>
<p>ΧΟΡΟΣ MANA</p>	<p>Αν όχι εσείς, ποιος; Φίλες μου, ήρεμες σταθείτε, τον ένοχο να μάθουμε.</p>	<p>1120</p>
<p>ΕΚΠ ΠΟΛ</p>	<p>Αγαπητή μητέρα, η πολιτεία άπραγη δεν θα μείνει. Τρανή υπόσχεση ενώπιών σας δίνει. Διαχρονικά ευθύνες, μέχρι τον ένοχο να βρει, θα ψάξει, καθώς αυτή η φρικωδία των τελευταίων ετών απότοκο δεν είναι.</p>	<p>1125</p>

	<p>Κι όταν το πράγμα από ειδικούς αρίστους και αμέμπτου ηθικής εξεταστεί, η δικαιοσύνη, ανεκτίμητο των προγόνων μας κειμήλιο, το ζύγι εμπρός θα φέρει και ο ένοχος το βάρος του θα πληρώσει. Και η πολιτεία σαν οικογένεια μαζί σας θα πενθήσει και για παιδιά δικά της. Ο πόνος όλους θα μας ενώσει, μαζί θα αγωνιστούμε ποτέ ξανά τέτοια θυσία να μη νοηθεί, το σιδηροδρομικό δίκτυο για να γεφυρωθεί.</p>	1130
ΧΟΡΟΣ	<p>Συγχωρέστε μας που λόγοι ανεπιθύμητοι από τα χείλη μας θα ακουστούν. Μα παλαιοπαθούσες καθώς είμαστε, από λόγους πολιτικών προσώπων χορτασμένες, επιτρέψτε στις αμφιβολίες μας αυθάδεις να μας κάνουν και ερώτηση σε σας να αποτολμήσουν.</p>	1135
	<p>Τι είναι αυτό που τώρα διαφορετικά τα πράγματα θα κάνει; Καθώς όπως νοείτε των δικών μας παιδιών ο χαμός, που ατιμωρησίας χέρι τον πλακώνει, για σας θυσία δεν λογιάζεται.</p>	1140
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Ντροπή σας γυναίκες! Μάνες κι εσείς, τη μάνα ετούτη δεν σπλαχνίζεστε που μόλις έχασε παιδί. Τις πικρίες σας στην άκρη αφήστε και παραμερίστε κατηγορίες αβάσιμες.</p>	1145
	<p>Εμείς για τα αλλοτινά τα τότε ευθύνη καμιά δεν φέρουμε. Η ώρα τους σαν έρθει θα μούνε κι αυτά στο ζύγι. Ό, τι όμως το σήμερα αφορά, δέσμευση σε σένα γυναίκα δίνουμε για τον πόνο σου να αποζημιωθείς.</p>	1150
MANA	<p>Και ποια αποζημίωση μπορεί τον χάρο να εξαγοράσει; Τα χρήματα και τη συμπόνια σας τι να τα κάνουν; Αν μπορούσαν τη μνήμη έστω να δωροδοκήσουν, να σβήσει τις εικόνες απ' το μυαλό, την ύπαρξή του να συσκοτίσει</p>	1155

	<p>κι έτσι κενό ερμάριο να σέρνω την κούφια μου ψυχή που πόνος πια δεν θα αγγίζει.</p> <p>Και αφού αυτό να γίνει δεν μπορεί, σας εκλιπαρώ δώστε μου κάτι να πιαστώ. Ποιος το κακό αυτό εξαπέλυσε και τόσο πένθος άφησε να πλανιέται, πείτε μου.</p>	1160
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Γυναίκα ανυπόμονη, η δικαιοσύνη με τον δικό της ρυθμό πορεύεται. Πράγματα πριν την ώρα τους μη ζητάς να μάθεις.</p>	1165
ΜΑΝΑ	<p>Και την ψυχή του παιδιού μου πώς θα γαληνέψω; Αχ, εσείς, τον πόνο μας δεν νιώθετε.</p>	
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Έτσι νομίζεις; Η πολιτεία τον πολίτη της πως δεν τον συμπονά; Ε μάθε τότε πως τραγικού ανθρώπου λάθος το ατύχημα προκάλεσε.</p>	1170
ΜΑΝΑ	<p>Τι λόγο είπατε; Ξέρετε ποιος την ευθύνη έχει;</p>	
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Και καθόλου εύκολο για μένα να το λέω.</p>	
ΜΑΝΑ	<p>Των ματιών μου η θλίψη άλλοθι στον λόγο σας ας δώσει.</p>	
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Ας είναι. Θα το πω. Αυτός που στον σταθμό βρισκόταν αρμόδιος, με τον έλεγχο των γραμμών επιφορτισμένος, σε λάθος οικτρό προέβη, για λόγους που ακόμα γνωστοί δεν είναι, αφήνοντας δυο αμαξοστοιχίες με αντίθετη πορεία τις ίδιες ράγες να διασχίζουν.</p>	1175
	<p>Αυτός, ως φαίνεται, την ευθύνη φέρει. Και τώρα που αυτό που θέλατε ακούσατε, αποχωρώ ελπίζοντας να αναθεωρήσετε όσα για την πολιτεία μας πιστεύετε εσφαλμένως.</p>	1180
ΧΟΡΟΣ	<p>Έφυγε κι αυτός. Κι εμείς μονάχες πάλι στη νοτερή του δάσους μείναμε γαλήνη με είδηση που με αμηχανία πρόσθετη βάρυνε την ατμόσφαιρα. Δύστυχη μάνα, εσύ, ανησυχητικά σιωπάς. Το πρόσωπό σου μια παγωμένη μάσκα ανέκφραστη τις σκέψεις ξεθωριάζει.</p>	1185
	<p>Μα η σκληράδα των ματιών σου</p>	1190

3 ^ο στάσιμο ΧΟΡΟΣ		
στροφή	<p>Ἄτη¹⁹ ολέθρια, στυγνή της Ἐριδος θυγατέρα, αιθεροβάμων, που ξαπόσταγμα στις κεφαλές ανθρώπων αναζητείς</p>	1225
	<p>και όποια ευάλωτη τη νιώσεις στις φρένες της ορμάς και τις αναταράσσεις, έτσι που το κακό για καλό θωρεί, ξεχνώντας όσα ο καλός πατέρας δίδαξε,</p>	1230
	<p>φρέσκο θύμα σου αυτήν την άμοιρη μάνα έκανες, στη λαβωμένη της καρδιά βλάβη του νου να προστεθεί και να την παραλύσει.</p>	1235
	<p>Εκδίκηση έβαλες για καύσιμο στην ψυχή της με κάθε ανάσα της έτοιμη να πυροδοτηθεί και καταστροφή να σπείρει.</p>	1240
αντιστροφή	<p>Αλίμονο! Το βήμα σας ανοίξτε, χωλές του Δία κόρες, εσείς Λιτές, σώφρονες, χρηστές αδερφές,</p>	1245

¹⁹ Η Ἄτη ήταν θεότητα με το όνομά της να σημαίνει τη σύγχυση του νου από πλάνη που έστελναν οι θεοί. Σύμφωνα με τον μύθο είχε περπάτημα απαλό, αλλά καταστροφικό, που αντί για χόμα προτιμούσε κεφάλια των ανθρώπων. Προκαλούσε απερίσκεπτες και επικίνδυνες πράξεις.

Αδερφές της ήταν οι ρυτιδιασμένες και κουτσές Λιτές, οι οποίες έτρεχαν ξωπίσω της, για να προφτάσουν το ολέθριο βάδισμά της και να θεραπεύσουν τη βλάβη που προκαλούσε. Όμως, ποτέ δεν τα κατάφερναν.

MANA	Σε ποιον νόμο, δύστυχες, αναφέρεστε; Αυτόν που, από τους ισχυρούς πια φτιαγμένος, αυτούς μονάχα εκπροσωπεί κι εσάς τις άσημες μητέρες με υπεκφυγές και άσκοπες βραδυπορίες εμπαιξεί; Αυτόν που τους περιουσία και δύναμη έχοντες από την καταδίκη απαλλάσσει	1280
	στέλνοντας τον άπορο και τον επαναστάτη στο ικρίωμα; Τέτοιον νόμο εγώ δεν περιμένω. Και χωρίς άλλες χρονοτριβές αυτόν, που ο εκπρόσωπος της πολιτείας μου υπέδειξε, σπεύδω για το κακό που μου ‘κανε να εκδικηθώ	1285
	με τα ίδια μου τα χέρια τους απογόνους του τσακίζοντας, να σβήσει μαζί με αυτούς και το όνομά του.	1290
ΧΟΡΟΣ	Στάσου μια στιγμή! Μη φεύγεις. Τι είναι αυτή η ξαφνική αχλή που ολούθε απλώθηκε σαν θεϊκή επιφάνεια να πλησιάζει;	1295
MHX	Θεός δεν είμαι, μα τις βουλές του θαρρώ αρθρώνω· αν για θεός λογιάζεται ό, τι με το καλό συγγενεύει. Σ’ εσένα ύπαρξη κακορίζικη έρχομαι από έγκλημα αποτρόπαιο να εμποδίσω.	
MANA	Ποιος είσαι; Γιατί την πράξη μου αναστέλλεις;	1300
MHX	Πράξη υβριστική που νέμεση οργίλη θα σηκώσει.	
MANA	Αν το δίκαιο με το μέρος μου δεν είχα.	
MHX	Μάθε πως δεν το ‘χεις.	
MANA	Και ποιος είσαι εσύ που με φωνή σίγουρη το διατρανώνεις;	
MHX	Ήμουν αυτός που την πορεία του τρένου χάραξε.	1305
MANA	Αλίμονο! Γυναίκες, δίπλα μου ελάτε. Τα λογικά μου τελείως χάνω. Το νιώσατε αυτό που μόλις είπε;	
MHX	Ηρέμησε και αν θαρρείς πως φάντασμα μπροστά σου βλέπεις που τη λογική σου διασαλεύει, θεώρησε πως άγγελος καλού και δίκης για σένα ήλθα.	1310
MANA	Μου λες ο μηχανοδηγός πως είσαι; Ήσουν; Θεέ μου, πόσο ακόμα θα με δοκιμάσεις;	

ΜΗΧ	<p>Φάσματα του μυαλού μου εμπρός μου ζωντανεύουν, παιχνίδι με τα λογικά μου παίζουν χασκογελώντας με τη συμφορά μου.</p> <p>Καθώς ο χρόνος που υπόσταση μου δίνει και ανθρώπινη λαλιά μου επιτρέπει στενό όριο έχει, τη δυσπιστία σου προσπερνώ.</p> <p>Στην καρδιά σου γυναίκα θα μιλήσω, μα η απόφαση δική σου θα' ναι.</p> <p>Προτού, λοιπόν, σε πράξη εκβιαστείς, που την ηθική τάξη κλυδωνίσει, κατάλαβε πως το παιδί σου δεν στερείσαι από πταίσμα μοναδικού ζεύγους χεριών.</p> <p>Ακόμα κι αν αυτά σε σφάλμα ανεπανόρθωτο υποπέσαν, την τελευταία θέση έχουν στης διαφθοράς την πυραμίδα, που με εκθαμβωτικό παράστημα αναρριχάται, κατασκευάσμα δαιδαλώδες που ογκόλιθοι επιβλητικοί στεριώνουν σε άμεση συνάφεια δομημένοι, να μένει άτρωτη στον χρόνο η λάμψη και η χλιδή του.</p> <p>Και εντός του σκουληκιασμένος τάφος των ασήμαντων ψυχών τα σαθρά θεμέλια θρέφει.</p> <p>Με αρμούς αμάλαμα μηχανορραφιών και ψεμάτων θέλει το μέσα άδηλο να μένει, η είσοδος από τον ταπεινό απόρθητη.</p> <p>Το τέκνο σου μαζί και άλλες ψυχές αναλωσίμων τα έγκατά του καταπίνουν, θυσία παράπλευρη και μάλλον ατυχής τον κοσμικό σκοπό υπηρετεί, καθώς οι λίθοι ακλόνητοι να μείνουν θέλοντας το βάρος τους για χρυσάφι αχόρταγα ξεπουλούν την κράση του οικοδομήματος περιφρονώντας και μόνο στις στιγμές κατάρρευσης τους διπλανούς εκλιπαρούν και από κροκοδείλια βοήθεια γραπώνονται.</p> <p>Η φωνή μου, γυναίκα, όσο ζούσα δεν εισακούστηκε, και μαζί με άλλων ανυπόταχτων βίαια σιγήθηκε, όταν θέλησαν ρωγμή βαθιά στο σκελετό,</p>	<p>1315</p> <p>1320</p> <p>1325</p> <p>1330</p> <p>1335</p> <p>1340</p> <p>1345</p>
-----	--	---

	<p>που θάνατο θα ξεχείλιζε, να καταγγείλουν. Είθε ο μεταθανάτιος ρόγχος μου φλογερή να γίνει ιαχή που την πυραμίδα συθέμελα θα δονήσει. Λόγια πιο διαυγή από μένα δεν θα ακούσεις· αινιγματική η γλώσσα των πνευμάτων.</p>	1350
	<p>Όμως, παραίνεση ύστατη θα εκφράσω. Αν από το σπήλαιο της πλάνης σου ποθείς να δραπετεύσεις, ψηλά ατενίζοντας έκαστο λίθο να ψηλαφίσεις πρέπει το νήμα ακολουθώντας.</p>	
	<p>Από τα χαμηλά ξεκίνα, μα πάντα στον νου σου έχει ότι ψηλά πολύ να σκαρφαλώσεις πρέπει και αν στην κορυφή η απειλή του ύψους να φτάσεις σε αφήσει, την κάθαρση θα γευτείς.</p>	1355
	<p>Πρόσεξε, όμως, γιατί τα μάτια στο ξαφνικό φως λυγίζουν. Μόνη σου δεν θα είσαι. Έχε στους ανθρώπους πίστη.</p>	1360
	<p>Και όταν αυτό που για βέβαιο λογιάζεις, με του καιρού το γύρισμα σφαλερό αποδειχτεί, την ανάβαση μη σταματήσεις. Η εκλογή έχει γίνει.</p>	
MANA ΧΟΡΟΣ	<p>Πού πήγες; Στάσου. Ποια; Μάταια μην τον γυρεύεις. Σαν αερικό όπως ήρθε χάθηκε.</p>	1365
	<p>Μόλις την αποστολή του πλήρωσε, επέστρεψε στης ανυπαρξίας την ησυχία.</p>	
MANA	<p>Μακάρια η ψυχή του! Μόλις στις λησμονιάς τα ανάλαφρα νερά βουτήξει, από τη βάσανο της θύμησης θα λυτρωθεί,</p>	1370
	<p>ενώ την άραχλη ψυχή μου βούρκος πηκτός μες στις μνήμες κάθε μέρα βαθύτερα θα καταπίνει, ώσπου η τελευταία ανάσα μου τις καλαμιές θροΐσει.</p>	
ΧΟΡΟΣ	<p>Αλλιότικη η φωνή σου τώρα ηχεί..</p>	
	<p>Ποια νέα ρώτα οι σκέψεις σου ακολουθούν;</p>	1375
MANA	<p>Φίλες, θαρρώ οι φρένες μου ρώτα αλλοπαρμένη έχουνε πάρει. Ακούστε με, την τάλαινα, τι έχω να σας πω. Όσο το νόημα στα λόγια του οράματος έψαχνα να βρω,</p>	

	το οστό σφιχτά στο χέρι μου κρατούσα, κι εκείνο σαν να συσπάστηκε από εκπέμποντα παλμό.	1380
	Όμως, δεν τόλμησα ευθύς να το ανοίξω, το λειψανάκι να δω, αν, όπως ο νόμος της φύσης ορίζει, ακίνητο στέκει και παραίσθησης κούφια εντύπωση είχα, μη λέξη πολύτιμη χαθεί.	
ΧΟΡΟΣ	Μα καθώς στον νου μου το γυρίζω, σίγουρη για το αίσθημά μου νιώθω. Με αρίφνητα αισθήματα, δύστυχη, αναμετρίεσαι, έτσι που το αληθινό με το ψευδές και ποθητό μπερδεύεται.	1385
	Εμάς, όμως, με σοφία η ζωή μάς δίδαξε όλα και τίποτα να μην αμφισβητούμε.	
ΜΑΝΑ	Μα τώρα πες μας. Σε όσα ακούσαμε ποια ορμηγεία θα δώσεις; Αγαπημένες, σαν να πλατάγισε η μοίρα τα φτερά της, κι ο ουρανός ευθύς κατρακύλησε με τη λαμπρή του ακολουθία στης γης το αρχοντικό	1390
	κι εκείνη στο αέρινο βασίλειό του έσπρωξε απαλά, ο ένας του άλλου τη ζήση για λίγο να γευτεί, χαρούμενοι στην άγνοιά των κοσμικών ανακατατάξεων.	1395
	Μα εγώ σαν σε περιστροφή κλεψύδρας εγκλωβισμένη, στην αμμοθύελλα των μεταβολών λικνίζομαι να μη χαθώ. Λάκτισμα σωτήριο στην απομόνωση θα γυρέψω, αλλιώς στην περιδίνηση θα παραδοθώ.	1400
4 ^ο στάσιμο ΧΟΡΟΣ στροφή	Ον τρομερό, από όνειρα και λάσπη καμωμένο, διφυές εκ γενετής, με κατάρα και ευχή το πεπρωμένο σου σμιλεύτηκε. Της γοητείας του μυαλού σου μάρτυρες τα γένη των αιώνων στέκουν. Κομπάζουν σε σύμπαντα αλαργινά τα επιτεύγματά σου.	1405

	<p>Δαιμόνια η περιέργεια κι η μαστοριά σου τη φύση έχουν γητεύσει, τον άξενο άγριο τόπο πως ημέρωσαν βαυκαλίζεσαι.</p>	1410
αντιστροφή	<p>Μα σαν την άλλη όψη στρέφεις, αυτή καμιά του Ιανού²⁰ δεν μοιάζει, αύρα ειρήνης δεν εκπνέει της αλλαγής η κύλιση. Σκιές σκέψεων σκοτεινών νυχτώνουνε το φως σου και τέρας που χιμάει γίνεσαι μέσα στο σεληνόφως.</p>	1415
	<p>Με αποχαλινωμένη δύναμη σελαγίζοντες θησαυρούς ατέρμονα γυρεύεις σε θήρα αθών αιματοβαμμένη.</p>	1420
στροφή	<p>Και εκεί που βδέλυγμα πιο ελεεινό δεν βρίσκει η απελπισία ξάφνου όψη τρίτη κρυφή προβάλλει, με ντροπαλή αβρότητα μειδιά. Βρίθουσα ανθρωπιά και ευαισθησία χέρι ζεστό απλώνει στον άπορο αδελφό, άδολο και καλό, που κάνει την ελπίδα δειλά να χαμογελά.</p>	1425
		1430
αντιστροφή	<p>Γι' αυτό, γυναίκα, αν μ' ακούς, τη σπάνια όψη γύρευε. Αυτή στον αγώνα που σου μήνυσαν</p>	1435

²⁰ Ο Ιανός ήταν θεός της ρωμαϊκής λατρείας και συγκεκριμένα ο ύπατος θεός των πυλών. Απεικονιζόταν με δύο πρόσωπα και θεωρούταν θεός όλων των ενάρξεων και των μεταβάσεων. Στη Ρώμη είχε ναό με διπλές πύλες, τις πύλες του πολέμου. Εν καιρώ πολέμου αυτές παρέμεναν πάντα ανοιχτές και έκλειναν μόνο κατά την επικράτηση της ειρήνης.

<p>5^ο επεισόδιο ΕΜΠΕΙΡ</p>	<p>μόνη δεν θα σ' αφήσει. Παλμό θα δώσει στον πόθο σου που πόθος της θα γίνει, ώσπου μαζί σε όνειρο νηπενθές να αιωρηθείτε.</p>	1440
<p>ΧΟΡΟΣ ΕΜΠΕΙΡ ΧΟΡΟΣ ΕΜΠΕΙΡ</p>	<p>Γυναικείες φωνές ορθώς τ' αυτιά μου γλύκαναν. Με σεβασμό σας χαιρετώ κόρες μαυροντυμένες με τη θλιμμένη όψη που η μέρα ζωγραφίζει. Ποιος είσαι ξένη; Γιατί ανήσυχα κοιτάς σαν κάτι να φοβάσαι; Από το φίμωμα γυρεύω να ξεφύγω. Ποιος να σε φιμώσει θέλει; Εκείνοι που τα πάντα να ελέγχουν θέλουν και καταπώς συμφέρει να τα ρυθμίζουν.</p>	1445
<p>ΧΟΡΟΣ ΕΜΠΕΙΡ</p>	<p>Παράξενα μιλάς και το όνομά σου ακόμα δεν μας είπες. Μικρή σημασία το όνομά μου έχει. Μα στο γόνυ σας προσπέφτω, ικέτης της ανάγκης, και σας παρακαλώ στους κόλπους σας προστατέψτε με όπως η μάνα στον ιερό της κόρφο το αβοήθητο σπλάγχο από τα άγρια θηρία. Και για τα παιδάκια σας προσευχή εσπερινή υπόσχομαι μέχρι τα μάτια μου να κλείσω</p>	1450
<p>ΧΟΡ</p>	<p>«στολίδια του άσχημου κόσμου μας να γίνουν και με τη λάμψη τους τις σκοτεινές νεφέλες να διαλύουν». Τι πόνο να 'ξερες τα λόγια σου προξενούν! Όμως, λόγια που πρόσθετη θλίψη φέρνουν ας αποφύγουμε. Ομολόγησέ μας. Ποια πράξη σου θήραμα σ' έχει κάνει; Συνετό είναι, πριν τέτοια απόφαση πάρουμε, την αλήθεια να γνωρίζουμε. Διαφορετικά, σε επιόλαιη θα προβούμε κρίση με άγνωστες συνέπειες.</p>	1455
<p>ΕΜΠΕΙΡ</p>	<p>Αλίμονό μου, μόνο καλό η πράξη μου ζητούσε! Και ούτε από δειλία καταφύγιο ζητώ.</p>	1460
		1465

ΧΟΡΟΣ	<p>Μα να προλάβω πρέπει την αλήθεια να αντηχίσω, προτού τη λαλιά μου βίαια σιωπήσουν. Κι όμως το νιώθω. Αργά πια είναι. Ακούω τα ποδοβολητά τους. Τα μάτια σου πιστεύουμε. Μπρος, κρύψου εδώ και τ' άλλα σε μας ν' αφήσεις.</p>	1470
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Τις σεβαστές κυρίες χαιρετίζω. Εκπρόσωπος της πολιτείας λαλώ πως είμαι και του πολίτη φίλος. Μην τάχα είδατε άνδρα μεσήλικα τον τόπο αυτό να σχίζει;</p>	
ΧΟΡΟΣ	<p>Τον χαιρετισμό ανταποδίδουμε. Ωρες θαρρείς είναι που μόνες στέκουμε στο ιερό χοές τελώντας.</p>	1475
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Αφοσιωμένες σαν ήσασταν, μην το πέραςμα ανδρός σας ξέφυγε; Σκεφτείτε καλά πριν απαντήσετε, καθώς το ψέμα, και αθέλητο ακόμα, πράγμα καλό δεν είναι.</p>	
ΧΟΡΟΣ	<p>Προς τι η τόση ανησυχία; Δράστη δεινών μεγάλων αναζητείτε;</p>	1480
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Το έγκλημα το αίμα μόνο δεν το κάνει. Και η διασπορά πλάνων και κίβδηλων αγγελιών ποινή μεγάλη ορίζει.</p>	
ΧΟΡΟΣ	<p>Θράσος δημαγωγικό το έγκλημά του.</p>	
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Με ψεύδη κατάφορα την πολιτεία να βλάψει θέλει, που τόσο υποφέρει από ατύχημα φρικτό, και τώρα δειλός στα δάση κρύβεται. Κίνδυνος μεγάλος για την πολιτεία μας τέτοιοι άνδρες στέκουν, που στον πόνο απλού ανθρώπου τα χέρια τρίβουν και ευκαιρίες για δόξα και χρυσό οραματίζονται.</p>	1485
ΕΜΠΕΙΡ	<p>Γυναίκες, στην άκρη κάντε! Ακούτε τον άτιμο! Το όνομά μου να κηλιδώσει θέλει χωρίς διόλου να ερυθριά.</p>	1490
ΕΚΠ ΠΟΛ	<p>Κυρίες μου, η απόκρυψη στοιχείων μάθετε πως δεν θα αγνοηθεί. Και τώρα εσύ, τα λόγια σου για σένα βάστα και σιωπηλά ακολούθα μας.</p>	1495
ΕΜΠΕΙΡ	<p>Όσο τούτο το ιερό αγγίζω, τη γλώσσα μου προστατευμένη έχω και χαλινό κανείς δε θα της βάλει.</p>	

	των ανθρώπων που τον κίνδυνο προμαντεύουν στα άδυτα της αδιαφορίας πετάτε.	
ΕΚΠ ΠΟΛ	Το θράσος σου σταματημό δεν έχει ανόητε! Ανίδεος για τις διαδικασίες και τον χρόνο τους ψεύδη εξαπολύεις.	1535
ΕΜΠΕΙΡ	Εξήγησε τότε σε μένα τον ανίδεο, γιατί σπεύσατε τον χώρο ν' αλλοιώσετε!	
ΕΚΠ ΠΟΛ	Τι λόγια; Τι είναι αυτά που πάλι ξεστομίζεις; Για ποια αλλοίωση μιλάς;	
ΕΜΠΕΙΡ	Γι' αυτή που, πριν στοιχεία ληφθούν, έχετε ξεκινήσει.	1540
ΕΚΠ ΠΟΛ	Ό,τι χρειαζόταν έχει συλλεχθεί και τώρα οι άνθρωποί μας τον χώρο από βλαβερά στοιχεία καθαρίζουν.	
ΕΜΠΕΙΡ	Θεοί, την αλλοίωση καθάρισμα βαφτίζουν! Και από ποιες ουσίες βλαβερές τον χώρο «καθαρίζετε»;	
ΕΚΠ ΠΟΛ	Εσύ που βαυκαλίζεσαι πως γνώση περίσσια έχεις, άραγε δεν γνωρίζεις πως η πυρκαγιά βλάβη στον άνθρωπο προξενεί;	1545
ΕΜΠΕΙΡ	Αναρωτιέμαι αν τάχα τόσο ανίδεος είσαι ή στην υποκριτική επιδέξιος; Τα τραύματα των ανθρώπων που τη φωτιά κατέσβησαν και υπολείμματα κορμιών συλλέξαν, το μέγεθος της έκρηξης και οι αναθυμιάσεις, μα πότε οι εξαϊλωμένες σάρκες, πρόσκρουση απλή δεν μαρτυρούν.	1550
ΕΚΠ ΠΟΛ	Αν δεν σωπάσεις συκοφαντίες να εξαπολύεις, αυτοί εδώ θα σε κάνουν να σωπάσεις.	1555
ΕΜΠΕΙΡ	Τον φόβο μου δεν θρέφουν τέτοιες απειλές, μα της αποτρόπαιης συγκάλυψης η σκέψη πως οι μανούλες και οι γλυκοί πατέρες που δίχως αγκαλιά τα παιδάκια τους στον Άδη κατευοδώσαν, τα αδέρφια και οι φίλοι, που το γέλιο τους σε μια στιγμή πενήθησαν δεν θα μάθουν πως η ανεπάρκεια και η ασυδοσία την ψυχή τους βίαια συνέθλιψαν, καθώς παράνομες ουσίες στον τόπο ελεύθερα ταξιδεύαν και «από ένα λάθος» δραπετεύοντας, ανεξέλεγκτες	1560

	σαν ισόβιοι κατάδικοι σ' εκστατική μανία, άτυχα κορμιά στη μέθη της ελευθερίας κατασπάραξαν.	1565
ΕΚΠ ΠΟΛ	Άθλιε! Τι φαντασιοπληξίες...	
ΜΑΝΑ	Σιωπή!	
ΕΚΠ ΠΟΛ	Εσύ ποια είσαι;	
ΜΑΝΑ	Δεν έφταιγε μόνο η σύγκρουση λες;	1570
ΕΜΠΕΙΡ	Όχι, γυναίκα. Μα πιο πολύ αυτό που το άλλο τρένο άνομα κουβαλούσε.	
ΕΚΠ ΠΟΛ	Αν συνεχίσεις...	
ΜΑΝΑ	Και γιατί να το καλύψουν προσπαθούν;	
ΕΜΠΕΙΡ	Γιατί ουσίες που καύσιμα νοθεύουν, ποσότητας ασύλληπτης, ελεύθερα τη χώρα περιδιαβαίνουν με μέριμνα καμιά.	1575
ΕΚΠ ΠΟΛ	Απαιτώ να σταμ ΜΑΝΑ Και ποια της πολιτείας η σχέση;	
ΕΜΠΕΙΡ	Αυτός που καθαρή συνείδηση έχει, σε δαπανηρή δεν σπεύδει λεηλασία. Αλλά όταν η ανησυχία την κορυφή της πυραμίδας συνταράσσει, η δόνηση και τα θεμέλια σείει και τότε αρχίζει ο ένας λίθος τον άλλον να πλησιάζει,	1580
ΜΑΝΑ	το οικοδόμημα ακέραιο να μείνει. Άκουσα αρκετά και περισσότερα εννόησα, η ανόητη εγώ. Άντρα, που ήρωα προγονικό το ήθος και η ρώμη σου θυμίζουν, είθε ο σπόρος σου ανθρώπους σαν και σένα να καρπίσει. Μπρος τώρα! Άλλο εδώ μη στέκεσαι. Σύρε την αλήθεια να διαδόσεις και γι' αυτούς μην σε μέλει. Και τώρα, εσείς, εμένα προσεκτικά ακούστε. Μάνα που το παιδί μου έτσι στα χέρια μου έλαβα! Ένα κόκαλο σαν σκύλος για να θάψω. Αυτή είμαι. Μάνα ανόητη που πίστευα στον τόπο μου και τους άρχοντές του, πως παρά τα ολισθήματα νοιάζονται για τ' αδέρφια τους, την τάξη και τη δικαιοσύνη πως εποπτεύουν. Πίστευα πως το ατύχημα αυτό ατιμώρητο δεν θα μείνει, πως τις ψυχές των αγαπημένων μας δεν θ' αφήσουν ατέρμονα στο γήινο στερέωμα εγκλωβισμένες από την ανεκπλήρωτη ατιμωρησία να πλανιόνται. Ο νους δεν το χωρά. Πόση απανθρωπιά πόση!	1585
		1590
		1595

<p>ΧΟΡΟΣ</p>	<p>Όλοι σας εξαφανιστείτε! Τώρα που όλα τα γνωρίζω, σιγάματα, την ανάσα μου εμποδίζετε. Γυναίκα, ηρέμησε. Όλοι έχουνε φύγει.</p>	<p>1600</p>
<p>ΜΑΝΑ ΧΟΡΟΣ</p>	<p>Εμείς και οι πνοές του δάσους ακόμα σιμά σου παραστέκουμε. Πόσο πονάνε, θεέ μου, οι αλλεπάλληλες της μοίρας λαβωματιές. Ξαπόστασε, κι έχει ο άνθρωπος αντοχής απύθμενο απόθεμα.</p>	
<p>5^ο στάσιμο στροφή</p>	<p>Καμωμένη η ανθρώπινη ύπαρξη από ιδιοφυή τεχνίτη, που δαυιλώς μηχανευόταν το εφεύρημά του πιο πλούσιο πώς θα κάνει, όλα με πάθος να τα γεύεται, την ψυχή του να χορταίνει και μύχια να ευφραίνεται.</p>	<p>1605</p>
	<p>Όλη τη μαεστρία του εκχέει, λοιπόν, στο πλάσμα το αγαπητό και με δαιδαλώδες έργο καταπιάνεται, συναισθηματικές αντένες κάθε απόχρωσης να το στολίσει, με κάθε παλμό να αφουγκράζεται αυτό που η μοίρα της εφήμερής του ζήσης επιφυλάσσει.</p>	<p>1610</p>
		<p>1615</p>
<p>αντιστροφή</p>	<p>Χαρά και αγαλλίαση, ατέρμονη ευτυχία, αγάπη και έρωτας, αισιοδοξία, μα όλα αυτά θα ‘ταν λειψά, αν δεν υπήρχε ο πόνος, ο θυμός η θλίψη, η μοναξιά</p>	<p>1620</p>
		<p>1625</p>

Εξοδος		
ΠΑΙΔΙ	Κυρίες καλές, με συγχωρείτε που τα όμορφα λόγια σας διακόπτω, μα αγαλλίαση γλυκιά γέμισαν την καρδιά μου.	
ΧΟΡΟΣ	Μικρό κοράσι, της χαραυγής το ημίφως τραύματα φοβερά στο νεανικό σου πρόσωπο φανερώνει. Πλησίασε άφοβα και πες μας τι τέτοια ώρα στο ιερό αυτό σε φέρνει;	1660
ΠΑΙΔΙ	Γιατί πληγές καλύπτουν την άδολή σου νιότη; Τη συμπόνια σας ευγνωμονώ. Δεν είναι δεδομένη. Μπορώ για λίγο να σταθώ; Τα πόδια μου με προδίδουν.	
ΧΟΡΟΣ	Το χέρι μας κράτα και άφησε εμάς να σε καθοδηγούμε.	
ΠΑΙΔΙ	Ντροπή νιώθω που μικρή εγώ σε σας το βάρος ρίχνω. Έργο των νέων είναι τους μεγαλύτερους να φροντίζουν. Μα από ατύχημα φρικτό αποκαμωμένη είμαι.	1665
ΧΟΡΟΣ	Πτώσης σημάδια δεν μοιάζουν, μήτε γροθιάς αποτύπωμα.	
ΠΑΙΔΙ	Νωρίς ακόμα είναι. Τα νέα δεν θα ‘χουν φτάσει. Σε ατύχημα που τον τόπο πένθος θα αντιβουίξει ήμουν. Αν τύχη μπορεί κανείς να το αποκαλέσει, τυχερός να ‘σαι, όταν η ατυχία σε κυκλώνει, τυχερή στάθηκα στο σώμα με αμυγές μονάχα.	1670
ΧΟΡΟΣ	Μάθε, γλυκό μας, πως τα νέα ήδη έχουν φτάσει και πως εμείς ώρα είναι που θρήνο πικρό κεντάμε. Τη βλέπεις αυτή που στο ιερό γονυκλινής προσεύχεται; Μάνα βαριόμοιρη είναι που το παιδί της κλαίει. Λείψανο της έφεραν, για να θάψει.	1675
ΠΑΙΔΙ	Αλίμονο! Πόσες δόλιες μάνες φρικτά θα υποφέρουν; Κάμποσοι εξατμίστηκαν και άλλοι τόσοι σακατεμένοι βγήκαν πηδώντας απ’ τα χαλάσματα, ουρλιάζοντας και εκλιπαρώντας ένα χέρι να τους σώσει, που ποτέ δεν ήρθε. Η επιβίωση ένστικτα βγάζει που σε θηρία ανήκουν, βλέπετε.	1680
ΧΟΡΟΣ	Σώπαινε, παιδί μου. Λυγίζει η φωνή σου, το βλέμμα σου θολώνει, σαν όλ’ αυτά θυμάσαι. Όμως, εδώ ποιος δρόμος σ’ έφερε δεν μας είπες;	1685

ΠΑΙΔΙ	Γιατί στις μάνας σου την αγκαλιά δεν τρέχεις απαντοχή να βρεις κι εκείνη να ευλογήσει τη γη που κοντά της δεν σε πήρε;	1690
ΧΟΡΟΣ	Εκείνη αναζητώντας έφτασα εδώ, γιατί το σπιτικό μας έρημο το βρήκα. Τους δρόμους θα πήρε να με ψάχνει τυφλωμένη από την αγωνία. Πρέπει να τρέξω να τη βρω.	1695
ΜΑΝΑ ΠΑΙΔΙ	Προτού για τη μανούλα σου οδεύσεις, παρακαλούμε εσένα λίγο χρόνο σου να διαθέσεις και τη δύστυχη αυτή κοντά μας να καλέσουμε μη λόγο που παρηγοριά τής δώσεις μπορέσεις να της πεις. Μην είδες την κορούλα της... Δύστυχη, έλα εδώ κοντά μας. Απ' της προσευχής τη θετή αταραξία γιατί με αποτραβάτε;	1700
ΜΑΝΑ	Κυρία, που τα σημάδια του πένθους τις παρειές σας έχουν στοιχειώσει την όψη ανταριάζοντας, εγώ μια τραγική του μοιραίου τρένου διασωθείσα είμαι. Αν θα μπορούσαν τα λόγια μου παρηγοριά να δώσουν, ζητήστε μου γι' αυτό να σας μιλήσω.	1705
ΠΑΙΔΙ ΜΑΝΑ	Ευλογημένη να 'σαι, κόρη μικρή! Είθε οι μνήμες να μην σε βασανίζουν και ευδαίμων στο μέλλον σου να είσαι. Το άτυχο κορίτσι μου η όψη σου θυμίζει, όπως ήταν πριν εξαύλωθεί και ένα ξερό οστό απομείνει.	1710
ΠΑΙΔΙ ΜΑΝΑ	Κοίτα πώς μου τη φέρανε! Οστό με μια αλυσίδα, που της αναγνώρισης σημάδι έγινε. Μπορώ το κόσμημα να δω, αν δεν σας δυσκολεύω; Δες το, γλυκό μου, μην κάτι σου θυμίζει.	1715
ΠΑΙΔΙ	Μην το δες στο χεράκι της, γιατί σιμά καθόταν. Την είδες να χαμογελά ή θλίψη τα μάτια γνέφαν;	1715
ΜΑΝΑ	Αλίμονο! Στα μάτια μου δεν πιστεύω. Ετούτο το στολίδι ευλογημένο να' ναι. Αχ, να σ' αγκαλιάσω! Τι οδυνηρό πράγμα θ' ακούσω, θεέ μου! Η αγκαλιά λόγο καλό δεν φέρνει.	1720

ΠΑΙΔΙ	<p>Η ανάσα μου βαραίνει και η καρδιά τα στήθη να ξεσκίσει θέλει, να βγει, τον πόνο της ν' αντηχήσει.</p> <p>Μανούλα μου, άλλο μην σπαράζεις. Εδώ είμαι ζωντανή κι άδικα μ' έχεις κλάψει. Τα τραύματα σκιάζουν το πρόσωπό μου.</p>	1725
ΜΑΝΑ	<p>Μα το παιδί μου είναι νεκρό. Φίλες μου, τι άλλο δαιμονικό παιχνίδι η μοίρα μου μου παίζει;</p>	
ΠΑΙΔΙ	<p>Μητέρα μου ηρέμησε και μην αποτραβιέσαι. Όλα αμέσως θα στα πω. Σιμά μου μικρό παιδί καθόταν μαζί με τη γιαγιά του. Ήταν στιγμή που εκείνη κίνησε λίγο νερό να φέρει, όταν η σύγκρουση έγινε και βρέθηκα κηδεμών του. Αλίμονο! Δεν θέλω να θυμάμαι!</p>	1730
ΜΑΝΑ	<p>Μα θα στα πω, μανούλα μου, να ξέρεις πως με βρήκες και έπειτα ποτέ ξανά το στόμα δε θ' ανοίξω. Το λύγιζε τραύμα βαρύ, πνοή ισχνή έβγαινε απ' τα χείλη. Το χέρι του έσφιγγα κι εγώ, μάνα γι' αυτό να γίνω. Κι όταν το ένιωσα πια, πως ο κόσμος μας θα στερηθεί τη λάμψη των ματιών του, του έδεσα το βραχιόλι μου, την ιερή μου δάφνη, προστάτιδα να 'χει, όπου διαβεί, του Πηνειού την κόρη.</p>	1735
ΜΑΝΑ	<p>Παιδάκι μου, την αγκαλιά μου η άπονη σου αρνήθηκα. Έλα στους κόλπους μου, γλυκά να σε ζεστάνω, τα δάκρυά μου καθαρό να φέρουν στις πληγές σου και ίαμα λυτρωτικό να γίνουν τα φιλιά μου τον πόνο να ρουφήξουν.</p>	1740
ΧΟΡΟΣ		
στροφή	<p>Λευκοφορούσες κλώστριες, οι σκοτεινές νεφέλες της Νυκτός την άλκη σας εκκολάψαν, να γίνετε οι κραταιές</p>	1745
		1750

	<p>του Τερπικεραύνου Διός οι κόρες, αγέρωχες στα ουράνια υψίπεδα να κατοικείτε και από ψηλά να διαφεντεύετε, αδέκαστες, τις τύχες βροτών και αθανάτων. Σε λίμνης άχραντα νερά το εργαστήρι στήσατε, να αντικατοπτρίζεται ο βυθός της επίγειας ζήσης κι εσείς να ξεδιαλέγετε, πανδότειρες θεές, ποιανού με ύδωρ φερέσβιο τις ρίζες γλυκά θα ραίνετε να θάλλει και ν' ανθεί και ποιου η άνθηση, τα χέρια στο χώμα μπήγοντας, με αλυπίας τέχνη βίαια θα ξεριζωθεί.</p>	1755
	<p>Τρεις ο νους σάς έπλασε, η μία ρόκα να κρατεί και τη ζωή να κλώθει, η άλλη φέρουσα ραβδί το μήκος να απονέμει και η τρίτη, του αμετάκλητου η σκιά, με ψαλιδιά αδυσώπητη το αναπότρεπτο τέλος να ορίζει.</p>	1760
	<p>Μοίρες,²¹ εσάς υμνώ, ωγύγιες θυγατέρες,</p>	1765
αντιστροφή		1770
		1775
		1780

²¹ Οι Μοίρες στην αρχαιότητα ήταν παιδιά του Δία και της Νύχτας, είτε του Δία και της Θέμιδας. Σύμφωνα με τις διηγήσεις τις φαντάζονταν να κατοικούνε σε μια λίμνη σπηλιάς του ουρανού και να κλώθουν το νήμα της ζωής του κάθε ανθρώπου. Η Κλωθώ έκλωθε, η Λάχεσις όριζε τη διάρκεια της ζωής μετρώντας με το ραβδί της και η Άτροπος εκφράζοντας το αναπόφευκτο και το αμετάκλητο έκοβε με τα τρομερά ψαλιδιά της το νήμα της ζωής.

	<p>στα πέρατα το όνομά σας με ευλάβεια και δέος άχρονο λαλούν. Εσάς, μ' ευλάβεια προσκυνώ που μαλακόφρονες σταθήκατε και του νήματος το γνέσιμο από βιάση πρόωρη δεν σταματήσατε για της καλής μάνας την κόρη. Είθε για τους καιρούς τους δύσκολους που θα 'ρθουν ύδωρ μελίρρυτο να χέετε στο ριζικό της και στάλες λησμοσύνης, στη θύμηση ο πόνος να μουδιάζει, μα ούτε και να ξεχάσει και κούφια ψυχή να μετεωρίζεται μέχρι της ψαλιδιάς την ώρα. Μοίρες εσείς, καλόγνωμες, με ήπιο θυμικό, βοηθήστε τώρα τούτο παιδί, τη μνήμη κανακέψτε, την άγρια θύμηση να μαλακώσει, γιατί ζωή με αναμνήσεις ζοφερές με στοίχειωμα θανάτου μοιάζει. Με αγάπη τις ρίζες του ποτίστε και τους βλαστούς με λίπασμα υπομονής και δύναμης αλείψτε, να μάχεται όσα δεινά θα έρθουν, το δίκαιο μην πάψει να ζητά την κεφαλή ποτέ μη χαμηλώσει.</p>	1785
		1790
		1795
		1800
		1805
MANA	<p>Μακάρι τον χρόνο σ' ετούτη τη στιγμή να έσβηνε αυτή η γλύκα που η πικραμένη μου καρδιά δακρύζει και απ' τους κόλπους μου πειρασμός ζωής να μην σε έκλεβε.</p>	1810

ΠΑΙΔΙ	<p>Σε δίνη αλήθειας και ονείρου περιστρεφόμενες, λουσμένες με λάμψη αγνής ευτυχίας, τα μάτια μου η ζεστασιά των παιδικών βοστρύχων να έκλεινε και τελευταία ανάσα μου η μυρωδιά τους.</p> <p>Μητέρα, κι εγώ μαζί με σας τη μοίρα μακαρίζω που λυσιπτήμων για την οικογένειά μας στάθηκε και το σαρκίο μου ατόφιο απ' τα χαλάσματα έβγαλε σαν χέρι θεϊκό με αθανασίας εφήμερες ρανίδες να το στάλαξε.</p> <p>Μα για την ψυχή μου δεν μερίμνησε που μες στις λαμαρίνες ισόβια τσαλακώθηκε κι από εκεί ελπίδα δεν βρίσκει ν' αποδράσει.</p> <p>Μαζί με τα ερείπια κι αυτή βίαια ξήλωσαν, κάθε απόδειξη ν' αφανιστεί πως κάποτε υπήρξε.</p>	1815
ΧΟΡΟΣ	<p>Λόγος δυσοίωνος απ' το μικρό σου στόμα πεταρίζει.</p> <p>Μαζί με τα ερείπια κι αυτή βίαια ξήλωσαν, κάθε απόδειξη ν' αφανιστεί πως κάποτε υπήρξε.</p>	1820
ΜΑΝΑ	<p>Παιδάκι μου, το βλέμμα που λίγο πριν αγκάλιασα τώρα απλανές, άμορφη μάσκα στολίζει.</p> <p>Σαν μία έκλαμψη ύστατη το χάδι σου να ήταν και μόλις τον σκοπό σου πλήρωσες, για άλλο ταξίδι ετοιμάζεσαι να φύγεις.</p> <p>Τον προορισμό του μονάχα πες μου, να ξέρω, αν τη μαύρη εσθήτα ποτέ δεν θα πετάξω.</p>	1825
ΠΑΙΔΙ	<p>Στης μοίρας το άντρο το υδροχόο, άβατο ανθρώπων και θεών, θέση εγώ δεν έχω, αυτόχειρ της ζωής μου.</p> <p>Γι' αυτό μη θλίβεσαι. Στου πεπρωμένου το διαφέντεμα εγώ δεν παρεμβαίνω. Μα ούτε η ζωή μου στο επέκεινα τη ζωή των πολλών θα μοιάζει.</p>	1830
ΠΑΙΔΙ	<p>Θα ζω για εκείνο το παιδί που εγώ σε μια στιγμή το γέννησα και την επόμενη βίαια μου στερήσανε και το 'κλαψα σαν να 'τανε δικό μου, καθώς στις υπερκόσμιες πύλες το εγκατέλειπα.</p> <p>Άραγε να ήταν ανοιχτές ή δεν το περιμέναν κι ακόμα μοναχό πλανιέται;</p>	1835
ΠΑΙΔΙ	<p>Γι' αυτό το παιδί και για καθένα</p>	1840
		1845

MANA	<p>που δεν τον καταδίκασε ο απαράβατος της φύσης νόμος μα του συνανθρώπου του το χέρι, που όσο πλασμένο για χάδι γλυκό μπορεί να είναι, για έργα σπουδαία και αγαθά, άλλο τόσο κόλαφος μπορεί τον κόσμο να βροντήξει, άπληστα τεντωμένο τη γη όλη να γραπώσει δεν θα του φτάσει κι έτσι τον νόμο τον δικό του παραχαράσσει, παλίμψηστο με δόλο τον ξαναγράφει. Γι' αυτούς στο εξής θα ζήσω. Το όνομά τους θα τιμώ, τη θυσία τους με ύμνους θα ραίνω, η κάθε μέρα μου το κλέος τους θα υφαίνει, ήρωες σε πεδίο κοσμικό σε αμάχη πεσόντες. Και πίσω μου πομπή θα σέρνω με μύστες που η αγάπη για το δίκαιο και το καλό θα τους ψυχώνει κι ο πόνος τους σε βία και οργή δεν θα πλάθεται, μα σε ορμή αλλαγής και δημιουργίας. Και όλοι μαζί με δάφνες θα σπέρνουμε τους δρόμους την κάθαρση της ανθρωπότητας ζητώντας. Γλυκό μου παιδί, μια άνοιξη σε πήρε από μένα. Μου 'φερε το περίβλημα, μα πήρε τη ζωή σου και νέα σου 'δωσε άχαρη, μα με αποστολή ιερή. Το όνειρο τώρα ερμηνεύεται. Εμπόδιο στη νέα πορεία σου η μάνα σου δεν θα 'ναι. Περήφανη για τ' όνειρό σου όσο ζω θα στέκω. Μα πριν εσάς ακολουθήσω, την ψυχή μου πρώτα από τα σκοτεινά πάθη που με στοιχειώσαν θα εξαγνίσω. Ο πόνος μου με τύφλωσε και σε ύβρη σχεδόν υπέκυψα οδυνηρή. Στο δάσος το φιλόξενο εαυτό καινό θα αναζητήσω, στη φύση, που θηρία γαλουχεί μα δεν τη καταστρέφουν, ούτε το ένα του αλλουνού τις σάρκες για εξουσία σκίζει. Αυτή θα είναι η συντροφιά μου μέχρι την πίστη μου ξανά στον άνθρωπο ν' ανακτήσω.</p>	<p>1850</p> <p>1855</p> <p>1900</p> <p>1905</p> <p>1910</p> <p>1915</p>
------	--	---

ΧΟΡΟΣ	<p>Τον λόγο του φαντάσματος, όμως, δεν θα ξεχάσω. Η εκλογή έχει γίνει. Το όραμα, που διαύγεια θεϊκή σου αποκάλυψε, κι εμείς θα ακολουθήσουμε. Φανερό είναι πως στον τόπο αυτό τυχαία δεν έχουμε έρθει. Πεπρωμένο δεινό μας οδήγησε.</p>	1920
	<p>Ιχναία θεά, Θέμις²², το μαντήλι σου λύσε και κοίταξε τούτα τα παιδιά που τον δρόμο σου έχουν χάσει. Τις πυραμίδες γκρέμισε και λίθο με το λίθο με τις υποδείξεις σου ας χτίσουμε θεμέλια δίκαια και φρόνιμα.</p>	1925
	<p>Κι εσύ άνθρωπε, θυμήσου ξανά πως ικανός μοναχά για όλεθρο δεν είσαι. Το χάρισμα, που ο τεχνίτης μονάκριβο σε σένα το 'δωσε, φέρε στη μνήμη και στο σώμα πάλι και με τον καλό αδερφό στο πλευρό σου έργα καλά αρχίνησε να δημιουργείς.</p>	1930 1935

²² Η Θέμις ήταν Τιτάνας, τέκνο της Γαίας και του Ουρανού. Αντιπροσώπευε τον νόμο και το δίκαιο. Απεικονιζόταν με τα μάτια δεμένα με μαντήλι κρατώντας μια ζυγαριά, για να απονέμει αμερόληπτα τη δικαιοσύνη.

Συζήτηση

Με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας μπορεί να συναχθεί πως η αναμέτρηση με ένα ποιητικό είδος τέτοιου λογοτεχνικού μεγέθους, το οποίο αποτελεί αντικείμενο μελέτης και θαυμασμού για αιώνες, ήταν ένα δύσκολο και ριψοκίνδυνο εγχείρημα, αλλά και μία μοναδική εμπειρία. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ζητήσω την επιείκεια των ειδημόνων του είδους, καθώς οι σπουδές μου δεν έχουν εξειδικευτεί στο αντικείμενο της τραγωδίας, αν και αυτό αποτέλεσε μέρος των προπτυχιακών μου σπουδών, στο βάθος που ενδεχομένως θα απαιτούσε για κάποιους μία απόπειρα συγγραφής ενός τέτοιου έργου. Όμως, θεωρώ, πως ο σκοπός μίας απόπειρας δημιουργικής γραφής χάνει την ουσία του, όταν φέρει τόσο αυστηρούς περιορισμούς και οριοθετήσεις. Σαφώς, οι βασικοί κανόνες και το πνεύμα της τραγωδίας έγιναν απολύτως σεβαστοί, ενώ ο λόγος χρωματίστηκε με τρόπο που να προσιδιάζει στον αρχαίο τραγικό ρυθμό. Οι θεωρητικές βάσεις του Αριστοτέλη μελετήθηκαν ενδελεχώς και έγινε προσπάθεια να ερμηνευθούν ικανώς, ώστε να μετουσιωθούν, κατά το δυνατόν, σε ένα έργο με σφιχτό μύθο, που θα οδηγήσει τον αναγνώστη στην κάθαρση.

Κάνοντας, λοιπόν, μία αποτίμηση των στόχων που τέθηκαν προλογικά μπορούμε να ισχυριστούμε πως η αρχαία τραγωδία δεν αποτελεί ένα πολύτιμο απολίθωμα του μακρινού παρελθόντος, το οποίο δεσμευόμαστε να απολαμβάνουμε μονάχα μέσα από τα διασωθέντα έργα των τριών κορυφαίων του είδους, αλλά πως με την κατάλληλη καθοδήγηση μπορεί να διεγείρει τη δημιουργική φαντασία του μαθητή, ώστε να αποτολμήσει να αναμετρηθεί κι εκείνος μαζί της. Μετά από τη συμπλήρωση ενός κύκλου μεταπτυχιακών σπουδών με κατεύθυνση τη δημιουργική γραφή στην εκπαίδευση και την τριβή με το είδος της τραγωδίας για τις ανάγκες εκπόνησης της συγκεκριμένης εργασίας, προτάθηκαν δραστηριότητες, με τις οποίες προσδοκείται οι μαθητές να περιηγηθούν πιο δημιουργικά στον κόσμο αυτό. Με άλλα λόγια, η εργασία αυτή διεκδικεί να αποτελέσει το έναυσμα μίας συζήτησης γύρω από τη δημιουργική προσέγγιση του ποιητικού είδους της τραγωδίας, θεωρώντας πως οι μαθητές με την κατάλληλη σκευή, την κατάλληλη καθοδήγηση και μελέτη μπορούν, όχι μόνο να προσεγγίσουν πιο δημιουργικά το αντικείμενο σε εκπαιδευτικό πλαίσιο, αλλά και να πειραματιστούν δημιουργικά πιάνοντας τα μολύβια. Επομένως, η παρούσα εργασία αποτελεί μία πρόταση για μελλοντική εφαρμογή σε εκπαιδευτικά πλαίσια.

Αναφορικά με τον έτερο στόχο, της προσωπικής τέρψης και εξέλιξης, δεν μπορώ παρά να νιώθω ευγνώμων για αυτό το δημιουργικό λάκτισμα που έδωσε τόσο το μεταπτυχιακό πρόγραμμα, όσο και η ιδέα για ενασχόληση με το συγκεκριμένο ποιητικό είδος. Η επιλογή του μύθου ήταν ένα βαρύ φορτίο που έπρεπε να διαχειριστώ με απόλυτο σεβασμό στις οικογένειες των θυμάτων και στα ίδια τα θύματα. Επιθυμία μου είναι το

σύνθημά «Δεν ξεχνώ» να αντιλαλήσει και μέσα από αυτούς τους στίχους, που γέννησε η θλίψη, ο θυμός, αλλά και η ελπίδα πως η ανθρωπιά και η συναδέλφωση για έναν στόχο υψηλό και δίκαιο στο τέλος δικαιώνονται.

Βιβλιογραφία

- Αναβίωση του αρχαίου θεάτρου (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://arxaiologikoacharnes.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/04/ceb1cebdceb1ceb2ceb9cf89cf83ceb7-cf84cebfcf85-ceb1cf81cf87ceb1ceb9cebfcf85-ceb8ceb5ceb1cf84cf81cebfcf85-cebaceb5ceb9cebceeb5cebdceb1.pdf>
- Amabile, T. M. (1985). Motivation and creativity: Effects of motivational orientation on creative writers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(2), 393–399. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.48.2.393>
- Amabile, T. M. (2018). Creativity and the labor of love. In R. J. Sternberg & J. C. Kaufman (Eds.), *The nature of human creativity* (pp. 1–15). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108185936.003>
- Anderson, M. J. (2010). Ο μύθος. Στο Gregory, J., *Όψεις και Θέματα της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Baer, J. (2018). The trouble with "creativity". In R. J. Sternberg & J. C. Kaufman (Eds.), *The nature of human creativity* (pp. 16–31). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108185936.004>
- Βαρμάζης, Ν. (1992). *Η αρχαία ελληνική γλώσσα και Γραμματεία ως πρόβλημα της νεοελληνικής εκπαίδευσης: Από την Αναγέννηση έως τη Δημοτική*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Beghetto, R. A. (2010). Creativity in the classroom. In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), *The Cambridge handbook of creativity* (pp. 447–463). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511763205.027>
- Beghetto, R. A., & Kaufman, J. C. (2007). Toward a broader conception of creativity: A case for "mini-c" creativity. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 1(2), 73–79. <https://doi.org/10.1037/1931-3896.1.2.73>
- Classical Art Research Centre. University of Oxford. <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/Home> (24/10/2024)
- Croally, N. (2010). Ο παιδευτικός χαρακτήρας της τραγωδίας. Στο Gregory, J., *Όψεις και Θέματα της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Γρόσδος, Σ. (2014). *Δημιουργικότητα και δημιουργική γραφή στην εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Δαφέρμος, Μ., (2003) Επιστήμη και δημιουργικότητα: μια απόπειρα ψυχολογικής ανάλυσης, *ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ*, No 83, 111-128.

- Dawson, P. (2005). *Creative Writing and the New Humanities*. New York: Routledge.
- Dawson, P. (2007). *The Future of Creative Writing*. New York: Routledge.
- Easterling, P. E. & Knox, B. M. W. (2010). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα. Στο Earnshaw, S. (Επιμ.), *The Handbook of Creative Writing*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Emerson, R. W. (1837). *The American Scholar*.
<https://la.utexas.edu/users/hcleaver/330T/350kPEEEmersonAmerSchTable.pdf>
 (24/10/2024)
- Google earth. https://earth.google.com/web/@0,-0.51640015,0a,22251752.77375655d,35y,0h,0t,0r/data=CgRCAggBOgMKATBKDQj_____8BEAA (24/10/2024)
- Gregory, J. (2010). Όψεις και Θέματα της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Guilford, J. P., (1950). Creativity. *American Psychologist*, 14(5), 444-454.
- Guilford, J. P., (1967). *The nature of human intelligence*. New York: Mc-Graw-Hill.
- Halliwell, S. (2010). Μαθαίνοντας μέσα από τον πόνο: οι αρχαίες αντιδράσεις στην τραγωδία. Στο Gregory, J., *Όψεις και Θέματα της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Η Κοιλιάδα των Τεμπών (Μέρος Β')-Τέμπη, μύθος και ιστορία (16 Jul, 2012). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://www.archaiologia.gr/blog/2012/07/16/%CE%B7-%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%84%CE%B5%CE%BC%CF%80%CF%8E%CE%BD-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%B2%E2%80%99/> (24/10/2024)
- Η Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/tragedy/index.html (24/10/2024)
- Ιακώβ, Δ. (2012). Αρχαία Ελληνική Τραγωδία-Κάθαρσις. Κέντρο Ελληνικής γλώσσας. https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/tragedy/page_002.html
 (24/10/2024)
- Jamboard. <https://jamboard.google.com/?pli=1>
- Καλτσούνας, Ε. (2005). Αρχαία ελληνική, νέα ελληνική και εκπαίδευση. Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.* (28 Απριλίου 2017).

- Καλτσούνας, Ε. (2015). *Η πρόσληψη του αρχαίου δράματος στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα: η περίπτωση της εκπαίδευσης*. (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Καρακίτσιος, Α. (2012). Δημιουργική Γραφή: μια άλλη προσέγγιση της λογοτεχνίας ή η επιστροφή της Ρητορικής; *Κείμενα* 15. Ανακτήθηκε Σεπτέμβριος 23, 2012 από το διαδίκτυο:
http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?view=article&catid=59%3Atefxos15&id=256%3A15-karakitsios&option=com_content&Itemid=95 (24/10/2024)
- Καρακίτσιος, Α. (2013). *Διδασκαλία της λογοτεχνίας και δημιουργική γραφή*. Θεσσαλονίκη: Ζυγός.
- Kaufman, J. C., & Glăveanu, V. P. (2019). A review of creativity theories: What questions are we trying to answer? In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), *The Cambridge handbook of creativity* (2nd ed., pp. 27–43). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316979839.004>
- Κέρενυϊ, Κ. (1974). *Η μυθολογία των αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της «Εστίας» Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.
- Kozbelt, A., Beghetto, R. A., & Runco, M. A. (2010). Theories of creativity. In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), *The Cambridge handbook of creativity* (pp. 20–47). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511763205.004>
- Κωτόπουλος, Τ. (2012). Η «νομιμοποίηση της Δημιουργικής Γραφής». *KEIMENA*, 15. <https://journals.lib.uth.gr/index.php/keimena/article/view/543/524> (24/10/2024)
- Κωτόπουλος, Τ. (2014). Πράξη και διδασκαλία της «Δημιουργικής Γραφής» στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Ε΄ Επιστημονικό Συνέδριο «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (2004-2014), οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, 2-5 Οκτωβρίου 2014 (Α΄ τόμος, σσ. 801-822) Θεσσαλονίκη: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (European Society of Modern Greek Studies). https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/kotopoulos_triantafyllos.pdf (24/10/2024)
- Λυπουρλής, Δ. (2006). Αριστοτέλης: Ηθικά Νικομάχεια. Τόμος Γ΄. Αθήνα: Ζήτρος.
- Μαρωνίτης, Δ. Ν. (1964). *Ηροδότου «Ιστορίαι»*. ΚΛΕΙΩ. Αθήνα: Γκοβόστη.
- Μαυρόπουλος, Θ. Γ. (2005). *Αισχύλος*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Μαυρόπουλος, Θ. Γ. (2005). *Σοφοκλής*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Μαυρόπουλος, Θ. Γ. (2006). *Ευριπίδης*. Τόμος Α΄, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Μαυρόπουλος, Θ. Γ. (2006). *Ευριπίδης*. Τόμος Β΄, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Μαυρόπουλος, Θ. Γ. (2007). *Αριστοφάνης*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

- Mearns, W. H. (1912). Our Medieval High Schools: Shall We Educate Children for the Twelfth or the Twentieth Century?, *Saturday Evening Post* (March 2, 1912):19.
- Mearns, W. H. (1925). *Creative Youth*. Garden City, N.Y.: Doubleday, Page & company.
- Mearns, W. H. (1929). *Creative Power*. Garden City, N.Y.: Doubleday, Doran & Company.
- Μπουμπούλη, Κ. (2011). *Η διδασκαλία του μαθήματος των αρχαίων ελληνικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μέσα από τα εκπαιδευτικά περιοδικά της περιόδου 1993-2008*. Θεσσαλονίκη, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, ΑΠΘ.
- Myers, D. G. (1993). The Rise of Creative Writing. *Journal of the History of Ideas*, 54(2), 277-297. <https://doi.org/10.2307/2709983>
- Myers, D. G. (2006). *The Elephants Teach. Creative Writing Since 1880*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Νικολαΐδης Α. (2020, Μαΐου 25). «Το δράμα να διδάσκεις Δράμα στο Λύκειο» ή εναλλακτικές προτάσεις για τη διδασκαλία της Αντιγόνης. Ανάκτηση από www.elliepek.gr:
http://www.elliepek.gr/documents/60_synedrio_eisigiseis/48_nikolaidis.pdf
- Νικολαΐδου, Σ. (2012). Δημιουργική Γραφή στο σχολείο. Το τερπνόν μετά το ωφελίμου, *KEIMENA*, 15.
- Perseus Digital Library. Tufts University. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (24/10/2024)
- Πρόγραμμα Σπουδών Νέας Ελληνικής Γλώσσας Α' Λυκείου. ΦΕΚ 1562, τ. Β', 27-6-2011. <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/deuterothmia-ekpaideuse/proedriko-diatagma-126-2016-fek-211-b-11-11-2016.html>
- Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας στις Α', Β', Γ' τάξεις Γυμνασίου 2021.
- Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας στις Α', Β', Γ' τάξεις Λυκείου 2021.
- Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας των Α', Β' και Γ' τάξεων Γενικού Λυκείου. ΦΕΚ 9739. Αρ. Φύλλου 1096. Αριθμ. 21123/Δ2.
- Προεδρικό Διάταγμα 2016. Περί σχολικού και διδακτικού έτους και της αξιολόγησης των μαθητών του Γυμνασίου. 126/2016 - ΦΕΚ 211/Β/11-11-2016.
- Προεδρικό Διάταγμα 2017. Φοίτηση και Αξιολόγηση των μαθητών του Επαγγελματικού Λυκείου (ΕΠΑ.Λ.). Υπ.Αρ. Φ4/56637/Δ4/31-03-2017.
- Ringler, W. (1941). Poeta Nascitur Non Fit: Some Notes on the History of an Aphorism. *Journal of the History of Ideas*, 2(4), 497. doi:10.2307/2707023
- Ροντάρι, Τ. (1994). *Η Γραμματική της Φαντασίας*, Αθήνα, Τεκμήριο.

- Runco, M. A., & Albert, R. S. (2010). Creativity research: A historical view. In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), *The Cambridge handbook of creativity* (pp. 3–19). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511763205.003>
- Σουλιώτης, Μ. (2009). «Μου αφήνεις πενήντα δραχμές για τσιγάρα;» Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Σουλιώτης, Μ., Ομάδα εργασίας: Συμεωνάκη, Α. (συντονίστρια), Λαρδούτσου, Ε., Ιωκειμίδου, Χ., Ζάουρα, Ε & Αρμεύτη, Μ. (2012). *Δημιουργική Γραφή. Οδηγίες Πλεύσεως*. Λευκωσία: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.
- Σουλιώτης, Μ. (2012). *Για το ταλέντο και την έμπνευση*. Ηλεκτρονικό Περιοδικό Κείμενα, τεύχος 15. <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.kei.2012.541>
- Spilka, M. (1973). Henry James and Walter Besant: “The Art of Fiction” Controversy. *NOVEL: A Forum on Fiction*, 6 (2), pp. 101-119. <https://doi.org/10.2307/1345427>
- Sternberg, R. J., & Kaufman, J. C. (2010). Constraints on Creativity: Obvious and Not So Obvious. In J. C. Kaufman, & R. J. Sternberg (Eds.), *The Cambridge Handbook of Creativity* (pp. 467-482). New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511763205.029>
- Storyboardthat. <https://www.storyboardthat.com/> (24/10/2024)
- Συκουτρής, Ι. (1937). *Αριστοτέλους: Περί Ποιητικής*. Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος & Σ^{ΙΑ}. Α. Ε.
- Συμεωνάκη, Α. (2011). Το παιδί, κλέφτης στίλβοντος ποδηλάτου. *Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας*, Διημερίδα 21 & 22 Ιανουαρίου 2011. Κωτόπουλος, Τ. & Σουλιώτη, Δ. (Επιμ.). Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών.
- Συμεωνάκη, Α. (2012). Δημιουργική γραφή και θέατρο – θεατρική γραφή και δημιουργία: προσεγγίζοντας τη διδασκαλία της δημιουργικής γραφής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μέσω της συγγραφής θεατρικού κειμένου, *KEIMENA*, 15.
- Συμεωνάκη, Α. (2022). *Δημιουργική γραφή ποιητικού κειμένου: Επιστημονική θεμελίωση και εκπαιδευτική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τερζής, Ν. (2010). *Μελέτη της εκπαίδευσης του Νεοελληνισμού. Πριν από το κράτος-έξω από το κράτος στο κράτος*. Θεσσαλονίκη 2010: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Τσαντσανόγλου, Ο. (2013). Πρώτη επαφή με την αρχαία τραγωδία: Πώς ο μαθητικός λόγος αποδίδει την τραγική ποίηση. Π.3.2.1 Εκπαιδευτικά σενάρια και μαθησιακές δραστηριότητες, σύμφωνα με συγκεκριμένες προδιαγραφές, που αντιστοιχούν σε 30 διδακτικές ώρες ανά τάξη. Θεσσαλονίκη: ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ. ΥΠ.Π.Ε.Θ.

Τσαρουχάς, Ν. Θ. (2021). Η δημιουργική γραφή στην εκπαίδευση: πεδία εφαρμογών, τρόποι δράσεων και σύγχρονες-καινοτόμες εκπαιδευτικές πρακτικές. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 1(1), 137–145. <https://doi.org/10.12681/edusc.3378>

ΥΠ.Π.Ε.Θ. Ενημέρωση για την αξιολόγηση των μαθητών-τριών του Γενικού Λυκείου. Αρ. Πρωτ. 169626/Δ2/11-10-2018.